

Guri Mette Vestby

Fra sentrumsdød til sentrumsglød

Følgforskning av pilotprosjektet
”Levende lokaler”

NIBR

By- og regionforskningsinstituttet

HØGSKOLEN I OSLO
OG AKERSHUS

Fra sentrumsdød til sentrumsglød

Andre publikasjoner fra NIBR:

NIBR-rapport 2018:1

Vitalisering av sentrum

NIBR-rapport 2017:6

**«Levende lokaler». Midtveisevaluering
av et pilotprosjekt for revitalisering av
bysentrum**

NIBR-rapport 2016:2

Byene i Nordland som innovasjonsarena

NIBR-rapport 2014:2

**Ildsjeler og lokalt utviklingsarbeid
Gløden, rollen og rammevilkårene**

Publikasjonene
kan skrives ut fra
<http://www.oslomet.no/nibr>

Guri Mette Vestby

Fra sentrumsdød til sentrumsglød

Følgforskning av pilotprosjektet
«Levende lokaler»

NIBR-rapport 2018:6

Tittel: Fra sentrumsdød til sentrumsglød. Følgforskning av pilotprosjektet «Levende lokaler»

Forfatter: Guri Mette Vestby

NIBR-rapport: 2018:6

ISSN: 1502-9794
ISBN: 978-82-8309-238-7 (Trykket)
978-82-8309-239-4 (Elektronisk)

Prosjektnummer: 3551

Prosjektnavn: Levende lokaler

Oppdragsgiver: DOGA - Design og arkitektur Norge

Prosjektleder: Guri Mette Vestby

Referat: Kvalitativ følgeevaluering av pilotprosjekt i Lærdal, Arendal og Tromsø for å aktivere tomme lokaler og skape nytt liv i halvdøde sentrumsområder. Analyserer hva som er gode grep, barrierer, arbeids- og samarbeidsmåter og hva slags nyskapende aktiviteter og virksomheter som er satt i gang. I tillegg ses uintenderte positive virkninger på by- og stedsutvikling mer generelt.

Sammendrag: Norsk og engelsk

Dato: Mai 2018

Antall sider: 150

Utgiver: By- og regionforskningsinstituttet NIBR
OsloMet - storbyuniversitetet
Postboks 4 St. Olavs plass
0130 OSLO
Telefon: (+47) 67 23 50 00
E-post: post-nibr@oslomet.no

Vår hjemmeside: <http://www.oslomet.no/nibr>

Trykk: X-idè
Org. nr. NO 997058925 MVA
© NIBR 2018

Forord

By- og regionforskningsinstituttet NIBR har i perioden april 2016 til april 2018 hatt ansvar for følgeforskningen av pilotprosjektet «Levende lokaler» på oppdrag fra prosjekteier DOGA Design og arkitektur Norge. Prosjektet er gjennomført i de tre pilotkommunene Tromsø, Lærdal og Arendal, samtidig som et nettverk av 23 aktører fra andre kommuner og noen andre relevante aktører har tatt del i samlinger og erfaringsdelinger. Underveisformidling fra NIBR har skjedd i form av midtveisrapport 2017, og presentasjoner og innspill på møter og seminarer.

Dette har vært et særdeles interessant prosjekt å følge for NIBR, både fordi det er utforskende og nyskapende og fordi det raskt kom til å handle om by- og stedsutvikling i videre forstand og ikke kun aktivering av tomme lokaler i bysentrum. Dette er midt i et av våre viktige forskningsfelt. Vi har fått mye ny kunnskap om dette, samtidig som vi har kunnet trekke veksler på vår eksisterende kompetanse om små- og mellomstore byer og steder sin situasjon, utfordringer og løsninger. Sosiolog og seniorforsker Guri Mette Vestby har vært prosjektleder og har gjennomført følgeforskningen, analysene og skriving av rapportene. Hun retter en stor takk til prosjektledelsen i pilotkommunene for det gode samarbeidet og tilrettelegging av informasjons-innsamlingen lokalt: Anniken Romuld i Tromsø, Tone Boska i Lærdal og Lisbeth Iversen i Arendal! Takk også til Elin Lunde i Arendal som var prosjektleder der det første året og til Arve Tokvam som er leder for Lærdal Næringsutvikling. Alle disse har vært inspirerende medforskere i en dialogbasert følgeforskning. Til sist mange takk til DOGA for at vi fikk dette oppdraget og ikke minst: til de entusiastiske prosjektlederne og samarbeidspartnerne der: Marte Marstrand og Siri Holmboe Høibo.

Oslo, mai 2018

Berit Nordahl
Forskningssjef

Innhold

Forord	1
Foto	4
Sammendrag.....	5
Summary	10
1 «Levende lokaler» som pilotprosjekt.....	15
1.1 Om prosjektet.....	15
1.2 Følgforskningens metoder, arbeidsform og problemstillinger.....	16
1.3 To rapporter fra følgforskningen.....	19
2 Situasjonen i bysentrum.....	22
2.1 Hva står på spill i bysentrum?	22
2.2 Behov for å tenke nytt om bysentrum	25
2.3 Situasjonen i de tre pilotkommunene ved oppstart ...	26
3 BYkapitel Tromsø	30
3.1 Innledning	30
3.2 Oppstart: utlysning og utvelgelse.....	31
3.3 «Kulturarrangør» og «vaktmester»	34
3.4 Formalia og tillatelser	35
3.5 Ulike midlertidigheter i bruk og aktiviteter	35
3.6 BYlab-arrangementer i de tomme butikklokalene.....	38
3.7 Ulike aktørers erfaringer.....	40
3.8 Samfunnsutviklerrolle, organisk byutvikling og relasjonsbygging	41
4 BYkapitel Lærdal	43
4.1 Innledning	43
4.2 Inspirasjonskilde: historie og stedsidentitet.....	44
4.3 Arbeidsmetodikk og innovative prosesser	46
4.4 Oppstart: Dialog og gjenkjennelse.....	47
4.5 Metoder, mennesker og begrunnelser.....	51
4.6 Idégrunnlaget realiseres i tre strategier.....	53

5	BYkapitel Arendal	58
5.1	Innledning	58
5.2	Hvem utgjør samarbeidsnettverket?	59
5.3	Arbeidsmetodikk	59
5.4	Eksempler på arbeidsmåter og aktiviteter	61
5.5	Mentalitet og lokalkultur	66
5.6	Partnergruppen som nav i offentlig-privat samarbeid	67
6	Erfaringer med praktiske forhold og barrierer	71
6.1	Finne, forhandle og formidle ledige lokaler	71
6.2	Økonomi og leieavtaler	74
6.3	Regelverk og formalia	78
7	«Levende lokaler» som innovativt prosjekt	82
7.1	Analyse av nyskaping i innhold og prosess	82
7.2	«Levende lokaler» - innhold som innovasjon	87
7.2.1	Det dynamiske og sammensatte	87
7.2.2	Det flerfunksjonelle bysentrum: en bylivsmiks	87
7.2.3	Ringvirkninger og bivirkninger	90
7.2.4	Samfunnsøkonomiske virkninger	94
7.3	Levende lokaler – prosess som innovasjon	96
7.3.1	Nye arbeidsmetoder	96
7.3.2	Nye samarbeidsformer	99
7.3.3	LL-prosjektet som offentlig – privat samarbeid	101
7.3.4	Likhet og ulikhet mellom aktører: innvirkning på samarbeid og prosess	108
8	Bakenforliggende føringer: sosiokulturell stedsanalyse	114
8.1	Hvorfor et slikt teoretisk perspektiv?	114
8.2	Hva er sosiokulturelle stedsanalyser?	115
8.3	Stedsbruk i «Levende lokaler»	117
8.3.1	Stedsbruk som analytisk kategori i LL	117
8.3.2	Innbyggers stedsbruk, behov og preferanser	118
8.4	Stedsinteresser i «Levende lokaler»	121
8.4.1	Om stedsinteresser som analytisk kategori	121
8.4.2	Stedsinteresser i lokaler og bygninger	122
8.4.3	Stedsinteresser i byrom og sentrumsområde	125
8.5	Stedsbilder i «Levende lokaler»	129
8.5.1	Stedsbilder som analytisk kategori i LL	129
8.5.2	Stedsbilder av sentrumsområdene	131
8.5.3	Fremtidens bysentrum	132
8.6	Bærekraftdimensjoner ved LL-prosjektet	137

9	Veien videre.....	140
9.1	Konkrete planer i de tre pilotkommunene.....	140
9.2	I kjølvannet av pilotprosjektet.....	142
9.3	Videre utviklingsarbeid.....	143
9.4	Nye kunnskapsbehov	145
	Litteratur	147

Foto

Aksel Tjora: side 90

Cark Henrik Deiting/Grønn Mobilitet: side 129 og 146/nr.3

Cecilie Kollstrøm: side 120

Levende lokaler Arendal: side 83

Levende lokaler Tromsø: side 31, 32, 37, 42, 113 og 146

Lisbeth Iversen: side 94

Mariel Øyre: side 55, 56 nederst og 73

Siv Støldal: side 53

Tone Boska: side 50

Guri Mette Vestby: side 21, 26, 27, 28, 44, 46, 48, 56 øverst, 59, 63, 65, 66, 68, 70, 74, 105, 124, 125, 132 og 146

Sammendrag

Guri Mette Vestby

Fra sentrumsdød til sentrumsglød.

Følgforskning av pilotprosjektet «Levende lokaler»

NIBR-rapport 2018:6

Hensikten med «Levende lokaler». Mange små og mellomstore byer har erfart at områder som før var et pulserende hjerte i byen nå er halvdøde med flere tomme butikklokaler og andre næringslokaler. Negative spiraler for handelsliv og gateliv har vært vanskelige å snu og behovet for å tenke nytt om sentrumsutvikling ble stadig tydeligere. DOGA Design og arkitektur Norge satt våren 2016 i gang pilotprosjektet «Levende lokaler» (LL) i tre ulike kommuner: Tromsø, Lærdal og Arendal. Hensikten var å teste ut hvordan man kan arbeide med aktivisering av tomme lokaler, hva slags aktiviteter og virksomheter de kan fylles med, hva som er gode arbeids- og samarbeidsmåter, motivering av gårdeiere, identifisere drivere og barrierer og komme frem til verktøy og metoder som setter kommuner i stand til nyskaping i halvdøde sentrumsområder. Dessuten har det vært sentralt å få kunnskap om tankegods og meningskonstruksjoner som spiller en rolle i dette, samt gi økt forståelse for ulike aktørers ståsteder, interesser og handlingsrom.

Ressurser. Lokalt er arbeidet gjennomført av prosjektledere i 50 prosent stilling som kommunene har bekostet. De har hatt tverrfaglige styringsgrupper med som prosjektledelse. Det er ikke stilt spesielle driftsmidler til disposisjon for prosjektet fra lokalt eller nasjonalt hold. DOGA har fungert som rådgiver, koordinert aktivitetene og driftet et nettverk med 23 andre deltakere som har fulgt prosjektet.

Hva har skjedd. På disse to årene har det skjedd veldig mye i de tre pilotprosjektene. I alle byene er lokalene som tidligere var tomme nå fylt opp med aktiviteter, både pop-ups, midlertidige og mer

permanente. Det er et bredt spekter som spenner fra nye arbeidsplasser i co-working-konsepter, byverksteder for gjenbruk og reparasjoner, gründere på miljøfeltet og designprosesser til bylab-debatter, kreative kursvirksomheter, internasjonal café med innvandrere og urbane grendehus med kultur og sosialt entreprenørskap. Alle de nye aktivitetene supplerer det tradisjonelle bylivet og bidrar til andre type driftere, arbeidstakere, besøkende og deltakere. Det blir mer liv også utenom stengt tid. Siden det er et stort innslag av vekslende aktiviteter, enten over døgnet eller i løpet av en periode, oppstår en dynamikk og et mangfold av tilbud og muligheter. I en del tilfelle er det flere ulike aktiviteter samtidig i samme lokale, eller mer langsiktige aktiviteter som grønn kultivering av nyttevekster foregår samtidig med at lokalet brukes til alt fra kunstutstillinger til debattmøter og kreative kurs.

Både innholdsmessig og prosessuelt er det mange innovative elementer i LL-prosjektene. Nye arbeidsmåter etableres og på tvers av de relativt forskjellige pilotprosjektene har det utviklet seg en organisk byutviklingsmetode der ting får gro frem etter hvert og der det er åpenhet for prøving og feiling, testing og eksperimentering. Samtidig har de alle på ulike vis drevet en (re)programmering av bysentrum med bevisste valg og løsninger som har resultert i at mulighetsrommet med en mer flerfunksjonell bykjerne har kommet til syne. Tenkningen dreies fra å tenke mest butikkmix til å tenke en bredere *bylivsmix* av aktiviteter og virksomheter. Mye av det nye som etableres har preg av fellesskap og sosiale «gjøre-ting-sammen», også for arbeidsplasser, og av at miljø, lokal identitet, kunst og kultur har en viktig plass i profilene.

Nyskapende kjennetegn er også knyttet til samhandling i vid forstand, og vi viser hvordan det har oppstått nye og utradisjonelle samarbeidsrelasjoner mellom en rekke offentlige og private aktører, fra gårdeiere og næringslivsaktører til innbyggere, frivillighet og kunstnere. I tillegg er det kontaktflater mot et helt spekter av andre aktører, vi viser det i «aktørsirkelen». Sektorene byutvikling, næring og kultur er viktige i kommunenes arbeid med LL-konsepter. Også måtene samhandling og arbeidsprosesser har foregått på har innovative kjennetegn; det organiske ved at ting får gro frem gjennom prøving og eksperimentering gir at deltakerne må utøve fleksibilitet, være løsningsorienterte og se verdien av «fruktbare friksjoner» med samhandlingspartnere som er litt ulike

dem selv. Flere ting må tas på sparket og forhåndsdefinerte løsninger er ikke alltid det som fører til målet. Vi finner klare innslag av såkalt samskaping (co-creation) der aktører med ulike ståsteder, posisjoner, kunnskap og kompetanse aktivt tar del i det å skape nytt liv i halvdøde sentrumsområder.

Det viste seg raskt at dette ville dreie seg om noe langt mer enn å fylle konkrete lokaler med ny aktivitet, fokuset utvidet seg til sentrumsutvikling i byene i mer vid forstand. Ny bruk av byrommene og debatter om hva sentrum skal være avstedkom fornyet interesse for bysentrums kvaliteter og mangler, stedsidentitet ble et viktig tema og samtalene om byutvikling øker i antall. Det merkes at klimaet for testing og eksperimentering endres positivt, noe som inspirerer mange til å komme frem med nye idéer og forslag. LL-prosjektet er også et relasjonelt stedsutviklingsprosjekt der nye relasjoner etableres og gamle fornyes, og dette blir en ressurs også i annen type by- og stedsutvikling i disse kommunene. LL har stimulert også til nye offentlig – private samarbeidsrelasjoner.

Drivere og barrierer. Det som spesielt synes å ha fungert som positive drivere underveis er å se resultater og spennende aktiviteter som skaper mangfold og dynamikk, at det kjennes meningsfylt å bidra til å skape nytt liv i sentrum sammen med andre, at midlertidighet og sporadiske mulighetsrom fører til mange kreative innspill og får på banen aktører som ellers ikke ville deltatt. Nye arbeids- og samarbeidsrelasjoner med mer organisk byutvikling og eksperimentering har også blitt en drivkraft. Barrierer har både vært faktiske og mer diffuse. De faktiske er knyttet til regelverk ved bruksendring av lokalene og diverse krav fra ulike tilsynsmyndigheter, krav til formelle prosedyrer ved søknader når aktivitetene er sammensatte og når bruken av et lokale stadig skifter. Å få kontakt med og motivere gårdeiere til å være med på LL-konseptet med midlertidig bruk eller lavere husleie en periode har og i en del tilfelle vært en barriere. Dessuten at det ikke har vært spesielle driftsmidler knyttet til prosjektet. Mer diffuse barrierer er interessemotsetninger eller skjult motstand, eller likegyldighet kombinert med manglende tro på at LL er en modell som kan gjøre en positiv forskjell.

I denne sluttrapporten analyseres også mer teoretiske mekanismer og dynamikker som har bakenforliggende betydning for det som

skjer – eller ikke skjer – i LL som et stedsutviklingsprosjekt. Aktørperspektivet er sentralt i analysen av hvordan ny stedsbruk former nye stedsbilder som åpner nye mulighetsrom og gir inspirasjon til ny stedsbruk og så videre i en sirkulasjon der LL som en impuls og intervensjon har hatt en vesentlig betydning. Ikke minst analyserer vi hvordan ulike aktørkategoriers stedsinteresser – for så vel lokaler/bygninger som byrom/sentrumsområde - har innvirkning, enten de er sammenfallende, sprikende eller i motsetning til hverandre.

Fremtidens bysentrum? Intervjuer med en lang rekke personer i de tre pilotkommunene gir et bilde av at folk tror fremtidens bysentrum vil ha mange flere funksjoner i tillegg til tradisjonell handel og service, som de tror det blir mindre av med raskt økende netthandel. Det tegnes bilder av et bysentrum med andre typer (i) arbeidsplasser med større vekt på nye tjenester, miljø, kunst og kultur, (ii) at folk i fritiden vil bruke byen til en lang rekke ulike formål med opplevelser, sosiale sammenkomster og fellesskap, (iii) at det blir mer mangfoldige tilbud om aktiviteter og gjøremål; fra medvirkning, foredrag, seminarer og gründercafeer til byverksteder, ungdomsprosjekter og rekreasjon, og (iv) at delingsøkonomi, gjenbruk og sambruk vil prege en del virksomheter. Et mer flerfunksjonelt bysentrum vil også være mer attraktivt å bo i for folk i ulik alder eller livssituasjon.

Bærekraftdimensjoner. Gjenbruk av lokaler i stedet for nybygg skåner miljøet og samlokaliseringer i sentrum kan redusere bilbruk. Mange av LL-prosjektene har en klar miljøprofil: matutsalg uten emballasje (zero-waste) og lokal mat, urbant landbruk, kurs og entreprenørskap for fornybar energi og gjenvinning, nye grønne næringer, bruktbutikker, fikse- og byttearrangement. Sosial bærekraft styrkes gjennom å skape byrom og nye møteplasser som er både brobyggende og inkluderende.. Det er etablert lavterskel deltakelse i byutviklingsprosesser og tiltak som åpen barnehage, språk- og arbeidstrening for flyktninger, og praksisopplegg for unge og voksne som har falt utenfor. Nye virksomheter og arbeidsfellesskap skaper nye relasjoner rundt gründere og kulturelle og sosiale entreprenørskap. Økonomisk bærekraft styrkes når det skapes nye arenaer for å møtes på tvers der ideer fører til utvikling av nye produkter, tjenester og arbeidsplasser. Nytenking rundt utleiemodeller har gitt gründere rom for eksperimentering, samtidig som gårdeieren har fått inntjening. LL-prosjekter har

avdekket nye mulighetsrom og tenkemåter rundt økonomiske modeller og offentlig- privat samarbeid. Det er generert nye virksomheter og arbeidsfellesskap med fokus på delingsøkonomi og sambruk, og verdiskaping med kunst, kultur og design.

Veien videre. DOGA får nå laget en veileder og en vandretstilling basert på erfaringene og følgeforskningen i LL-prosjektet. De tre pilotkommunene har alle konkrete planer om videre arbeid basert på LL-metoden, men med ganske ulike vinklinger og innhold. Prosjektet har vist at det er mange ulike måter å arbeide med og samarbeide om tematikken knyttet til å skape mer levende bysentrum. To år er kort tid med tanke på så mye nyskapende som har funnet sted. To år er samtidig kort tid for å prøve ut nye grep og strategier, arbeidsformer og innholdseksperimentering. I et arbeidsverksted med en rekke lokale og nasjonale aktører ble det tydelig at det er behov for og ønsket om et større nasjonalt program som kan utformes på grunnlag av de vellykkede erfaringene i LL og som flere kan delta i. Det er viktig nå å videreutvikle LL-metodene og blant annet foreta systematisk utvikling av økonomiske modeller, nyansere strategier for sentrumsutvikling avhengig av størrelse og ulike rammebetingelser og få mer kunnskap om innbyggers preferanser og ønsker som by(for)brukere.

Summary

Guri Mette Vestby

From vacant to glowing town centres. A longitudinal study of pilot project “Levende lokaler”

NIBR Report 2018:6

The purpose of the “Levende lokaler” (“Sparkling Spaces”). Many small and medium-sized towns have witnessed the loss of busy areas that used to make up the heart of the town. Vacant shops and empty commercial buildings are part of a downward spiral affecting trade and street life that has proved difficult to reverse. The need to rethink and re-programme approaches to town centres has become increasingly apparent. DOGA Design and Architecture Norway launched in the spring of 2016 a pilot scheme called “Levende lokaler” (LL) in three different municipalities: Tromsø, Lærdal and Arendal with a view to developing practical strategies, tools and methods to re-activate vacant properties and identify suitable activities and businesses to put in them. Different ways of working together have been tried out and different kinds of drivers and obstacles identified of both a concrete and practical as well as cultural and social nature... It has been particularly important to learn about the role played by new ideas and meaning constructions in these processes, and to improve our understanding of the different opinions, interests and opportunities available to the different actors.

Resources. Work at the local level is undertaken by project managers employed in part time positions (50 per cent) paid for by the municipalities. They have had interdisciplinary steering teams as part of the project management setup. Neither local nor national authorities have allocated earmarked funding to help pay for project activities. DOGA has acted as consultant, coordinated

activities and managed a network of 23 other participants following the project.

What has happened. Vacant properties have been filled with activities in all three towns, with pop-ups both of a temporary and more permanent nature. Outcomes range widely from new jobs in co-working concepts, urban workshops for re-use and repairs, environmental entrepreneurs and design processes to citylab debates, creative courses, international café with immigrants and urban “village halls” showcasing cultural and social entrepreneurship. All of these new activities complement traditional urban life while also contributing to other kinds of manager, employee, visitor and participant. They also encourage more outdoor activity after closing hours. The large variety of different activities, lasting either a day or for longer periods, has given rise to a particular dynamic and assortment of arrangements and opportunities. In some cases several different activities take place at the same time in the same building.

In terms both of content and process, there are many innovative features in the LL projects. New ways of working are being instituted and an organic form of urban development has evolved where things are allowed to grow at their own pace and there’s a willingness to try things out, do tests and experiments. At the same time, there has been a (re-)programming of the town centres with conscious choices and solutions creating an opportunity structure characterized by a more multifunctional town centre. Many of the new ventures are marked by collective experiences and social activities, by “doing things together”, in workplaces too. Central elements of this approach are activities related to the environment, local identity, art and culture.

Untraditional cross-disciplinary interaction and collaboration are innovative in a broader sense as well, with the participation of public and private actors, from property owners and business people to residents, volunteers and artists. Urban development, business and culture are important sectors in the municipalities’ work on LL concepts. This is illustrated in the “actor circle”. The organic urban development on the basis of experimentation, trial and error requires flexibility on the part of participants, the adoption of a solution-oriented approach without predetermined out-puts and recognition of the value of “fruitful frictions” with

partners who are slightly different to oneself. We find clear elements of so-called co-creation, where actors with different opinion, positions and knowledge play an active role in breathing new life into moribund town centres.

The project has done much more than merely filling empty properties with new activities. A wider concept of centre development evolved, along with unexpected outcomes. There was renewed interest in and debates about the features and functions of the town and steps were taken to transform the identity of the place. The climate for testing and experimentation changed in a positive direction, inspiring many to publicize their new ideas and suggestions. The LL project is also a relational place development project where new relations are forged and old renewed. They have proved an asset in other types of urban and local development in these municipalities as well. LL has also stimulated the creation of new public–private partnerships. All the pilot projects developed many elements of environmental, social and economic sustainability.

Drivers and barriers. Seeing the early results of one's efforts has helped drive the projects forward. That the work was also seen to have a meaning was another motivational factor. Participants appreciated the diversity and energy created by exciting ventures and how working with others helped renew the "empty" areas in the town centre. Transient and sporadic opportunities can lead to many creative ideas while encouraging new actors to get involved. Collaborative relations based on a more organic working process were also seen as driving forces. Barriers, on the other hand, have been practical as well as social and cultural. One example of a practical barrier is the regulations governing how the use of a property can be changed. Another the various requirements of different inspectorates regarding formal application procedures when the activity in question is complicated and when the use of a place is constantly changing. In some cases project leaders had to work hard to persuade property owners to get involved in the LL concept, not least when the property will only be used on a temporary basis or fetch lower rents for a period. The lack of operating funds earmarked for the projects is quoted as another barrier. More diffuse barriers include conflicts of interest, concealed resistance or indifference combined with lack of belief in LL as a model that can make a difference.

In this final report, we also analyse more theoretical mechanisms and dynamics, with an underlying perspective on what is happening – or not happening – in LL as a place development project. The analysis reveals the dynamics that are engendered when new ways of using places give rise to new conceptions and notions of the place. This opens up new possibilities and inspiring new ways of using particular areas and so on in a recurring loop in which LL has been of major importance as intervention. We also analyse the significant impact of the interests of different categories of actor, whether coinciding, criss-crossing or in conflict.

Future town centre? Interviews with many of the people involved in the three pilot municipalities tell us about their ideas and thoughts about the town centre of the future in small and medium-sized towns as a place with many more features than today, in addition to traditional businesses and services, which they think will decline further as a result of the rapidly growing rate of online shopping. What they see as the town centre of the future consists of (i) different types of workplace, with an emphasis on new services, environment, art and culture; (ii) people visiting the centre in their spare time for many different reasons, including attractions, social gatherings and collective functions; (iii) a more diverse array of activities and things to do, from involvement in various activities, talks, seminars and entrepreneurial cafés to town workshops, youth projects and recreation; and (iv) some of the businesses will be characterized by a sharing economy, re-use and collective use. A more multi-functional town centre will also be a more attractive place to live in for people of different ages or in different circumstances.

Road ahead. DOGA can now compile a guide and travelling exhibition based on experiences gained and on the longitudinal study of the LL project. The three pilot municipalities all have concrete plans to pursue more work based on the LL method, but from quite different angles and with different contents. As the project has revealed, there are many different ways of working with and collaborating on the themes underlying the development of more vibrant town centres. Two years is a short time considering the level of innovation that has taken place. Two years is also a short time to try out new approaches and strategies, working methods and experiments with different content. A

workshop with a number of local and national actors revealed a need for a larger national programme. It is important now to refine the methods applied in the LL project, and cultivate the systematic development of economic models, distil centre development strategies depending on size and different framework conditions, and learn more about the preferences of inhabitants and their wishes in the place construction and place consumption of the town centre.

1 «Levende lokaler» som pilotprosjekt

1.1 Om prosjektet

DOGA Design og arkitektur Norge, som sorterer under Nærings- og fiskeridepartementet, er prosjekteier, satt våren 2016 i gang «Levende lokaler» (LL) som et pilotprosjekt med sikte på å forebygge og bekjempe sentrumsdød i norske byer gjennom aktivisering av tomme lokaler. Tre kommuner av ulike størrelse ble valgt som pilotkommuner; Tromsø, Lærdal og Arendal. I tillegg er det 23 kommuner og andre aktører som er med i et nettverk og som har møttes jevnlig og fått tilgang til kunnskapsproduksjon og erfaringsdeling underveis.

Hensikten med prosjektet har vært å prøve ut hvordan man kan arbeide med aktivisering av tomme lokaler; det gjelder alt fra arbeids- og samarbeidsmåter, motivering av gårdeiere og etablere nye aktiviteter og virksomheter, til å identifisere drivere og barrierer og komme frem til verktøy og metoder som setter kommuner i stand til nyskaping i halvdøde sentrumsområder. Dessuten har det vært sentralt å få kunnskap om tankegods og meningskonstruksjoner som spiller en rolle i dette, samt gi økt forståelse for ulike aktørers ståsteder, interesser og handlingsrom.

Mange kommuner jobber med sentrumsutvikling som rommer mange tema og fagområder og som har ulike bærekraftdimensjoner som overordnet perspektiv. Arbeid med innhold i tomme lokaler og byrom har det til nå vært jobbet lite med og pilotprosjektet har operert i relativt upløyd mark. I flere andre europeiske land har det lenge pågått kreativt nybrottsarbeid som enkeltprosjekter startet av ildsjeler og entusiaster som har hatt behov for rimelige lokaler eller

som vil revitalisere bystrøk. Før prosjektet startet opp ble det laget en kunnskapsrapport/eksempelsamling fra slike aktiviteter for å inspirere og gi nyttig informasjon (Eriksen og Skajaa 2016). Men enkeltprosjekter er i mindre grad satt inn i et mer helhetlig byutviklingsperspektiv, så langt vi kjenner til.

Alle de tre pilotkommunene har satt av minimum en femti prosent stilling til prosjektledelse. Lokalt har prosjektene, som er relativt forskjellige i innretning og profil, vært tverrsektorielt forankret gjennom arbeids- og styringsgrupper. I Tromsø og Arendal er prosjektleder knyttet til byutvikling i kommunen, mens det i Lærdal er det offentlig-private næringselskapet som er vertskap for denne stillingen. Det har ikke vært spesielle økonomiske midler til rådighet fra nasjonalt eller lokalt hold til LL-prosjektene.

I midtveisrapporten som ble skrevet for et år siden er det fylldig redegjort for organisering og hvordan LL-prosjektet som byutvikling er knyttet til en rekke andre planer og prosjekter som pågår, hvordan prosjektlederrollen utøves og hvilke arbeidsmåter og utfordringer de møter. Der ble det også satt søkelys på kommunens rolle i LL-prosjekter og hva de i lys av sin samfunnsutviklerrolle og hva de kan gjøre for å støtte opp om slike nyskapende innsatser for mer levende bysentrum. (NIBR-rapport 2017:6)

1.2 Følgeforskningens metoder, arbeidsform og problemstillinger

Kvalitative metoder. NIBR har fulgt arbeidet lokalt og sentralt med bruk av ulike kvalitative metoder, der hoveddelen av datagrunnlaget baseres på besøk i og kontakt med byene og en lang rekke personlige intervjuer, samtaler, møtedeltakelser og befaringer. Informanter og intervjuobjekter i pilotkommunene har vært prosjektledere, styringsgruppemedlemmer, politikere og ansatte i kommunene, gårdeiere og huseiere, kunstnere og kulturaktører, aktører fra foreningsliv og sivilsamfunn, og handels- og næringsdrivende. Vi har også deltatt på fellessamlinger og workshops. Dessuten har vi systematisk gjennomgått prosjektledernes jevnlige rapporteringer inn til DOGA. Vi har også selv foretatt systematiske underveiskartlegginger som ga et skriftlig datagrunnlag. I tillegg har vi informasjon fra åtte andre kommuner

som deltar i nettverket samlet i en web-basert survey med åpne spørsmål.

Underveisformidling. En følgeevaluering har liten hensikt om den ikke også gir noe til deltakerne underveis. Både de tre pilotkommunene, de andre kommunene i nettverket og DOGA ønsket en systematisering og sammenstilling av kunnskap og analyse av hva det er som skjer, eller ikke skjer, hvorfor det skjer og hva som fremmer eller hemmer prosjektets vei mot målet om å skape liv og ny aktivitet i tomme lokaler i byenes sentrumsområder. Vi laget derfor en fyldig midtveisrapport våren 2017 med en lang rekke råd og refleksjoner knyttet til konkrete utfordringer med sikte på praktisk nytteverdi. Dessuten har vi holdt foredrag og presentasjoner av funn og refleksjoner om drivere og barrierer underveis i prosjektperioden. I tillegg har mye tilbakeføring og innspill til kommunene skjedd gjennom uformelle samtaler og under møter i løpet av de to årene som har gått.

Dialogbaserte prosesser. Følgeforskningen kan sies å være klart dialogbasert der prosjektledere og andre nøkkelpersoner i pilotkommunene, samt prosjektledere i DOGA, har tatt del i analytiske drøftinger og refleksjoner om ulike situasjoner, aktører, handlingsforløp og utfordringer. Dette har fungert toveis: ikke bare har følgeforsker gitt noe til prosjektene underveis, de har også gitt mye til følgeforsker. Ny kunnskap og innsikt har blitt til i dialogene. Pilotkommunene har også bidratt inn i hverandres prosesser med jevnlig erfaringsoverføringer og diskusjoner. Slik kan de sies å ha vært medforskere i dette ukjente terrenget der veien ble til mens man gikk. Vi er sikre på at dette er en fruktbar arbeidsmåte som har vært utbytterikt for alle parter.

Problemstillinger og evalueringsperspektiv. Følgeforskningens hovedproblemstillinger var ved oppstart følgende:

- Hvilke ulike strategier og tiltak har kommunene hatt for aktivisering av tomme lokaler? Hva fungerte og fungerte ikke?
- Hvilke hindringer har pilotkommunene stått ovenfor – og hvordan ble disse løst?

- Hvordan navigerer de i regelverket knyttet til midlertidig bruk av lokalene? Finnes det ordninger som er spesielt godt egnet for aktivering av tomme lokaler?
- Hvordan har prosjektene blitt finansiert? Er de økonomisk bærekraftige på lengre sikt? Finnes det økonomiske modeller som er spesielt godt egnet for aktivering av tomme lokaler?
- Hvilken effekt har aktiveringen av lokalene hatt på lokale innbyggere, nærområdet og nabolokaler?
- Hvilke resultater har kommunene oppnådd i forhold til sine egne mål?
- Hvordan kan erfaringene, metodene og løsningene til pilotkommunene gjøres mest mulig overførbare til andre norske kommuner med lignende problemstillinger?

Følgforskningen søker for det første å synliggjøre og analysere *innholdet*, dvs. produktene i form av aktiviteter og virksomheter som drives eller etableres i tomme lokaler. Eller: hva som er kommet ut av prosjektene. For det andre er det sentralt å evaluere de arbeidsmåtene og samarbeidsmåtene som praktiseres for å nå målene om aktivering av tomme lokaler og mer levende bysentrum. *Prossen og aktørene* må sees sammen med produktet. Baklien (1987, 2013) poengterer hvor avgjørende dette er og at man samtidig må se forskjellen mellom prosessen og produktet. Hvem som arbeider og samarbeider på hvilke måter har betydning. «Jo mer ekstraordinært tiltak det dreier seg om, jo viktigere er personfaktoren», sier hun. LL-prosjektene fortjener utvilsomt denne merkelappen. LL som prosjekt er det Baklien betegner som *intervensjon*, et nytt tiltak/prosjekt som prøves ut på et felt der dette ikke har vært gjort før. Hva skjer da? Hun fremholder dessuten at man ikke bare bør se etter intenderte effekter (aktivitet i tomme lokaler), men at det er vel så viktig å få med de ikke-intenderte virkningene som ikke var med i beregningene, positive så vel som negative. Disse evalueringsperspektivene preger den følgforskningen vi har gjennomført og hovedinnretningen på resultatene som vi presenterer i denne rapporten.

1.3 To rapporter fra følgeforskningen

Denne sluttrapporten og midtveisrapporten fra i fjor må ses i sammenheng og de utgjør to litt ulike former for analyse og rapportering. Mye av det som ble redegjort for underveis i den første rapporten var et grunnlagsmateriale som skulle plassere denne nye måten å arbeide med revitalisering av bysentrum, særlige utfordringer, gode løsninger og nyttige råd og anbefalinger.

Midtveisrapporten inneholdt følgende hovedtema og vinklinger:

- Styringsmodeller i de tre pilotkommunene, organisering og beskrivelse av kommunene
- Hvilke aktiviteter og virksomheter som de startet opp med, profil og kjennetegn på disse
- Pilotprosjektet rammet inn av andre planer og strategier for byutvikling, konkrete og ideologiske
- Strategier for gårdeierkontakt- og motivasjon, å finne lokalene, å få bruke dem
- Formalia med regelverk, barrierer og utfordringer
- Arbeidsmåter og lederrollen i pilotene, mobilisering, synlig og usynlig relasjonelt arbeid
- Innovasjonspreget virksomhet, nye samarbeidsformer, utprøving og etablering av retningsfellesskap
- Kommunens rolle i prosjektet, proaktiv holdning og praktisk støtte, samfunnsutviklerrollen
- Refleksjoner og råd: om innretning, arbeidsmåter, roller, metoder og verktøy, barrierehandtering

«Levende lokaler». Midtveisevaluering av et pilotprosjekt for revitalisering av bysentrum. NIBR-rapport 2017:6¹.

¹ <http://www.hioa.no/Om-HiOA/Senter-for-velferds-og-arbeidslivsforskning/NIBR/Publikasjoner/Levende-lokaler>

Denne sluttrapporten rapporten inneholder i større grad analyse av erfaringer; fra de praktiske til de relasjonelle og strategiske. Hensikten med valg av tema og analyser er å *øke forståelsen* for *hvorfor* og *hvordan* dette kan representere nyskapende aktivitet. Vi analyserer «Levende lokaler» som innovativt prosjekt når det gjelder både *innhold* og *prosess*. Ikke minst løfter vi frem hvordan slik nyskapende byutvikling fremmes av nye arbeids- og samarbeidsmåter mellom ulike aktører i offentlig og privat sektor. Det er opplagt et behov for å *tenke nytt om bysentrum*, og vi vil vise det mulighetsrommet som eksisterer, hva slags grep som kan tas og dermed inspirere andre til fornyelse og kreative løsninger.

Leserveiledning

«Levende lokaler» er de fleste steder forkortet til LL.

Kap. 2 Situasjonen i sentrum beskriver hva som står på spill i dagens bysentrum i små og mellomstore byer, både generelt og i de tre pilotkommunene.

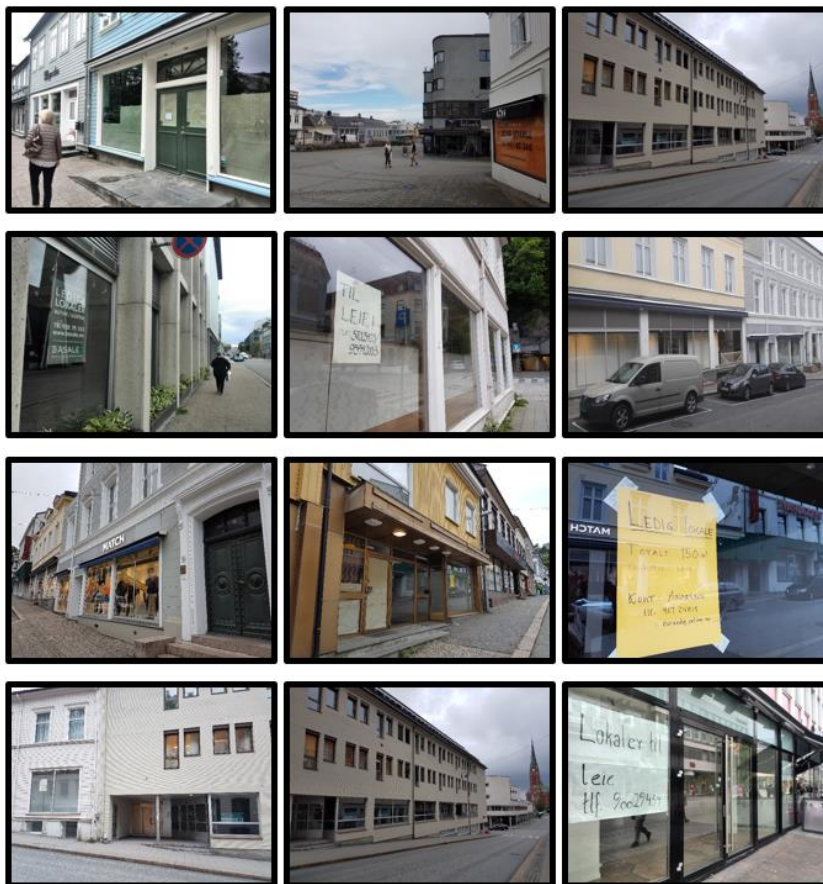
Kap-3, 4 og 5 Bykapitler for Tromsø, Lærdal, Arendal. Vi starter rapporteringen med tre «bykapitler» fra hver av de tre pilotkommunene. Her gis et bilde av hva som har foregått og hvordan det har vært arbeidet, vinklet gjennom en utvalgt tematikk for hvert sted. Dette er valgt i samråd med de lokale prosjektledelsene.

Kap. 6 Erfaringer med praktiske forhold og barrierer. Dette kapitelet omhandler praktiske sider ved LL-prosjektene: å finne og formidle lokaler, økonomiske modeller og leieavtaler, og formalia knyttet til lover og regelverk for bruk av ledige lokaler til ny, midlertidig eller sammensatt virksomhet. Barrierer og løsninger omtales her.

Kap. 7 Levende lokaler som innovativt prosjekt gir en analyse av innholdsmessige og prosessuelle nyskapende elementer, inkludert virkninger og bivirkninger og nye samarbeidsmåter mellom offentlige og private aktører. Her presenteres essensen i LL-modellen som innovativt prosjekt. Vi viser hvordan dette er et relasjonelt stedsutviklingsprosjekt og hvilke aktører som direkte eller indirekte involveres. Ulikhet kan representere en viss hindring i samhandlingen, men kan den bidra til fruktbare og nyskapende prosesser?

Kap. 8 Bakenforliggende føringer: sosiokulturell stedsanalyse gir et teoretisk perspektiv på LL-virksomhet. Vi ser nærmere på bakenforliggende mekanismer og dynamikker som er med på å forme det som skjer, både med aktivering av tomme lokaler og med sentrumsutvikling i byene mer generelt. Gjennom analyse av henholdsvis stedsbruk, stedsbilder og stedsinteresser vil vi bidra til økt forståelse for hvordan dette påvirker ulike aktører som på en eller annen måte er med på å forme byens utvikling og hvilken retning den tar.

Kap. 9 Veien videre. Følgeforskningen avrundes her med informasjon om aktiviteter i kjølvannet av prosjektet, behov og ønsker om videre utviklingsarbeid og nye kunnskapsbehov.

Situasjonen i mange norske byer.

2 Situasjonen i bysentrum

2.1 Hva står på spill i bysentrum?

I mange byer er det som tidligere var et pulserende «hjerter i byen» nå et halvdødt område med mange tomme butikklokaler med gråpapir i upussede vinduer, noe som gir bygatene et forlatt preg og vitner om at bylivet her ikke er hva det engang var. Ikke bare butikklokaler men også tomme verksteder, fabrikk- og produksjonslokaler, kontorer og leiligheter er aktuelle lokaler for å skape nytt liv i sentrum. Dette er ubrukte ressurser som i pilotprosjektet ble gjenstand for utforsking og testing, eksperimentering og prøveprosjekter med nye løsninger.

Sentrumsdød er ordet som tas i bruk for å beskrive situasjonen i mange små og mellomstore byer. Både offentlige myndigheter og næringsdrivende er bekymret over at «hertet i byen» har hvilepuls mer enn å være et pulserende sentrum. Ikke rart kommuneplaner og strategiske sentrumsplaner har «levende sentrum» som en målsetting og med en lang rekke tiltak som man håper skal bidra til å snu utviklingen. Tradisjonell handel, service og serveringssteder er fremdeles bærebjelken i bylivet, både som arbeidsplasser og som publikumsrettede virksomheter som trekker folk til byen. Etablering og opprettholdelse av et mangfold av arbeidsplasser er en annen sentral bjelke, og økt bosetting i sentrum og sentrumsnære områder en tredje. I mange planer kan vi dessuten lese om målsettinger om at bysentrum skal romme ulike sosiale møteplasser eller at rekreasjon og lekpregede aktiviteter skal finnes der. Fortetting av miljømessige hensyn rammer inn det hele.

I løpet av en generasjon, om lag en 30 års tid tilbake, var situasjonen en annen. Boligutvikling fant stort sett sted i sentrumsrandsoner eller i villastrøk et stykke utenfor byen. Utdanningsinstitusjoner, enten det var videregående eller høyere utdanninger, ble etablert «i skogkanten» eller på campus et godt stykke utenfor

sentrum. Netthandel eksisterte ikke, ei heller sosiale medier og nettet som sosial møteplass. Bilbaserte kjøpesentre utenfor byene var under sterk utbygging, og etterhvert som det ble såkalt kjøpesenterstopp fikk man kjøpesentre i bysentrum. Dette, sammen med annen sentrumsutbygging, førte mange steder til at tyngdepunktet i byen forskjøv seg og tidligere pulserende områder ble mange steder ganske folketomme og mindre attraktive for næringsdrivende.

Dagens sterke fokus på bysentrum har to klare årsaker. For det første har alle kommuner som mål å bli attraktive for å tiltrekke seg innbyggere, næringsliv og besøkende. Da vil en kommune med en livskraftig og pulserende by eller tettsted være en av hovedforutsetningene for å lykkes. Byens rolle i regionen er utrolig viktig for å opprettholde verdiskaping og regionens attraktivitet. For det andre gir miljømessige hensyn at fortetting og samling av aktiviteter og funksjoner i bysentrum er blitt noe alle tilstreber i dagens planlegging. Samtidig tillates imidlertid utbygginger og etableringer i randsoner og utenfor selve byen fordi lokalpolitikere er opptatt av å legge til rette for aktører som vil ha tomter eller bruke bygninger der, enten det er private næringsinteresser eller statlig institusjoner som post, skatt, politi etc.

De mest pessimistiske spår at utviklingen, særlig pga. netthandel, vil ytterligere forverre situasjonen. Dette er en situasjon vi finner også i andre land. I Danmark publiserte nylig Politiken en trendanalyse som viser at tre fjerdedeler av de danske byene vil miste sitt brede butikkliv innen 2030 hvis halvparten av forbruket flyttes til netthandel. Det brukes ord som kjempeproblem, ekstremsituasjon, at kampen er forgjeves og at dette er en hurtig og svært dystert utvikling. Selv et optimistisk scenarie med kun 30 prosent netthandel gir dystre utsikter og vil føre til at om lag halvparten av danske byer ikke lenger er handelsbyer. «*Det er et danmarks kort, der kommer til at se meget anderledes ud*», sier Institut for Center-planlægning (ICP) som er rådgiver for danske kommuner i byutvikling. ICP har gjort en kartlegging og vurdering av de mindre danske byers overlevelsespotentiale som handelsbyer (Politiken 9/2-2018). Dette er scenarier om man *ikke* gjør noe.

Så kan en spørre seg hvilke utviklingstrekk vi pr. i dag *ikke kan forutse* som kanskje vil endre situasjonen, på samme måte som vi for 30 år siden ikke kunne forutse netthandel, det sosiale livet på nettet eller

den enorme kjøpesenterutviklingen. Eller vi kan se til tidligere spådommer om utviklingen som har vist seg *ikke å slå til*. Noen *eksempler* kan vise nettopp dette. (i) For 30 år siden, da internett begynte å bli tilgjengelig for alle, var det mye fokus på såkalt fjernarbeid. Det at folk kunne sitte hjemme eller andre steder å jobbe ble vurdert som både en fin og ny mulighet som ga frihetsrom og fleksibilitet, men også som en fare ved at arbeidsmiljøet på arbeidsplassene ville forringes når få ville være der samtidig. Ja: mange jobber mer fleksibelt andre steder fra, men nei: folk har ikke sluttet å oppholde seg på jobben. Alle den daglige persontransporten inn til byene med folk som skal på jobb er et tydelig uttrykk for dette. Uten å ha tall å støtte oss til; det ser fremdeles ut til at det faglige og sosiale trekker folk til den fysiske arbeidsplassen. Co-working-fenomenet kan også ses som et uttrykk for ønske om et fysisk fellesskap. (ii) Da pc'ene inntok klasserommene og 'ansvar for egen læring' var et rådende mantra, ble det spådd at lærere langt på vei ville bli overflødige. Hva skjedde: lærerne er like viktige for elevene som før! (iii) På samme måte som vi langt tilbake hørte om bilbaserte kjøpesentre utenfor byene i USA, og ikke trodde det ville bli en norsk realitet, så hører vi i dag om at amerikanske kjøpesentre opplever butikkdød på samme måte som bysentrum har gjort. Og vi lurere på om det faktisk kommer til å skje også her? (iv) Et annet eksempel er at det har vært spådd en utarming og stille død for kulturliv og arrangementer; når konserter, debatter, informasjon, utstillinger o.a., finnes i ulike formater på nettet. Hva skjer? Folk strømmer fremdeles til frokostmøter og foredrag, til konserter og festivaler, til debatter og seminarer, til utstillinger og kulturopplevelser etc. De vil være der det skjer og få opplevelsen sammen med andre.

Mennesker er sosiale vesener og folk trekker folk, enten det er på restauranter og cafeer, på byarrangementer eller ute i byrommene. I små og mellomstore byer er bysentrum en sosial møteplass på en litt annen måte enn storbyens sentrum er det; når folk går til sentrum en lørdags formiddag er sjansen til å treffe på kjente stor. Folk trekker til sentrum både for det funksjonelle, det de skal «ordne og greie», og det sosiale ved at det er trivelig å treffe kjente og slå av en prat. Som vi viser i kapitelet om sosiokulturelle stedsanalyser (kap.8) så er det mange som ser for seg at morgendagens sentrum blir et sted mer for rekreasjon og kulturelle opplevelser, sosialt liv, et sted å møte folk og ikke minst: gjøre ting sammen med folk. Nettopp derfor er mange

opptatt av at bysentrum må være levende og pulserende; det betyr mye for trivsel og tilhørighet, for byens identitet og innbyggernes stolthet over stedet. Men innbyggerne som bybrukere har sterk forbrukermakt: hvis ikke tilstrekkelig mange bruker bysentrum vil det gradvis bli ødslige og lite attraktive steder.

Så hvordan vil bysentrum i norske små og mellomstore byer være 30 år frem i tid? Vil de dystre scenariene om sentrumsdød slå til? Vil noe uforutsett skje som kommer til å dreie utviklingen i en annen retning? Vil vi få en alvorlig finanskriser som endrer næringsliv og handelsliv? Hva hvis netthandel kollapser? Vil ny teknologi åpne for fellesskap og aktiviteter vi i dag ikke kan se for oss? Hva hvis verdier knyttet til bærekraftdimensjoner får en (enda) mer dominerende plass? Spørsmålet er ikke minst: hva er det faktisk mulig å gjøre noe med eller påvirke i ønsket retning?

2.2 Behov for å tenke nytt om bysentrum

LL har vist at det finnes et *mulighetsrom* for å fylle byen med nye og til dels alternative aktiviteter og virksomheter, og at det er behov for å tenke nytt om så vel innhold som arbeids- og samarbeidsformer, hvem som kan involveres og om praktiske sider og formalia. Tomme lokaler har ikke bare vært fysiske lokaliteter for et stort spekter av arbeidsplasser, møteplasser og opplevelsesarenaer, de har også vært det *tomme rommet* som inviterte til kreativ tenkning og til initiativ fra andre type aktører enn de som vanligvis er leietakere. Tradisjonell handel og service vil tjene på å bli supplert av til dels helt annerledes aktiviteter og elementer som på ulike måter tilfører byen noe nytt. Om noen tomme lokaler fylles med nok et apotek, et gatekjøkken eller en interiørbutikk vil ikke dette endre bylivet i særlig grad. Prosjektet har synliggjort at vi trenger en mer flerfunksjonell bykjerne.

Idéen og målet med LL har vært å teste ut nye metoder og verktøy for å aktivere ledige lokaler og komme på sporet av en *modell for innhold og arbeidsmåter*. I denne sluttrapporten presenteres aktiviteter og virksomheter som kan inspirere andre, vi viser hvordan ulike tilnæringsmåter har vært fruktbare i pilotkommunene, hva som er viktige faktorer for å lykkes og hva som er hindringer, og ikke minst: vi vil formidle en ny kunnskap om hvordan man kan tenke om byliv og byutvikling.

2.3 Situasjonen i de tre pilotkommunene ved oppstart

Tromsø

Tromsø er den største av byene i pilotprosjektet. Den er Nord-Norges «hovedstad» og et viktig senter for handel og næringsliv, høyere utdanning og forskning. Men det som tidligere var hjertet i byen har endret seg. Tyngdepunktet innad i byen forskjøv seg for noen år siden lenger syd med det bybaserte kjøpesenteret Nerstranda og området rundt dette. Samtidig ble det bygget et spesielt stort kjøpesenter, Jekta, utenfor sentrum ved flyplassen, noe som har tappet sentrum for mye av det tidligere handelsbesøket. I de siste årene har det samtidig skjedd en voldsom oppblomstring av vinterturismen, noe som både har bedret inntjeningsgrunnlaget for handel, servering og overnatting, samt ført til etablering av nye næringer for arktiske opplevelser. Flere av disse har flyttet inn i butikklokaler i Storgata. Prosjektledelsen sier det ikke er sentrumsdød i Tromsø, men at situasjonen preges av høy ”turnover” i tomme lokaler. Dessuten at det er en «av-og-på-by»; at byen yrer av liv når det er festivaler og

andre større arrangementer, men at mellomrommet til neste begivenhet er mer stille. Det er likevel en kjensgjerning at det er en del tomme lokaler å se. I Tromsø er prosjekt-tyngdepunktet i den nordre delen av Storgata og oppover derfra i Nordbyen, et område i den historiske bydelen ved brua. Dette er et område i transformasjon som står foran store endringer, et sted som trenger trykk og fokus, og som Tromsø kommune nå prioriterer sterkt. Tromsø hadde i oppstarten en hovedvekt på kunst- og kulturaktiviteter i forsøkene på å fylle tomme lokaler. Kommunen fikk så disponere to-tre lokaler og inviterte til innspill på handel og næring, og på sosiale prosjekter til nye brukergrupper, blant annet barn og flyktninger.

Lærdal

Lærdal er en tradisjonell reiselivsbygd, en møteplass mellom Øst- og Vestlandet der handelen i hovedgata Gamleøyri i tidligere tider var en viktig del av bildet. Dette er den gamle og godt bevarte bebyggelsen i det som både var gjennomfartsåren for reisende og sentrumsområde for innbyggerne med boliger, butikker, serveringssteder og verksteder. Gamleøyri, som er prosjektområde i denne piloten, har ligget mer og mindre øde store deler av året.

Unntaket har vært når området fylles med boder og aktiviteter under de godt besøkte markedene sommer, høst og før jul. Et nytt sentrum har vokst frem i nabolaget og mange av de gamle husene bebos nå bare i ferier og visse deler av året. Mange i Lærdal ser på Øyri som et museumsstrøk for turister og ikke som en del av hverdagslivet i Lærdal sentrum. Dette er en av hovedutfordringene i «Levende lokaler»-prosjektet. Målet er å skape nye aktiviteter som blir en del av hverdagslivet for innbyggerne, samtidig som de ønsker en fornyelse med en mangfoldig satsing på kunst, kultur og design og håper at dette kan trekke til seg så vel regionale besøkende fra andre deler av Sogn og Fjordane som turister. Flere kunst- og designprosesser er satt i gang, det er dannet nettverk og nye samarbeidskonstellasjoner av profesjonelle aktører og frivillige, nye produkter med forankring i lokal identitet skapes og både private og offentlige tomme lokaler skal brukes til salg, utstillinger, kunstnerbesøksbolig og kulturelle arrangementer.

Arendal

Torgata

Arendal er både for innbyggerne og utenforstående sørlandsbyen med et tett sentrum mellom fjellknauser og med pollen og havnebassenget som et pulserende hjerte sommerstid. Både hytteturister og andre tilreisende er viktige for handel, serveringssteder og annet næringsliv i byen. I løpet av de siste to tiårene har det skjedd en transformasjon som har medført at sentrums-tyngdepunktet har forskjøvet seg ned mot sjøsiden og mot området med det nye kultur- og rådhuset og kjøpesenteret Amfi som omkranser plassen med kirken på den andre siden. At det er kommet nye parkeringshus i tunnel/fjell rett ved kjøpesenteret og rett ved pollen har også hatt betydning. I tillegg har de siste årenes utbygging av en ny bydel – kunnskapshavna – bidratt til forskyvningene i sentrum. Den indre bykjernen rundt torget, som nå er utpekt til prosjektområde i «Levende lokaler», var tidligere hjertet i byen og en viktig handels- og møteplass med tradisjonell torghandel. Det var mange tomme lokaler i gatene rundt torget, en del er gamle butikklokaler i trehus eller murgårder som kunne trenge oppussing og renovering. Det har vært en utfordring at eierstrukturen her har vært relativt fragmentert. Arendal er den LL-byen som pr. i dag har mest sammensatt profil på sitt LL- prosjekt der enkeltaktiviteter ofte er en blanding av fire ulike kategorier: kunst/kultur, næring, frivillighet/foreninger og sosiale tiltak/entreprenørskap. Dessuten har de hatt en særlig satsing på gründerkafeer og workshops for å få etablert coworkingspace i tomme lokaler.

3 BYkapitel Tromsø

To tomme lokaler ble kreativt mulighetsrom

3.1 Innledning

Eksempelet som skal utdypes fra Tromsø er hva som skjedde med to tomme butikklokaler nord i Storgata da «Levende lokaler»-prosjektet i kommunen i noen måneder fikk disponere dem. De fant ut at de skulle gjennomføre en utlysning, en «open call», for at ulike aktører som trengte eller kunne nyttiggjøre seg et tomt lokale kunne søke om å få bruke det til kortvarige aktiviteter og virksomheter. Responsen var enorm og førte til at det skjedde utrolig mye forskjellig i disse lokalene og at det oppsto en egen kreativ dynamikk rundt virksomhetene her.

De to lokalene ligger i den nordre delen av Storgata. Dette var tidligere et langt mer pulserende område enn det er i dag. Tromsø er et typisk eksempel på det at tyngdepunktet innad i byen over år kan forskyve seg, noe som mange steder får store konsekvenser for næringsdrivende og byliv i det som før var «hjertet i byen». Som vi beskrev innledningsvis har det de siste årene skjedd en voldsom oppblomstring av vinterturismen, noe som både har bedret inntjeningsgrunnlaget for handel, servering og overnatting i sentrum, samt ført til etablering av nye næringer for arktiske opplevelser. Samtidig har dette ført til at en del innbyggere ikke lenger føler seg like hjemme i sentrum som tidligere. Turistene har inntatt en dominerende plass i bybildet, på godt og vondt.

3.2 Oppstart: utlysning og utvelgelse

Prosjektledelsen i LL ønsket å få til mer aktivitet og inntok en proaktiv holdning til situasjonen; de kontaktet gårdeieren og fortalte om prosjektet og spurte om det var mulig å få leie de to lokalene rimelig en periode for å fylle det med kreativ aktivitet. Tidligere hadde det vært bakeri i det ene lokalet og klesforretning i det andre. Gårdeieren tenkte seg litt om, tente på idéen og tilbød lokalene gratis de nærmeste månedene. Da gikk LL-ledelsen ut med en åpen invitasjon som ble spredd via kommunens hjemmeside, i vinduene til lokalene, og sendt til en lang rekke personer og organisasjoner (se neste side).

Før fristen for å søke gikk ut inviterte de til et felles lunsjmøte og redegjorde for idéen rundt dette konseptet og hvorfor det er viktig med tanke på å skape mer levende bysentrum for innbyggerne. Interessen var stor og i den første runden fikk de inn rundt 70 ulike ønsker og innspill. I utgangspunktet ble ingen valgt bort og de fleste fikk mulighet til å bruke lokalene, enten det var for en kveld, en kortere periode eller jevnlig. Kalenderen som ble satt opp viste at det som før var tomme butikklokaler skulle fylles med et stort mangfold, nesten som et «urbant samfunnshus».

OPEN CALL

LEVENDE LOKALER inviterer til BRUK av Storgata 108
Tidsperiode: 1. april – 20. juni (midlertidig bruk)
Infomøte: 14. mars kl. 11:30-12:30 (Vett, 5. etg. Rådhuset)

Vi har et lokale hvor vi ønsker å teste ut aktiviteter som er viktige for byen, enten i form av ny type handel eller noe som skaper liv og dynamikk.

Er du gründer? Har du en pop-up-idé? Ønsker du å gjøre noe for barn? Savner du noe i sentrum? Har du noen sosiale prosjekter du vil gjennomføre? Frivillige og foreninger, trenger dere et visningssted eller møteplass? Har du ideer til en resirkulert butikk eller egne produkter du ønsker å teste ut?

Trenger du 1 uke? 1 dag? Eller 1 måned på et prosjekt, er du hjertelig velkommen til å kontakte oss.

Slik gjør du:

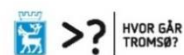
Skriv maks 1 side om idé, innhold, gjennomføring og tidsramme **innen 22. mars** til: anniken.romuld@tromso.kommune.no

Vi vil prioritere prosjekter som gir noe nytt og ekstra til byen, som har gjennomføringsevne og bidrar positivt til profilering av lokalene og Nordbyen! Det vil være mulig å programmere flere prosjekter enten samtidig eller etter hverandre i perioden.

Vi vil gi **tilbakemelding 1. april** for hvilke prosjekter som får bli med.

Levende Lokaler er et nasjonalt prosjekt i regi av DØGA (Design og Arkitektur Norge), som ser midlertidig bruk av tomme lokaler i sentrum som en mulighet og ressurs i sentrumsutviklinga. **Tromsø**, Lærdal og Arendal er pilotkommuner i en 2-årsperiode.

Hilsen Levende Lokaler Tromsø

Etter perioden med Open Call, april-juli 2017, fikk de likevel anledning til å bruke lokalene videre i perioder som eieren Total Eiendom selv ikke disponerte lokalene til eget bruk. Fase to, fra sommer 2017 til d.d. mars 2018 har de ikke hatt samme trykk på aktiviteter som i starten, men mye har foregått både ved at LL selv har satt i gang eller de har invitert andre aktører inn til noen aktiviteter (Barn i Byen, Ungdom og Flyvende Teppe/Internasjonal møteplass). De får ukentlig flere nye henvendelser, noe som vitner om stort behov og interesse for å bruke denne type lokaler.

Selv om de ikke ønsker å operere med strenge *utvelgelseskriterier* så vil de ha noen kjøreregler på at arrangement eller aktiviteter skal være publikumsrettede og åpne for alle. Slik vil de hindre at det blir for private arrangementer og sikre at det som foregår der tilfører bylivet noe. Men de ønsket spesielt å få i gang ting for grupper som ikke ellers har lett tilgang til lokaliteter i byen og arbeider med inkluderende sentrum på ulike andre måter.

LEVENDE LOKALER TROMSØ // KALENDER // MAI 2017						
MANDAG	TIRSDAG	ONSDAG	TORS DAG	FREDAG	LØRDAG	SØNDAG
01	02	03	04	05	06	07
DYRK TROMSØ / URBAN KULTIVERING / STORGATA 108 - WINDOWFARMS / HYDROPONIKK / STORGATA 104						
SKILTMALER GJUNDERSEN / STORGATA 104		BYLAB / FORUM FOR BYTUTVIKLING / STORGATA 108		SE FØRR DÅE DET HER / HUMORFORESTILLING / STORGATA 108		
			DYRK Plantekveld 19.00			
08	09	10	11	12	13	14
DYRK TROMSØ / URBAN KULTIVERING / STORGATA 108 - WINDOWFARMS / HYDROPONIKK / STORGATA 104						
SKILTMALER GJUNDERSEN / STORGATA 104						
BYLAB / FORUM FOR BYTUTVIKLING / STORGATA 108						
	DYRK Forelesning med Tom Lien 19.00	Gratis Filmvisning: A plastic ocean	SE FØRR DÅE DET HER / HUMORFORESTILLING / STORGATA 108			
15	16	17	18	19	20	21
DYRK TROMSØ / URBAN KULTIVERING / STORGATA 108 - WINDOWFARMS / HYDROPONIKK / STORGATA 104						
JUNGDOMSFESTIVAL / UTEKONTAKTEN & FRITID / STORGATA 108						
Flamencokveld 19.00 Storgata 108		Flamencokveld 19.00 Storgata 108	Tromsø Folkekjøkken 17.00 Storgata 104			Tangoklubben 19.00 Storgata 108
22	23	24	25	26	27	28
DYRK TROMSØ / URBAN KULTIVERING / STORGATA 108 - WINDOWFARMS / HYDROPONIKK / STORGATA 104						
JUNGDOMSFESTIVAL / UTEKONTAKTEN & FRITID / STORGATA 108						
				Releasekonsert: The Band called Oh! + DYRK Tromsø / Storgata 108		
29	30	31	01	02	03	04
DYRK TROMSØ / URBAN KULTIVERING / STORGATA 108 - WINDOWFARMS / HYDROPONIKK / STORGATA 104						
Flamencokveld 19.00 Storgata 108		Flamencokveld 19.00 Storgata 108	Tromsø Folkekjøkken 17.00 Storgata 104			

3.3 «Kulturarrangør» og «vaktmester»

LL-prosjektledelsen, som altså var en del av arbeidet til personer i byutvikling-, næring- og kulturetaten i kommunen, sier at deres rolle underveis ble å fungere som en blanding av kulturarrangør og vaktmester. Spesielt gjaldt dette prosjektleder som jobber i byutviklingsavdelingen. «Kulturarrangøren» hadde mye arbeid med logistikken for skiftende brukere/leietakere, med å koordinere bruken og aktivt jobbe med å fylle opp lokalene med «samtidige» brukere, for eksempel kunne noen andre komme inn på dagtid dersom lokalet kun var booket på kveldstid. Eller de ønsket å få til kreative koblinger mellom ulike aktører i samme lokale. I tillegg dokumenterte de alt som skjedde og la informasjon ut på egen Facebook-side. «Vaktmesteren» hadde stadig praktiske «ordne og greie»-oppgaver; som å skaffe utstyr, stoler og røykvarslere, åpne arrangementer, organisere rom, lage postkort, kjøpe inn og holde styr på nøkler, skifte lyspærer og sikringer, vaske rundt og koke kaffe. Alt dette var funksjoner som var lite påaktet før oppstart og av typen «usynlig arbeid» underveis, men som samlet krevde en god del tidsressurser. Lignende erfaringer er gjort i andre byer; det er tidkrevende å være ansvarlig «kulturarrangør» - eller koordinator – og en allestedsnærværende «vaktmester».

LL-lederen i Tromsø, arkitekt Anniken Romuld, sier dette om arbeidet med å drifte bruken av de to tomme lokalene i Storgata:

Det er stor forskjell på om brukerne har vært proffe eller amatører, det har mye å si for hvor mye arbeid vi selv har måttet bidra med ift ressurser til veiledning, samtenking og praktisk arbeid. Det må også sies at det å disponere eldre bygg, som ikke har vært vedlikeholdt på ei stund, og også har stått tomme i lengre perioder, også har sine utfordringer og uforutsigbare overraskelser. F.eks ble det plutselig vannlekkasje i et av lokalene her om dagen. Det gjelder å finne raske og alternative løsninger. Mye læring i det, å ikke låse seg i hverken forventninger eller forestillinger om hvordan vi ser for oss at ting skal bli. Sånn blir det sjelden. Et tillegg til det med gammel bygningsmasse: Det er i utgangspunktet supert å gå inn i og bruke eldre bygninger – for å vise at det er utrolig mange måter å bruke de på. De lar seg anvende, og har både særpreget og historie, som gir noe ekstra til dagens bruk. Det har vært viktig for oss å gi de ulike brukerne frie hender til å påvirke rommene som de selv har ønsket – og la neste ta over, for på nytt å selv ta stilling. En slags collage.

Rent praktisk opererte de fra starten av med enkle avtaler, men etter hvert gikk de over til mer muntlige avtaler som var tillitsbaserte, noe som kan fungere i byer med en størrelse som tilsier at mange kjenner hverandre (fra før) og stoler på hverandre. Men de hang opp noen regler på veggen i de tomme lokalene som erstattet skriftlige avtaler og som samtidig var tydelige påminnelser om hva som var forventet (se neste side).

3.4 Formalia og tillatelser

Når det gjelder formalia som formelle tillatelser så har det ordnet seg uten for mange barrierer eller tidsbruk på prosesser som ville ha umuliggjort pop-up eller nye aktiviteter som skulle foregå i nærmeste fremtid. Lokalene var fra før godkjent til butikkformål og det gikk greit å bruke dem til møter og arrangementer uten å søke midlertidig bruksendring. Unntaket var da lokalene ble brukt som festivalkontor med småarrangementer og alkoholservering under filmfestivalen, da ble Brann & redning tilkalt for å godkjenne lokalene for brannsikring og rømningsveier. I ettertid tenker de at det hadde vært lurt å ha snakket med Brann & redning på et tidligere tidspunkt før lokalene skulle tas i bruk. Kravene lot seg innfri fordi alle parter var løsningsorienterte. En av fordelene med at prosjektledelsen er forankret i kommunen er at det er kort vei til å finne ut av ting for de de vet hvem de skal spørre.

3.5 Ulike midlertidigheter i bruk og aktiviteter

Aktiviteter forgikk med svært forskjellige tidshorisonter:

Det var pop-up for 1 dag, 1 kveld eller noen få sammenhengende dager. Eksempler på slike kortvarige aktiviteter er forelesningskveld, workshops, lunsjmøter, scenekunst, filmvisning, lyndans (lær folkedans / en ny dans i en feil), plakatworkshop og skiltmaling, ukentlig flamencodans og klesbyttedag, eller bruk i forbindelse med festivaler som ungdomsfestival, performancefestival og internasjonal festival.

LEVENDE LOKALER

HUSREGLER

BRUKERS PLIKTER / ORDENSREGLER:

- Nøkler hentes og leveres i Servicetorget hos Tryggvakt. Ved henting signeres leieavtale. Alle nøkler skal leveres tilbake samme dag som aktiviteten opphører.
- Sjøppel skal bringes til egen søppelcontainer i Skanckesmuget påskrevet Levende Lokaler. Nøkkel må alltid henges på plass etter bruk! Si ifra om containeren er full!
- Fortausareal utenfor Storgata 108 skal være ryddig og rent
- Skader på lokalene eller inventar meldes utleier umiddelbart
- Evt. mangler meldes utleier umiddelbart
- Røyking er IKKE tillatt innendørs. Ved røyking utendørs skal sneiper o.l. samles opp.
- Alkohol er IKKE tillatt i lokalet
- Leietakere / brukere plikter å opptre hensynsfullt overfor øvrige leietakere i bygget (beboere). Aktiviteter må opphøre senest kl. 23:00 om kvelden.
- Storgata 108 skal forlates i samme tilstand som da leietaker tok lokalet i bruk
- Leietaker forlater lokalet rengjort
- Grunnet gratis korttidsleie vil leier måtte stå for utgifter ift egen aktivitet. Lokalet leies ut som det står.
- Om det ønskes fysiske endringer av lokalet må dette avklares med utleier før dere går i gang
- Gi beskjed om tak må ryddes for snø og is
- Leietakere må ta hensyn til andre prosjekter i lokalet, og passe på at disse ikke blir gjort skade på

Ved spørsmål, ta kontakt med:

Hugo Martinsen
e: hugo.martinsen@tromso.kommune.no
m: 958 20 254

Anniken Romuld
e: anniken.romuld@tromso.kommune.no
m: 412 39 142

Det var ting som foregikk jevnlig, for eksempel var Folkekjøkken der annenhver torsdag. Da ble invitasjon spredd på FB og via folks nettverk, de lagde mat sammen av overskuddsmat som de fikk av en dagligvareforretning, og ikke minst fikk de den sosiale møteplassen på kjøpet. Drifteen av dette forteller at det som muliggjorde et slikt konsept var nettopp det at de ikke behøvde å være der permanent men kunne arrangere det med jevne mellomrom og samme sted. Dit kom studenter, kunstnere, arkitekter og noen flyktninger, - det ble et internasjonalt møtested.

Det var også aktiviteter som gikk over lengre tidsperiode, for sykkelverkstedet Bike kitchen som holdt til i det ene lokalet noen måneder og tiltrakk seg et stort mangfold brukere, fra 10 til 80 år.

Konseptet var basert på selvbetjening og brukerne fikk låne verktøy, fikk tilgang til nyttig teknisk kompetanse gjennom kurs i sykkelreparasjoner og praktisk bistand fra to baltiske innvandrere og frivillige fra «Framtiden i våre hender». At Park & idrett i kommunen kjøpte inn verktøy for 40 000kr. og lånte det til verkstedet, var blant annet begrunnet i satsing på miljø og folkehelse med å få flere i Tromsø til å sykle.

«Dyrk Tromsø» var et annet prosjekt som gikk over flere uker og samtidig med andre aktiviteter i det samme lokalet. Her forkultiverte de grønne nyttevekster til en nabolagshage i sentrum. Ildsjelene bak dette drev ga også informasjon og opplæring om grønn kultivering for å inspirere andre til slik dyrking og spre konseptet med grønn tankegang og alternative byaktiviteter. «Vi fikk kick-start på sesongen og gratis oppmerksomhet. Det var veldig vellykket», forteller primus motor for tiltaket.

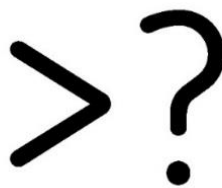
Etter hvert er det i disse to lokalene gjort forsøk på å fokusere på noen tema slik at prosjektene både har kunnet ha lengre varighet og ro. Temaene har alle tatt for seg brukergrupper som ikke har noe sted i sentrum i dag, samtidig som LL har kunnet hjelpe til med å gi noen en sjanse til å prøve ut hva de ønsker å få til på sikt. For eksempel startet Dialog-stiftelsen vinteren 2018 et pop-up the-rom kalt «Flyvende Teppe»: en café som ble et internasjonalt møtested for flyktninger og innvandrere. Dette fikk en veldig bra oppstart og var veldig godt besøkt, så alle var fornøyde med hvordan det ble. Det er for øvrig første gang denne stiftelsen prøver å lage et prosjekt, med budsjett og gjennomføring, i et norsk system. «Mye læring, ulike forventninger og latter», sies det om oppstarten. Dialog Stiftelsen leder prosjektet med flere frivillige, deriblant to syrere som drømmer om å etablere en syrisk restaurant i Tromsø. Dette er et eksempel på at LL- prosjektet er med på å gjøre det mulig for nye grupper å prøve ut sine idéer og få vist hva de kan. Slike samarbeidsprosjekter vil LL i Tromsø gjerne ha flere av.

3.6 BYlab-arrangementer i de tomme butikklokalene

Et av lokalene ble i en 14-dagersperiode brukt til BYlab av Byutviklingsetaten i kommunen. I løpet av denne perioden arrangerte de hele 8 lunsjmøter på 2 timer om en lang rekke tema som på ulike måter er av betydning for byens utvikling.

Dette er et eksempel på at tomme butikklokaler også kan være et kreativt mulighetsrom for kommunen som kan «flytte ut av rådhuset» og slik nå flere innbyggere enn de som selv finner veien til rådhusets møtelokaler. Poenget er både å informere og diskutere, la dialogen om byens utvikling skje der ute i byen.

De som var ansvarlig var ansatte fra byutvikling, næring og kultur i kommunen. De som fant veien til disse arrangementene som deltakere og tilhørere var alle mulige folk; fra kommunens egne ansatte og personer fra næringslivet og butikkeiere i strøket til aktive pensjonister, politikere og innbyggere som tilfeldigvis gikk forbi og stakk innom. Alle ble invitert til samtaler om viktige tema:

BYUTVIKLING TROMSØ KOMMUNE INVITERER TIL
BYLAB I STORGATA 108
4-12. MAI / ALLE UKEDAGER / 11.30-12.30

04. mai - HANDEL I SENTRUM

Sentrum som handelssted - krefter og motkrefter
Per Hareide, Plansjef, Tromsø Kommune

05. mai - BYMILJØ

Omsorg og omtanke i sentrum
Mette Mohåg, Byutviklingsjef, Tromsø Kommune

08. mai - PRODUKTIV BY

Hvordan vil du programmere sentrum?
Magne Amundsen, Næringssjef, Tromsø Kommune

09. mai - BYVEKSTER

Urban kultivering og bærekraftige hverdager
Berit Steenstrup og Maiken Granberg, DYRK Tromsø

10. mai - IDENTITET

Hår sentrum en historie og hvordan ser vi den?
Erling Steenstrup, Rådgiver, Byutvikling og Bodil Ruud
Saksbehandler regulering, Byutvikling, Tromsø Kommune

11. mai - TOLERANSE

Sentrum for alle?
Nasra Ali Omar, Musiker, Rådgiver Kultur & idrett, Tromsø Kommune

12. mai - GRØNN MOBILITET

Tilgjengelighet og mobilitet i sentrum
Carl Henrik Deiting, ByPlanlegger, Byutvikling, Tromsø Kommune

Velkommen!

Informasjonsplakaten om BYlab

Kommunen inviterte til dialog:

Hva skal og kan sentrum være? Kan vi se for oss et sentrum som ikke er tuftet på handel? Hvordan tenke nytt rundt hva sentrum kan være? Hvordan skal vi samarbeide, planlegge og legge til rette for å få det til? Utgangspunktet er hva som er, hvem er vi som er her – og hva vi ser for oss både i dag og av framtidige behov? Levende Lokaler gir mulighet til å prøve ut ulike konsepter. Det handler om samarbeid, hvordan vi kan skape sentrum sammen - i lag

3.7 Ulike aktørers erfaringer

LL-prosjektledelsen i kommunen sier som en samlet erfaringsoppsummering at dette har vært «Bare positivt!». Slike pilotprosjekter som har preg av eksperimentering og uttesting kan jo oppleves litt forskjellig avhengig av ståsted og posisjon.

For drifterne, de som har fått muligheten til å drive aktiviteter, virksomheter eller arrangementer, har det vært veldig bra å få tilgang til lokaler og ikke minst: at disse er lokalisert i byens Storgate. De blir lett synlige siden det er tidligere butikklokaler. Flere understreker fleksibiliteten som ligger i at de kan gå ut og inn som leietakere, eller bare bruke lokalet en dag eller en kveld. I tillegg kommer at det har vært enkelt og uten mye formalia og ting som må ordnes før de kan innta lokalet. Erfaringen er ellers at drifterne bør få tydelige kjøreregler og klarhet i hva som er hhv. deres ansvar og gårdeiers, samt at de bør ha en pragmatisk innstilling til å tåle lokalet i den tilstand det er (kap. 6 om avtaler).

For byen har det vært positivt fordi dette har bidratt til å tilføre noe nytt og ofte kreativt og fordi det har skapt en egen dynamikk ved at det stadig har vært skiftende ting som foregår der. Det skjer rett og slett flere ting og det er artigere å være der. Det blir mer byliv når det skjer flere ulike publikumsrettede aktiviteter. Flere av aktivitetene har tiltrukket seg ungdom eller unge voksne i større grad enn vanlig i byen.

For gårdeier har det i dette tilfelle vært positivt fordi det er bra at lokaler/bygg blir brukt og ikke står tomme. Lokalene fremstår dessuten som mer attraktive for senere bruk gjennom å vise potensialet. En tilleggseffekt kan være at han får vist at han *gir noe* til byen, viser samfunnsansvar. Gårdeier får oppmerksomhet og

god omtale og demonstrerer velvilje og åpenhet i praksis. Samlet styrker disse faktorene gårdeiers omdømme.

For kommunen har dette vært en spesiell opplevelse og arbeidserfaring. De har hatt en sammensatt rolle i dette både som prosjektledelse i LL og som en blanding av «kultursekretær» og «vaktmester». Erfaringene er veldig gode og de sier «dette har vært kjempebra for kommunen!». De har bevisst villet prøve ut en metode for å skape mer og annerledes byliv, de kaller det «uttesting som metode». Poenget er at her kan det prøves og feiles med nye typer aktiviteter, arrangementer og koblinger av aktører, og det kan dras i gang uten for mye nitidig planlegging og forberedelse. Ting kan få lov til å gro når det «ikke må være så seriøst og så gjennomtenkt», som det sies. Flere av aktivitetene som er testet ut vil kunne videreføres på mer permanent basis andre steder i byen. Uansett hva som skjer når LL som prosjekt er over så har dette gitt dem mange nye og verdifulle erfaringer som de tar med seg videre i arbeidet med å revitalisere og utvikle bysentrum:

Det viktigste vi tar med oss videre er metodene vi har brukt, tverrfagligheten, troa på medvirkning og eksperimentering / uttesting – og at vi tar dette med oss inn i nye prosjekter. Temaene, det sosiale fokuset og det å gi rom til de brukerne, og stemmene, som ikke har en plass i byen i dag er noe vi vil ta med oss videre

De er allerede i gang med et kunst- og byromsprosjekt i sentrum som en naturlig videreføring av metodikken, og har etablert et midlertidig møtested for ungdom i et annet butikklokale.

3.8 Samfunnsutviklerrolle, organisk byutvikling og relasjonsbygging

Utover selve aktiveringen av lokalene har effekten vært at kommunen får vist seg i aktiv *samfunnsutviklerrolle* og ikke bare som «byråkratiske instanser» inne på rådhuset. De har fått mye positiv respons fordi de gjør ting mulig for befolkningen i byen og har fått høre fra folk at «dette er byutvikling på orn'tlig!».

LL-ledelsen sier «Open Call»-konseptet for de to lokalene i Storgata har fungert bra hva angår intensitet, uttesting og takling av

uforutsette hendelser og ulik bruk. Midlertidighet skaper en viss frihet, og er med på å skape dynamikk i bybildet, overraske, skape nysgjerrighet og nye opplevelser. Erfaringen er dessuten at mange involverte og sambruk av lokalene førte til at folk ble kjent med hverandre, noe som bidro til uforutsette ringvirkninger med videre samarbeid og utvikling av nye relasjoner i byen. Også internt i kommuneorganisasjonen har de merket noen positive bieffekter; de forteller at det har «åpna noen interne dører» ved at prosjektet er tverrfaglig (byutvikling, næring, kultur) og at dette har smittet over på andre sektorer.

Samarbeid og samhandling rundt slike konsepter viser seg også å ha noen relasjonelle effekter på forholdet mellom kommunen og innbyggerne. LL-ledelsen har erfart at «Det å gi tillit til andres ideer og prosjekter gir mye tilbake!» Dette kan sies å være en form for organisk byutvikling; kommunen åpner for et handlingsrom – som innbyggerne fyller. Det legges til rette for at ting kan få oppstå og ta nye retninger.

«Nytenkning og samskaping har potensiale for å skape større verdier enn vi på forhånd kan forestille oss. Vi har tillit til at samhandling er verdifullt for folk. Troen på at folk/innbyggere har verdi», sier prosjektledelsen

Dessuten har de merket seg at LL som konsept og idé har begynt å feste seg ved at folk bruker det og omtaler det som *et mulighetsrom* i media og i taler, eller at andre aktører i byen tar kontakt på nye måter, som at Kunstakademiet sender studenter for at de skal se på kreative muligheter med tomme butikklokaler i Storgata.

«Flyvende teppe»: somalisk – syrisk therom og internasjonal møteplass

4 BYkapitel Lærdal

Kunst, kultur og design som steds- og næringsutvikling

4.1 Innledning

Eksempelet som skal utdypes fra Lærdal er hvordan deres deltakelse i LL-prosjektet er basert på et konsept med den gjennomgående idéen med kunst, kultur og design. Hva går dette ut på og hvordan har de konkret jobbet med det i sine prosjekter, samt ikke minst: hvordan har de gitt det en lokal profil og koblet det til stedets identitet?

Kunst, kultur og design gjennomsyrrer alt de gjør i prosjektet. Det foregår både egne prosesser og prosjekter i «Levende lokaler»-regi (LL) og de samarbeider med andre eksisterende aktører som driver næring eller kulturaktivitet. Hensikten er å plante idéen om kvalitetsbasert kunst og design som har en forankring til Lærdals identitet. Målet er å skape nytt liv i den tradisjonsrike og ikoniske gamle hovedgata Gamleøyri og å skape ny næringsutvikling i den tradisjonelle reiselivsbygda. Prosjektet inngår i det såkalte Omstillingsprosjektet; kommunen har siden 2012 fått statlige midler til å delta i Omstillingsprogrammet etter tap av arbeidsplasser og nedgang i folketallet. Ett av satsingsområdene i dette programmet er utvikling av sentrumsområdet, inkludert revitalisering av bygningsmiljøet i Gamleøyri. LL-deltakelsen er altså sprunget ut av dette og sammenflettet med stedsutviklingsprosesser.

Gamle Telegraf. Designstudio i 2.etg. og Art-in-residence planlegges i 3.etg

4.2 Inspirasjonskilde: historie og stedsidentitet

Kunst, kultur og design som steds- og næringsutvikling baseres på verdiene som ligger i historien og i den lokale identiteten. Slik vil de både skape gjengjennelse og forankring hos lokalbefolkningen og utvikle Lærdal til et attraktivt opplevelses- og besøkssted for tilreisende og turister. Det er en sterk bevissthet rundt betydningen av historisk forankring og det å bevare og fornye denne identiteten er en hovedidé. Moderne produkter og tidsmessige og innovative prosesser er resultater som genererer nye initiativ og prosjekter. De trekker til seg unge profesjonelle kunstnere og designere som kan bidra inn i ulike prosjekter, enten de ønsker å etablere seg i Lærdal eller oppholde seg der i perioder.

Konseptet med kunst, kultur og design henter inspirasjon fra identitetsbærende faktorer som frukt, bær og grønnsaker, laksefiske, reiseliv, håndverkstradisjoner og gammel byggeskikk. Mye av dette har vært og er viktige næringsveier. I dag har for eksempel samvirket «Lærdal Grønt» gjort Lærdal til den største norske leverandør av bær og poteter. Lærdals geografiske plassering som knutepunkt, handels- og møtested mellom øst og vest kan spores flere hundre år tilbake. Fra Østlandet møtes fjellovergangene på Filefjell og Hemsedal øverst i Lærdal der Borgund stavkirke fra 1181 ligger den dag i dag som en sterk turistattraksjon med over 40 000 besøkende i året. Kongeveien over Filefjell er restaurert og er en spektakulær reiseopplevelse. Den tradisjonsrike Lærdalsmarknaden med salg av mat og håndverk og livlige møter mellom mennesker kan spores tilbake til 1500-tallet. Det naturbaserte reiselivet har også lange tradisjoner,

både med fjellturisme og laksefiske som i over to hundre år har tiltrukket seg kongelige og andre prominente gjester til Lærdal. I dag har Lærdal besøksstedene Norsk Villakssenter og Sogn kunstsenter. Sogn kunstsenter ble bygget og etablert i 2011 i samarbeid med Astrup Fearnley. Denne familien har hatt en sterk tilknytning til Lærdal lenge. Åpningsutstilling, også denne i samarbeid med Astrup Fearnley, resulterte i en samtidskunstutstilling med mange velkjente verk og kunstnere av internasjonalt format. Sogn og Fjordane museum har ansvar for driften.

Besøkende i Lærdal trekkes særlig til *Gamleøyri* som var hjertet i sentrum før i tida og som i seg selv er en sterk identitetsmessig stedsmarkør; særpreget og lett gjenkjennelig også for utenforstående. Bygningene og bygningsmiljøet er selve den fysiske stedsidentiteten i Lærdal. Sanden pensjonat, som har helårsdrift og eiere som er fagkyndige på kulturarv og fortidsminner, byr i seg selv på en opplevelse av hvordan reiseliv i gamle dager i Øyri kunne være.

Da LL-prosjektet startet opp spurte de seg:

«Hvordan skal vi formidle denne sterke historien og lokale identiteten som attraktive produkt for det rette publikum? Og hvordan kan vi aktualisere stedet som attraktivt for unge å etablere bedrifter som bygger opp profesjonalitet og modernitet i kultur, handel og opplevingsstilbud i tilknytning til Lærdal som unik destinasjon? Vårt svar er klart; **vi satser på profesjonelle kunst-design- og kulturnæringar**»

Et annet sentralt spørsmål var «*Hvordan kan vi skape mer liv i Gamleøyri?*». En del av bygningene som før rommet butikker har vært tomme, og mange av bolighusene er sekundærboliger og feriesteder, noe som bidrar til at denne gata er ganske folketom utenom turistsesongen. Lokalbefolkningen har i liten grad Øyri som en del av sitt hverdagsliv, det er mer turistenes sted. Gjennom LL-prosjektet har de satset på ny bruk av offentlige og private kulturminnebygg i Gamle Lærdalsøyri. Nye designprodukter og lokale varer skal fylle tomme lokaler.

4.3 Arbeidsmetodikk og innovative prosesser

En grunnleggende arbeidsform er at de kjører åpne prosesser der nye ting kan skje og der målet og opplegget ikke er definert i detalj på forhånd. Delprosjekter legges opp slik at de lokale aktørene som engasjerer seg er bestemmende for hvordan prosjektet utvikler seg. Når man på forhånd ikke alltid vet hvem disse aktørene er kan man heller ikke forskuttere arbeidsprosess eller resultat/mål.

Denne arbeidsmetodikken tas i bruk (i litt ulike former) i alle delprosjekter, men kan best eksemplifiseres gjennom delprosjektet «**Typisk Lærdal**», som rommer ulike designprosesser. Nedenfor gis en beskrivelse av hovedgrepene i en slik metodikk:

- Finne lokal kunnskap og kompetanse som kan være utgangspunkt for utvikling av nye designprodukter, eksempelvis fluebinding, leggsøm i bunader etc.
- Gjennomføre designprosesser for å utvikle nye produkter basert på historie og identitet; dette gir historiefortellende designprodukter
- Involvere profesjonelle kunstnere og designere med bred erfaring og høy kompetanse, og koble disse til lokal kompetanse, kunnskap og initiativ

- Gjennomføre seminarer for å øke kompetansen på ulike kunst-, kultur- og designfelt i samarbeid med lokale aktører, frivillige lag og organisasjoner
- Gjennomføre kurs som er rettet mot næringsaktører, noen av kursene er skreddersydd kulturnæringsaktører
- Etablere og arrangere kunst- og kulturopplevelser av høy kvalitet for innbyggere og turister i samarbeid med eksisterende næringsliv, kommune og frivilligheten
- Inspirere lokale næringsdrivende og kommune til å integrere elementer fra kunst, kultur eller design i sine tjenester, oppgaver og virksomheter

I delprosjektet «Typisk Lærdal» krever den åpne tilnærmingen at designerne både har høy kompetanse på faget, teknikker og visuelle uttrykk og at de har pedagogisk og relasjonell kompetanse basert på tidligere erfaring når mennesker med mange forskjellige bakgrunner deltar. Det er en arbeidsmetode som må være særdeles fleksibel. Slik sett kan en si at det er «en prosess inne i prosessen». Dette er typisk kjennetegn for innovative prosesser.

4.4 Oppstart: Dialog og gjenkjennelse

Da prosjektet skulle starte opp var det to hensyn som var særlig viktige, nemlig dialog og gjenkjennelse. Det første hensynet er *dialog*; det å komme i kontakt med mange i lokalsamfunnet og få oppslutning om dette pilotprosjektet med den spesielle vinklingen Kunst, kultur og design. *Gjenkjennelse* har vi beskrevet ovenfor som forbindelse til det historiske og særpregede, det som skulle transformeres inn i nye produkter og prosesser. Dette rommer også individuelle minnelagre, som er slik beskrevet av prosjektledelsen:

«Gamle Lærdalsøyri er et sted som alle har en mening og følelse for. Ingen er likegyldig. Den fysiske karakteren er det unike, trehusbebyggelse som har lagt uforandret i flere hundre år. De fleste har personlige minner fra Gamle Lærdalsøyri; lykkelig barndom, minner om snopekiosk eller minner om gode økonomiske tider fra 80-tallet, da souvenirbutikkene var god business».

Men gjenkjennelse ligger også i objekter og tradisjoner, noe de bevisst har tatt utgangspunkt i for å få dialoger i gang: samtale om et hus, en strikkevott eller en gammel stol kan være interessant uavhengig av folks fagbakgrunn eller stedlige tilhørighet. En lokal håndverker kan fortelle om ulike håndverksteknikker og slik gi alle innblikk i de funksjonelle kvalitetene objektet har. En kunstner kan se på estetikken og har språket som gjør det mulig å snakke om detaljer og visuelle karakterer i objektet. En lokalhistoriker kan sette et objekt inn i den lokalhistoriske sammenheng. Interessen for objektet er koplingspunktet som gjør at alle har noe å bidra med i samtalen.

Slik blir den doble effekten av gjenkjennelse og dialog til. Men dialog i dette «Levende lokaler»-prosjektet handler også om noe annet, nemlig det å takle og overvinne en viss taus motstand som grunnet i tidligere erfaringer. Det er ikke til å komme forbi at

det var en del skepsis; - skepsis til nok et pilotprosjekt for å skape ny aktivitet etter at kommunen tidligere hadde vært med i mange ulike pilotprosjekt i regi av fylkeskommune og ulike departement, uten at dette har ført til «den positive endringen». Derfor var det viktig å jobbe opp en konstruktiv dialog for å kunne drive «skepsisbearbeiding». Som en oppstart tenkte de dessuten at det vil være viktig å tilføre noe som er så *nytt og annerledes* at den gamle tenkningen og fastlåste forestillinger rundt pilotprosjekt ikke lenger har gyldighet. Under Lærdalsmarknaden om høsten bestemte de seg for å plassere noe nytt visuelt på det stedet der de ønsket endring: en kunstperformance midt i gamlegata. Her var prosjektlederen tilstede og snakket med folk hele marknadshelga, delte ut informasjon om prosjektet og invitasjoner til ulike aktører om å delta i dialogen (se invitasjon neste side)

Invitasjon til innbyggerne

KUNST OG LEVANDE LOKALE

Lærdal er ein av tre kommunar som er vald ut som pilotar i Norsk Design og arkitektursenter (DogA) sitt program Levende Lokaler. Prosjektet har som mål å finna nye måtar å fylla tomme sentrumslokale på, korleis vi kan jobba på tvers av sektorar, interessefelt og samfunnsrollar for å skapa attraktivitet og bærekraftige sentrumsområde.

Satsinga må byggja på lokale tradisjonar, kunnskap og interesser. Likevel må vi nytta Levande lokale prosjektet til å løfta oss sjølv litt ut av den vande tralten, om ikkje det skjer, vil vi ikkje evna å skapa naudsynt endring.

Under Lærdalsmarknaden skal kunstnar Ingeborg Blom Andersskog løfta oss ut av tralten. Ho er å finna i Øyragata, Gamle Lærdalsøyri. Her kan du sjå hennar stille konsentrerte kunst; ubrotne handteikna linjer. Ho teiknar i fire timar i strekk, utan å bryta streken. I tilknytning til dette kan du koma å møte prosjektgruppa for Levande lokale og koma med idear, spørsmål og innspel me kan ta med oss i arbeidet med prosjektet.

Vil du lesa meir om det nasjonale pilotprosjektet Levende lokaler kan du gå inn på Norsk design og arkitektursenter sine nettsider www.doga.no, her finn du kunnskapsrapporten Levende Lokaler som er grunnlaget for satsinga. Du kan følgja prosjektet på facebook, der Levande lokale Lærdal har si eiga side, og her kan du oppdatera deg på aktivitetane som skjer. Beste helsing Tone Boska Prosjektleiar Levande lokale Lærdal for LNU

Noe helt nytt satt dialogen i gang: kunstperformance under Lærdalsmarknaden

Et lokalt byggefirma ble invitert til å lage en installasjon som kunstneren kunne gjøre sitt kunstprosjekt i. Skolen donerte stol og bord som kunne bli en del av kunstverket. Det ble en fin *dialogarena* rundt denne installasjonen hele helga; en anledning til å komme i snakk og komme på nye tanker om hva Øyri kunne romme. Som prosjektlederen sier det: «Prosjektet er poetisk, stillferdig og lite provoserende. Mange fine samtaler gav nye bekjentskap, innsikt og ideer. Lokale ideer og kunnskap bygger grunnmuren som prosjektet skal bygges på». En nøkkelaktør i Lærdalssamfunnet sier at det å komme som ekstern prosjektleder har den fordelen at hun *ser* de lokale ressursene og kan aktivere dem, «hun er ikke redd for å skryte av dem, «holde fanen litt høyt» og trekke forbindelseslinjer både til regionen for øvrig og til andre land».

Selv om det også er klart at det er en vei å gå for å få alle personer og aktører med, er det tydelig at denne innretningen på prosjektet bidrar til en samhørighet basert på en kombinasjon av stedstilhørighet og sammenfallende interesser som forener dem: «Vi brenner alle for å få til noe i Øyri. Vi hjelper hverandre. Heier på hverandre», sier en av de aktive innbyggerne som er involvert i prosjektet. En annen sier at han «*tror utrolig* mange blir glade for at det blir liv her! Vi er utrolig stolte av Øyri og mange synes det er trist det ikke ser bra ut».

4.5 Metoder, mennesker og begrunnelser

Nedenfor gis en skjematisk fremstilling av idéene bak metodene: aktualisere + involvere + inspirere + kompetanseheve. Den midterste kolonnen viser til mennesker og sted, og i kolonnen til høyre er det begrunnelser, først generelt og så *i kursiv* knyttet til hva dette er i designprosesser som «Typisk Lærdab».

Metoder	Mennesker	Begrunnelser
AKTUALISERE	Stedet, menneskene, historien.	Gjøre nye aktiviteter som gir mulighet til se stedet med nye øyne. Oppdage stedet, historien og hverandre på nytt. <i>I designprosess: hvem og hva finnes som vi kan bygge på?</i>
INVOLVERE	Lokale aktører fra stedet, med interesse for stedet og kunnskap om sted og folk.	Lage aktiviteter der lokal kunnskap og interesse kan deles og løftes frem. <i>I designprosess: Den lokale kompetansen f.eks fluebinding og bunadsleggsaum er starten. Lokale eksperter kurser deltakere. Åpent for alle å delta. Kunstnere og designere lærer av de lokale håndverks-eksperterne.</i>
INSPIRERE	Tilføre «utenfrablippet» - designeren, kunstneren, entreprenøren (enten lokale profesjonelle eller eksterne).	Transformere historien: det lokale/tradisjonelle settes inn i nye sammenhenger. <i>I designprosess: Designere legger til rette for prosesser med utgangspunkt i den lokale teknikken og tilfører egen designkompetanse.</i>
KOMPETANSEHEVING	Miks av kunnskapsfelt, mennesker og interesser.	Fått erfaring med ny måte å jobbe sammen på. <i>I designprosess: Alle har lært noe nytt</i>

Kunst og design brukes altså som en prosess og arbeidsmetode for å nå konkrete mål. Kjernen i veldig mye av det som foregår er at det bevisst knytter an til Lærdals historie og stedsidentitet; at «historien blir fortalt i nye produkter og opplevelser»; at lokale innbyggere gjennom dette løftes frem og får troen på at de kan spille en rolle; og at dette i mange av prosessene skjer som et samspill mellom profesjonelle kunstnere og designere og aktører i lokalsamfunnet.

Ovenfor skrev vi om betydningen av gjenkjennelse i oppstarten, enten det er objekter, stedet Gamleøyri eller lokale tradisjoner. Men det er likevel viktig i fortsettelsen med så vel designprosesser som utforming av innhold i ledige lokaler i gamlegata.

Prosjektledelsen har brukt mye tid på å finne en retning på satsingene som gjør at alle kan delta og få en rolle. Dels dreier dette seg om å involvere lokale håndverkere og kunstnere, dels dreier det seg om å sikre at aktiviteter i satsingene er relevante for lokale aktører å delta på, at de treffer den lokale interessen og kunnskapen. Det kan være konkrete lokale behov eller uttalte lokale idéer. Spesielt viktig har det vært at kommunikasjonen av prosjektet er forståelig og gjenkjennelig. Når det snakkes og skrives om kunst og design, i fagterminologiske vendinger, er dette ofte en fremmedgjøring for folk flest. «Skal du selge inn denne idéen, er det veldig personavhengig!», sier en av de lokale informantene, «og du må ikke være for svevende, det er mange politikere redde for». Det å være jordnær, knytte an til stedets historie og identitet. Prosjektlederrollen må derfor også være en brobyggerrolle mellom de profesjonelle kunstnerne og designere, en som fungerer som «oversetter» og fasilitator i mobiliseringsarbeidet. Samtidig med gjenkjennelsesfaktoren er det bevisst tilført noe nytt, noe som «utsetter deltakerne i prosessene for noe de ikke visste de ville være med på», som prosjektlederen sier det. «Det skal skje en mental forflytting som gjør de lokale nøkkelaktørene i stand til å gjøre ting på nye måter». Slik får de mulighet til å øke sin kompetanse og utvide sitt repertoar av aktiviteter som kan ha betydning for vitalisering av Lærdal.

Fra bunadssøm til moderne klesdesign

«Leggsaumen har forlatt bunaden og kome inn som designelement i den daglegdagse sweatshirt (collage-genseren som vi kalte det på 80-tallet)»

Fra fluebinding til smykkedesign

«Kunnskap om fluebindingsteknikk gir oss mulighet til å lage unike smykker. Fint resultat krever øving, øving øving»

4.6 Idégrunnet realiseres i tre strategier

Konseptet kunst, kultur og design retter seg inn mot de to målsettingene knyttet til *næringsutvikling* i Lærdal og *stedsutvikling* i Gamleøyri med å skape mer liv der. Men disse målsettingene er åpne og blir til som resultat av den måten de arbeider på og de innovative prosessene beskrevet ovenfor. I dette arbeidet kan vi identifisere tre hovedstrategier med basis i historien, stedsidentiteten og stedskvalitetene som finnes i Lærdal i dag:

Strategi 1: Transformere historien til moderne uttrykk i kunst- og designprosesser.

Delprosjektet «Typisk Lærdal» tar lokale identitetslementer inn i flere ulike designprosesser som omhandler produktutvikling, kunstutstillinger, workshops, kompetansebygging og kunstperformance i gatebildet. Rundt de profesjonelle kunstnerne og designerne har det dannet seg grupper av lokale innbyggere: de profesjonelle har tidvis fungert som katalysatorer som har fått frem skaperglede og styrket bevissthet om lokal identitet som grunnlag for kunstneriske uttrykk. Helt sentralt er idéen om åpne prosesser der deltakerne blir medskapere underveis og slik får et eieforhold til så vel prosess som produkter.

De *synlige* resultatene av dette er nye produkter, utstillinger, salgssteder, faglige og sosiale sammenkomster, kurs og seminarer, og bruk av ledige lokaler i Gamleøyri. De mer *usynlige* resultatene er kompetansebygging i håndverk og kunstteknikker, et nytt blikk på hjemstedet, økt stolthet over stedet og historien, og styrket tro på at de kan få til kvalitetsprodukter. Erfaringene skal brukes til å lage en slags mal for all designproduksjon for å sikre at kunnskapen tas vare på og blir tilgjengelig for andre fremover: om praktisk administrasjon, faser i prosessen fra idé til ferdig resultat, og samarbeide mellom ulike aktører. Slik blir produksjon levedyktig.

Strategi 2: Kunst, kultur og design som næringsutvikling

LL-prosjektet i Lærdal er koblet til mål med næringsutvikling som skal sørge for verdiskaping og nyetableringer, inkludert kulturnæringsutvikling. LL-prosjektet, som altså er integrert i Lærdal Næringsutvikling sitt Omstillingsprosjekt, er nå spesielt opptatt av hvordan få virksomheter bærekraftig og at de unge menneskene som involveres eller satser på aktiviteter med næringspotensial tas godt vare på og gis muligheter. Ett eksempel er det unge hjemflyttede paret som kom fra London til Lærdal, multikunstnere som nå har etablert seg i «Oddebui» i Gamleøyri. Hun med designbutikken «Fredag», fotostudio, internasjonal blogg, verksted for produktutvikling, galleri og rom for kunstopplevelser. Han i gang med teaterproduksjon med støtte fra Norsk Kulturråd; et eksperimentelt teater som skal vises under Lærdalsmarknaden om Telegrafan og Lærdal som bygd som involverer profesjonelle kunstnere og amatører. Han er også engasjert som prosjektleder i delprosjektet Arenautvikling, som dreier seg om hvordan de skal

bruke de ulike kulturbyggene Telegrafan og Gamlebanken i Gamleøyri. På små steder er det særlig viktig å utnytte mulighetene til å skape arbeidsgrunnlag for unge mennesker gjennom å koble diverse aktiviteter som gir et inntektsgrunnlag.

Et annet eksempel på at konseptet rettes inn mot næringsutvikling er designprosessen som førte til at *Lærdalspleddet* med symbolikk som alle kan relatere til bygda, nemlig laksefiske i Lærdalselva og Borgund stavkirke. Slik ble fiskeskjell og takelementene på stavkirker designelementer. Profesjonelle designere jobbet sammen med lokale amatører. Lærdalspleddet, produsert av Rørøspredd, ble raskt populært og selges nå i lokale butikker og i besøkscenteret ved stavkirken.

Pleddet er nå kommersialisert som ledd i satsing på entreprenørskap og kulturnæringsutvikling.

Strategi 3: Styrke stedet som kultursted i regionen og som attraktivt besøkssted for nasjonale og internasjonale turister og kunstnere.

Turister har fra gammelt av vært viktige for Lærdal, enten de overnatter her, er på laksefiske eller gjør seg en stopp på veien mellom Øst- og Vestlandet. Målet er å skape nye tilbud og aktiviteter som tiltrekker seg så vel regionale besøkende fra andre deler av Sogn som norske og utenlandske turister.

Med denne strategien forenes næringsutvikling og stedsutvikling, reiseliv og hverdagsliv. Profesjonelle kunstnere besøker Lærdal som kurs- og prosessledere for innbyggere, Arts-in-residence gjør kunstneropphold mulig (leilighet i Telegrafan skal settes i stand, leilighet i Berlin er tilgjengelig for kunstnere i regionen), gallerier og det nye kunstsenteret inviterer til utstillinger av nasjonale og internasjonale kunstnere. Dette inngår i grepet for å gjøre Lærdal til et kulturelt kvalitetssted i regionen. Kunstforening for indre Sogn, med base i Lærdal, er nylig dannet og det er etablert samarbeid med regionrådet. Å bevare og lage nytt liv i Gamleøyri er viktig for å trekke besøkende og turister til stedet eller få gjennomreisende til å stoppe. Designbutikken «Fredag» midt i

Gamleøyri (se beskrivelse ovenfor) er også galleri og rom for kunstopplevelser. En tidligere landhandel er blitt utsalgssted for lokalprodusert mat og drikke fra Sogn og Fjordane, et populært sted å besøke for turistene og et sted som kommuniserer at denne regionen er særlig kjent for kvalitetsprodukter grønnsaker og bær, saft og syltetøy. Når Omstillingsprogrammet nå i 2018 drar i gang tettstedsutvikling, så er det å få etablert en møteplass i Gamleøyri med kunstnere som ansvarlige ett av de tre satsingene. Her skal de utforme en arkitektonisk kunstinntallasjon.

Smak av Sogn. Regionalt landhandleri med mat og drikke i nedlagt butikk i Lærdalsøyri

«Fredag»: Revitalisering av tomt butikkelokale i Gamleøyri med designbutikk, fotostudio, verksted, galleri og møteplass

Kulturmiddlar

LÆRDAL: Formannskapet i Lærdal delte ut til saman 105 000 kroner som kulturmiddlar for 2016 til lag og organisasjonar i motet 22. juni. Desse får kulturmiddlar: Audhumla 4H 3 000 kroner, Borgund Crossteam 3 000 kroner, Hegg skytterlag 5 000 kroner, Lærdal turlag 5 000 kroner, Lærdal Fæde Kors 4 000 kroner, Narsund skytterlag 5 000 kroner, Lærdal idrettslag 50 000 kroner, Lærdal musikklag 20 000 kroner og Lærdal songkor 10 000 kroner.

Klare for finalen

LÆRANGER: Landbruks- og matminister Jon Georg Dale gratulerer dei fem finalistane i konkurransen Gyfne Måltidsøyeblikk. – God mat og drikke syner for livsvel og livsglede. Eg er glad for å sjå at så mange alders- og sjukeheimar deltek i konkurransen. Alle dei fem finalistane i år har oppnådd

ein høg poengsum. Det viser at mange sjukeheimar har stor kunnskap og merksemd på kva god mat og måltidsglede har å seia for dei eldre på institusjon, seier landbruks- og matminister Jon Georg Dale. Av dei om lag 200 alders- og sjukeheimane som deltok i konkurransen Gyfne måltidsøyeblikk

2016, er Varylven omsorgssenter, Møre og Romsdal, Dkørnhjemmet, Oslo, Sundheim Bo- og treningscenter, Vnstra, Oppland, Gjøppen omsorgssenter, Sogn og Fjordane og Larsen Helsehus, Hedmark. Vinnaren vil ta imot ein premie på 10 000 kroner i løpet av hausten 2016.

No livnar det i Lærdal

■ Pilotprosjekt ■ Ny inspirasjon ■ Fokus på Gamlegata

LÆRDAL: Tomme lokale skal få nytt liv og gjera lokalmiljøet meir levande.

Prosjektet «Levende lokale» er eit såkalla pilotprosjekt der vende Lærdal, Arrendal i sør og Tromsø i nord er deltakande. Alle tre er særst ulike kommunar – men med ei felles problemstilling: Tomme lokale i sentrale område.

Internasjonalt nivå

Det skal det bli slutt på no. Prosjektet, som starta i mai måned, skal gå over to år og vonleg gjera sitt til at Lærdalsøyri og kanskje spesielt Gamlegata får nytt liv.

– Me tek utgangspunkt i Gamlegata fordi det er ein attraksjon på internasjonalt nivå. Det handlar om å prøva å sjå korleis me kan tilby opplevingar i denne delen av Lærdal som kan bli berikande, ikkje berre for dei som bur der, men for heile Sogn og Fjordane, forklarar prosjektleiar Tone Boska.

Kloke menneske

Ho er tilsett i 70 prosent stilling som leiar for nytenkinga. Den har no elles ikkje tenkt seg å gjera heilt på eiga hand, men er oppteken av å engasjera flest mogleg i prosessen.

– Berre i løpet av dei månadane eg har halde på med ferbetingsane har, har eg møtt så mange kloke menneske med så utruleg mykje kompetanse og openheit. Eg har fått høyra fra fleire at det tykkjer det er

INSPIRASJON: Prosjektleiar Tone Boska innleia prosjektet Levande lokale med ei kunstframvisning under årets Lærdalmarknad, der Ingeborg Blom Andersskog la dagar på rød tekins i fire timar i strøkk utan å bryta streken.

finn at det kjem nokon utanfrå me lokalt, og eg har ei verkeleg god kjensle, seier prosjektleiar, som sjølvsagt er godt klar over at det ikkje er kva som helst av lokale ho gjev seg i kast med.

Ut av tratten

I samband med Lærdalmarknaden sette prosjektleiar Boska i verk ei kunstframvisning i samarbeid med kunstnaren Ingeborg Blom Andersskog i ein fristund på å leita lærdalane litt ut av den vande tratten, for som det heiter:

– Om ikkje det skjer, vil me ikkje evna å skapa den naudrynte endringa.

God kjensle

Samtundes inviterte Boska bygddefolket til å møta prosjektgruppa og komma med idear, spørsmål og innspel dei kan ta med seg vidare inn i prosjektet.

– Eg har veldig tru på dette, og er blitt meir med så utruleg mykje positivitet og entusias-

me lokalt, og eg har ei verkeleg god kjensle, seier prosjektleiar, som sjølvsagt er godt klar over at det ikkje er kva som helst av lokale ho gjev seg i kast med.

Tett i tett

Rundt 160 av de gamle trehu- na på Øyri er verna og dei kulturhistoriske verdiane strekkjer seg mykje breiare enn dei smale Gamlegata med trehus tett i tett.

Prosjektleiar seier det er trug for rehabilitering av bygga dersom dei skal kunne takast i bruk på nye måtar.

– Desse bygningane er konstruert for bruk veldig langt attende i tid, så det handlar også om å finna ut kva som krevst for å få dei til å bli funksjonelle etter dagens standard. Det er jo butiklokale som har fungert før, men som er vanskelege å bruka i

dag fordi det krev at det blir gjort nokre grep.

Stort hinder

– Det blir ein debatt for å gjera folk medvitne om korleis ein kan få det til utan å øydeleggja dei verneverdige bygga og samtundes få dei oppgraderte til dagens behov, seier Boska, og understrekar at prosjektet også skjer i samarbeid med Riksantikvaren.

Ho seier ho trur frykta for å gjera uoppretteleg skade på slike kulturminne kanskje ofte er det største hinderet for å gjera noko som helst.

Felles løft

– Me er redde for gjera noko feil, difor lét me kanskje vera å gjera noko. Men det høyrer eigentleg ingen problem – her er det snakk om å verna og bruka på same tid. Ellet vil ikkje dette kunne transforme-

rast og revitaliserast til noko me kan dra nytte av.

Prosjektleiarane håpa at resultatet vil bli eit felles løft for heile Øyri, der alle gode krefter drøg i same retning.

Nye modeller

– Me skal prøva å finna ut korleis me kan jobba saman, korleis dei ulike aktørane på tvers og i fellesskap kan bli ein del av dette og skapa det som trengst. Det kan vera bussegarar, kunstnarane, musikanane, innhaldsleverandrarane, næringsdrivande – det er ikkje alltid ein og same person det handlar om. Om alle jobbar på kvar sin planer kan det ikkje fungera, men me må tenkja på kryss og tvers og finna nye samarbeidsmodellar!

Hanne Stedje
hane@bognavis.no

Fakta:

Levende lokale

- Et samarbeidsprosjekt frå Norsk design- og arkitekturcenter. Meningen er å fylla tomme lokale i norske kommunar og dermed ferbetgge samfunnsdel.
- Arrendal, Tromsø og Lærdal er påskilte kommunar.
- Norsk design- og arkitekturcenter (DOGA) harnar inn erfaring, høgare kompetanse og formidlingskunnskap inn i lokale design- og arkitektursaga påverkar samfunn og arealutnyttning og korleis dei gjev effekt for estet og næringsliv.

(Kjole: Norsk design- og arkitekturcenter)

5 BYkapitel Arendal

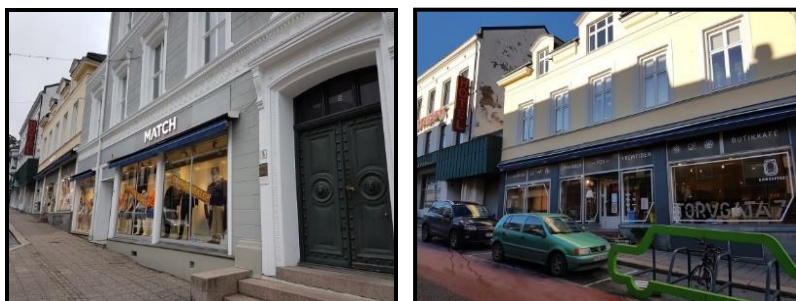
«Levende lokaler» fasiliteres av et partnerskap

5.1 Innledning

Eksempelet som skal utdypes fra Arendal dreier seg om hvordan «Levende lokaler»-prosjektet lykkes gjennom måten de har organisert seg på og hvordan de arbeider og samarbeider rundt byutvikling. Alle steder vil byutvikling avdekke ulike interesser, også interessemotsetninger, og det å få sentrale aktører fra ulike samfunnsfelt til å «dra i samme retning» vil derfor være helt avgjørende. For å få til dette må også sammenfallende interesser synliggjøres; at mange aktører i offentlig og privat sektor og på tvers av andre ulikheter også er like fordi de på en eller annen måte vil ha en gevinst i en valgt strategi for byens utvikling. Eller at vinn-vinn-gevinster kommer til syne underveis. En annen faktor er mobilisering og få både enkeltpersoner og mange sosiale nettverk i byen engasjert og aktivisert. Da utlysningen om å delta i det nasjonale pilotprosjektet «Levende lokaler» kom, var det en allerede etablert samarbeidsplattform som sto bak søknaden fra Arendal. Dette kapitlet forteller om hvilken rolle denne plattformen, som nå utgjør Partnergruppen, har spilt og spiller i arbeidet med å aktivere ledige lokaler og skape mer liv i Torvkvartalet. Dette kvartalet var tidligere «hjertet i byen», men de siste årene har det ligget halvdødt og hatt mange butikkvinduer med gråpapir i vinduene og andre mer usynlig tomme lokaler. Hvordan jobber de konkret og på en systematisk måte? Hvordan er mentalitet og holdninger en viktig del av dette? Hvilke resultater begynner å komme til syne? Hvordan er dette i ferd med å endre strøkets karakter og hvordan fører dette også til uforutsette bivirkninger og ringvirkninger?

5.2 Hvem utgjør samarbeidsnettverket?

Partnergruppen er et samarbeidsnettverk mellom kommunen, forskning, lag og organisasjoner, kultur, idrett og næringsliv. Her deltar Arendal kulturforum (interessegruppe for lokalt frivillig kulturliv), Arendal BY (sentrumsforening), «Med Hjerte for Arendal» (koordinerer om lag 100 frivillige lag og foreninger), Arendal kommune (først og fremst Byutvikling). Prosjektleder for LL er i tillegg daglig leder i «Med hjerte for Arendal». Gruppen suppleres av kommunens kultursjef, næringsjef og byplanlegger. Som samarbeidsforum har gruppen videreutviklet seg gjennom LL-prosjektet. Samarbeidende co-workingaktører informeres løpende ved besøk og gjennom nyhetsbrev. De er også representert i innholdet i nyhetsbrevet.

Opphørsalg og nyetablering i Torvgata i Arendal

5.3 Arbeidsmetodikk

Partnergruppen ser det som sin sentrale oppgave å sørge for at det kontinuerlig foregår *dialoger* mellom ulike offentlige og private aktører om byens utvikling. De har inntatt en viktig funksjon som svarer på spørsmålet «hvem tar rollen å holde i byutvikling når byen er bygd?». De sier at LL-prosjektet har gitt anslag til mye mer omfattende samtaler om byen, byutvikling og stedsidentitet; samtaler som beskrives som løsningsorienterte og som har bidratt til at det har vokst frem mange nye kontaktflater mellom aktører i byen.

Partnergruppen møtes jevnlig for å drøfte initiativ og løsninger. De har utviklet en arbeidsmetodikk som fortløpende vurderes og justeres. Noen sentrale elementer presenteres her:

- *Ressursbasert kartlegging.* Det gjennomføres jevnlig systematiske kartlegginger og arbeid for å få svar på:
 - Hvor er det ledige lokaler?
 - Hva trenger vi av (nye) aktiviteter, virksomheter, opplevelser?
 - Hvem har vi av aktuelle aktører å mobilisere eller spille på?
 - Hvem kjenner vi? Hvem kjenner hvem?
 - Hvem kobler vi?
- *Prosessspørsmål ved oppstart og underveis for systematisk fremdrift:*
 - Hvor begynner vi?
 - Hvem får ansvar for første runde?
 - Hvordan informerer vi?
 - Hvordan inviterer vi?
 - Hvordan inspirerer vi?
 - Hvordan trekker vi folk til kick-off, inspirasjonsskvelder o.l.?
- *Etablering av selvstendige tiltak*
 - Partnergruppen bistår til etablering av selvgående konsepter der hver aktør har fått og tatt ansvar
 - Se eksempler nedenfor: Co-working spaces, Urbant grendehus, Folkeverksted
- *Arbeidsgrupper for innholdsutvikling*
 - *Tematiske satsinger:* som «En anelse Arendal», en prosess- og produktutvikling inspirert av omgivelsene, råmaterialer og lokale kunstnere
 - *Festivaler:* Arendal har bygget sterk arrangementskompetanse. En fast kjerne av kultur- og kunstaktører med stadige berøringspunkt mot partnergruppen. Eksempel: LL koblet seg på

Vinterfestivalen med arrangement og deltar under Bynatt i mai.

- *Markeder*: Indie-town, Gjenbruksfestival, o.a. er utviklet av kulturaktører og samarbeider med Bynatt-gruppen mfl. Det pågår samtaler om utviklingen av et større og bærekraftig Julemarked.
- *Diverse*: Brettspillkvelder, Den Fantastiske Barnekunsthifestivalen og «Vi leker ikke Butikk» for barn i regi av kunstnere, er eksempler på arrangementer i lokaler i området i samarbeid med Partnergruppen. Aktiviteter kobles, flyttes rundt og skaper oppmerksomhet i flere bygårder og co-workingmiljø. Å dele oppmerksomhet og muligheter er viktig.
- *Arbeidsgrupper for tekniske ting*
 - Noen jobber opp mot pågående arbeid med gatebruksplan, mens andre jobber med veileder for de som må ha bruksendring for ny bruk av lokaler
 - Oppsummeringsnotat lages nå av privat aktør, støttet økonomisk av kommunen
 - Arkitekt med erfaring fra møter og saker i kommunen er trukket inn, for å sikre læring fra både privat og offentlig side
 - «Kokebok for etablering» er under utarbeidelse.

5.4 Eksempler på arbeidsmåter og aktiviteter

Aktørene i Partnergruppen, der prosjektlederen for LL-prosjektet har en sentral rolle, fungerer både som initiativtaker til dialoger og idémøter, og de bistår med etablering av mer permanente tiltak og prosjekter. Arbeidsmåten kan beskrives som en *kombinasjon* av en systematisk måte å gå frem på og åpne uformelle prosesser der «veien blir til mens man går» med nye idéer og folk som involveres eller dukker opp. Ikke minst er arbeidet i praksis i stor grad kjennetegnet av uformelle samtaler, koblinger av aktører,

delingskultur, løpende hjelp og sparring om løsninger og nye idéer. Nedenfor beskrives noen konkrete eksempler på dette.

Eksempel på dialoger og inspirasjonsseminar

Eksempler på dette er en rekke møter, workshops og dialogseminarer som har funnet sted: det har blant annet vært gründerarrangementer, folkeverksted om «En anelse Arendal» som stedsidentitetsprosjekt, inspirasjon til co-working spaces og idésparring om mulig innhold i «urbant grendehus».

**LEVENDE
LOKALER
ARENDA**

**VELKOMMEN TIL «HUB-SESSION»- FÅ INSPIRASJON,
HØST ANDRES ERFARING, START SELV, BLI MED I HUB?**

Sted: Co-workshuset Torvgata 7, Arendal
Når: Mandag 15/11 kl 18-20

Arrangør: Levende Lokaler Arendals partnergruppe
Arendal Kommune, Arendal By, Arendal Kulturforum, Med hjerte for Arendal

4 KONSEPT: «RAW-GIRLS», «FOTO-DURACELL», «GÉLATO-DAMA» OG «DANSE-BØLGEN»
Ullike utgangspunkt, fartstid, pengesekk og drømmer! De deler sine tanker og gründerreise med deg.

VI HAR IDÉEN, BLR DU MED ?
«Typisk Lærdal» har klart det, Levende Lokaler Arendal ønsker gjøre det. Vi har idéen, lokalet, engasjerte-kreative naboer og teamplyere. Med inspirasjon fra pilotkollega Lærdals «Typisk Lærdal» starter vi prosessen for vår egen hub som skal jobbe videre med konseptet «En anelse Arendal». Lyst til å bli med på laget?

KL 18 VELKOMMEN, GRÜNDERREISER OG DRØMMER
Møt Levende Lokaler Arendal, «Typisk Lærdal», Prana Kafé, Fotograf Mona Hauglid, Café Victor Isbar og Bølgen Dansestudio

KL 19 SPEED-WORKSHOP «EN ANELSE ARENDAL»
Levende Lokaler Arendal skal med utgangspunkt i prosess og erfaringer fra «Typisk Lærdal» mobilisere regionale gründerere og kunstnere i en hub for sammen å utvikle konseptet og produsere med label «En Anelse Arendal» som del av eget Urbant Grendehus i Lilandgården. Kan og vil du være med på laget?

**LEVENDE
LOKALER
ARENDA**

**«HUB-SESSION» - FÅ INSPIRASJON,
HØST ANDRES ERFARING, START SELV,
BLI MED I HUB?**

Sted: Co-workshuset Torvgata 7, Arendal
Når: Mandag 15/11 kl 18-20

**ARENDAL
KOMMUNE**

Med for Arendal
- et godt sted å bo for alle

ARENDA BY

I tillegg til «Typisk Lærdal» og «En Anelse Arendal» deler disse jentene sine gründerreiser med deg:

RAW-GIRLS: PRANAJENTENE IDA OG ANNE
Mai 2013 åpnet jentene en av Norges første raw food kaféer – Prana Kafés som de har utviklet til en vegan-kafé med fokus på sunn, ærlig og bærekraftig mat. De har Debios Sølvmærke, jobber for Gullmerket. Prana jentene har funnet sine egne veier med catering, kurs, små og store takeaway-mat. Jentene gjør det på Lærdals

GÉLATO-DAME: Café Victor-eier Mia Nilsen
Mia har drevet Café Victor fra 2013. – Isbar – En iskald historie? Med kjærlighet for is, oppspart kapital og motto «Du ikke kan kjøpe lykke, men du kan kjøpe is», droppet Mia og samboren plig-and-play tanken da de ville gi byen et nytt stilbud. 2017 startet de egen iskremfabrikk på toppen av bygården, utsalg i gåtaten, pådro seg nye kostnader, flere ansatte og mindre fritid. Bli det en iskald historie, eller...?

DANSE-BØLGEN: Bølgen dansestudios Christine
Se oppfor bølgen! Med stort engasjement for dans, koreografi, mye guts og mål om å tilby gode rammer og utvikling til ung, gammel, amatører og profesjonelle, startet Bølgen Dansestudio i 2014. Er det en dans på roser, hvor hentes inspirasjon og hvordan kombineres kunst og daglig drift?

Arrangementer av denne type foregår bevisst ikke bare i ett av lokalene; det skifter på hvor de finner sted og slik aktiveres flere lokaler og aktørene der inntar lignende roller i et arenafellesskap. Praktisk gjennomføring rundt arrangementene bærer preg av en delings-kultur der man ikke bare deler hverandres lokaler, men også personer, utstyr, holder innlegg hos hverandre o.l. Slik blir både lokalene og personene mer synlige for hverandre og dette bidrar til å skape et mer kollektivt eierforhold til LL-prosjektet og byutvikling i dette området i Arendal. De har for øvrig erfart at når vellykkede arrangementer trekker mange folk og får positiv omtale så oppstår en form for «konkurranse» som fungerer som en slags drivkraft ved at enkeltaktører strekker seg litt for å være proaktive og skapende.

Eksempel på etablering av selvstendig tiltak: Urbant grendehus og folkeverksted

I Torvgata ligger Lilandgården, et butikklokale som i mange tiår huset en kjent leketøysbutikk. LL-prosjektet og Hjerter for Arendal har inngått en 2-årig leieavtale med gårdeier. Fasaden og lokalet er pusset opp og de har begynt å fylle det med innhold. I det urbane

grendehuset arrangeres workshop for å engasjere folk, få frem idéer og kreative løsninger for å skape verdifullt liv i sentrum. Lokalet fungerer som arena for ulike type arrangementer. Det har vært inspirasjonstreff og workshop i forbindelse med «En anelse Arendal», månedlige lørdagsuniversitet som er foredrag/diskusjonsarrangement med Universitetet i Agder, og «Den fantastiske Barnekunsthøstfestivalen».

Folkeverkstedet i «det urbane grendehuset» er et åpent konsept med muligheter for flere aktiviteter. De har for eksempel redesignverksted, et initiativ der fagpersoner, frivillige og flyktninger syr nye produkter av gamle tekstiler. De har også hatt Pop-up produksjon og forestilling med plastsøppel fra strandryddings-prosjektet, dvs. gjenbruk og redesign av søppel fra

strendende til nye produkter. I et ad-hoc folkeverkstedskonsept for reparasjoner av små elektroniske og tekniske ting som ellers ville blitt kastet skal frivillige som har kompetanse på slike reparasjoner engasjeres og hjelpe folk som trenger det. Eller folk kan komme dit og bruke/låne verktøy og utstyr de ikke har selv under paraplyen Green-Friday-når resten av sentrum har Black-Friday Second-hand festival inngår også i gaten her, ved Torvgata 7 og Det Urbane Grendehus, Folkeverkstedet.

Eksempel på etablering av co-working space

Flere steder er tomme butikk- eller kontorlokaler tatt i bruk til nye former for arbeidsfellesskap, såkalte co-working-space. LL-ledelsen gikk aktivt ut for å spre idéen og få med lokale aktører, blant annet med inspirasjonskvelder. I Arendal er det etablert to store slike fellesskap i tidligere tomme lokaler i prosjektområdet. Det ene er Torvgata 7 på ca 1000kvm. Å få til en leieavtale her var resultat av litt tilfeldigheter og litt systematisk fremgangsmåte: LL-prosjektleder i kommunen og daglig leder av sentrumsforeningen Arendal BY, som begge er medlemmer i Partnergruppen, hadde til sammen en kompetanse og et tillitsforhold til den nye gårdeieren. LL-lederen ga hjelp og praktisk støtte i forbindelse med å koble potensielle leietakere, finne frem til muligheter for å søke støtte til noen nødvendige fysiske investeringer i lokalene, legge til rette for en Impact-Hub underveis i prosjektet, bistå med oppklaringer og råd vedrørende nødvendige bruksendringer o.l. Kommunens byggesaksavdeling og kommunalsjef har vært sterke støttespillere i disse krevende prosessene.

De fleste leietakerne her har *felles klima- og miljøspørsmål* med blå/grønn-vekst basert på FN's bærekraftsmål som en overbygning for satsingen sin. Her er nyskapende virksomheter som har felles møterom, fotostudio og visingslokaler: skiltdesignfirma, fotostudio, Klimapartnere i Agder, «Våre strender»-prosjektet, Nordisk vindkraft, Norwegian Seaweed (østerssanking/salg). Vegan-kafé, gjenbruksbutikk og «Unwrapped»-butikk (zero-waste) er åpne for publikum. Dessuten er det mulig å benyttet drop-innom-arbeidsplass i disse lokalene.

Dette co-working-huset ligger vis a vis «det urbane grendehuset» og «Bazar», sistnevnte en gjenbruksbutikk med omsømverksted som Arendal voksenopplæring bruker som språk- og arbeidstreningsarena for bosatte flyktninger og innvandrere.

«Bazar» fikk også hjelp av LL-ledelsen og andre aktører i Partnergruppen til å få til denne virksomheten gjennom å etablere en forening hvor elevene er medlemmer. Dette stedet har de svært positive erfaringer med.

I denne delen av Torvgata har det oppstått et naboskap der delingskulturen blomstrer. De løper over til hverandre for å låne utstyr, besøker og backer hverandres aktiviteter og arrangementer, deler kunnskap. Alle disse tre stedene fungerer også som sosiale møteplasser. Den gode nabolagsmentaliteten blant «de nye» bør nå bevisst også inkludere «de gamle» i strøket som var etablert der fra før.

Det andre større co-working-spacene er i et tidligere banklokale i et bygg på 3.500 kvm. «Bankgården» er et mangfoldig fellesskap, med et stort innslag av *kulturbaserte virksomheter*. Det er etablert et driftsselskap som består av et teaterproduksjonsselskap, en kulturutviklings-organisasjon, en festivalorganisasjon og en serveringsvirksomhet, og selskapet har en 20-års leiekontrakt med gårdeier. Selskapet får 20 prosent av alle leieinntekter som skapes i byggets utleiearealer, mens de resterende går til gårdeierselskapet.

Utleiepris for kontorer er moderat graderte. Gården rommer et mangfoldig fellesskap, med en overvekt på ulike kulturaktører, individuelle eller organisasjoner. Interessenter i arealet er sosiale virksomheter (Durapart og Kirkens Bymisjon), næringsvirksomheter (C-Sub og DNB), offentlige virksomheter (Innovasjonsheten i Sørlandet Sykehus og Arendal kommune ved næring, byplan og frivillighet) og kulturvirksomheter (Arendal Kulturforum, Mimeta, Glød Produksjoner og Canal Street). Det er også scene og pop-up-bar i første etasje, pluss en bakgård som tas i

bruk, hvor det har vært en rekke konserter og arrangement, og også hyggelige nabofester for de som bor eller driver virksomhet i området. Her har det vært en rekke kunstarrangementer for barn og familier, øvingslokale for etablerte musikere, festlokale for flere nasjonale tilstelninger eller arrangementer under Arendalsuka. Det åpne arealet er gitt navnet ”Bricolagen” (kreativt bruk av det man har for hånden/ skulpturell form sammensatt av ulike materialer), for å betone innovasjonstilhøringen i samproduksjon, sosiale innovasjonsprosesser og tjenesteinnovasjon. I etablering og drift av dette har Arendal Kulturforum spilt en sentral rolle og kunnet trekke på fellesskapet innenfor Partnergruppen.

5.5 Mentalitet og lokalkultur

Partnergruppen er som nevnt et nettverk og en viktig dialogarena for offentlig – privat samarbeid. To forhold vil vi løfte frem her: det ene er at det ifølge flere informanter lenge har vært en lokalkultur i Arendal for offentlig-privat samarbeid, det andre er en innovativ mentalitet som gjør det lettere å raskt gå i gang med å prøve ut nye konsepter eller aktiviteter. Nærings sjefen i kommunen, som blant annet har ansvar for Gründeruka, har faste møter med Arendal BY (sentrumsforeningen) med sikte på nyetableringer og proaktiv kontakt gårdeiere og investorer. Kommunaldirektøren for byutvikling sier at kommunen backer opp private initiativ og at det er en mentalitet med at «folk her vil hverandre vel». Han nevner at slagordet «Å tørre er å gjøre» oppfordrer til å «ta beslutning der du er, vi backer deg (også) hvis du gjør feil. Den kulturen har fått lov til å blomstre. Også for «Levende lokaler»; de tør å ta tak og sette i gang ting», sier han. Også disse forholdene har de vært bevisste på og eksplisitt uttalt

noe om for å sikre oppslutning om byutviklingsarbeid, inkludert «Levende lokaler».

Tradisjonene med offentlig – privat samarbeid ble virkelig befestet og fornyet med byggingen av det nye rådhuset/kulturhuset midt i byen. Andre eksempler er bygging av to store parkeringshus og ny tunnel, eller arrangementer rundt Arendalsuka. Eller aktivisering av tomme lokaler i Statens Hus midt i sentrum som er fraflyttet og som nå skal huse butikker i første etasje og den kommunale kulturskolen og noen bedrifter oppover i etasjene.

Det vi her betegner som innovativ mentalitet er uttrykt i slagordet de holder seg med: «Me bærre gjørr det!». Vi utenforstående aner at dette må bidra til å bygge ned terskelen for å prøve å skape noe nytt, det er bare å gå i gang og se hvordan det går! Veien blir til underveis, sier dette. «Det er ikke så farlig» prøver de å kommunisere. Det fortelles om en åpenhet for og vilje til å eksperimentere og at «ikke alt må være så perfekt». Denne mentaliteten bidrar også til innovative prosesser der en ikke på forhånd vet helt hva det ferdige resultatet eller produktet blir. Noe lignende finner vi i de to andre pilotkommunene, Tromsø og Lærdal; at byen eller stedet ses som *organisk*, at ting kan få vokse frem og være i stadig endring. «Byen trenger ikke være ferdig», som det sies i Arendal. Og byens utvikling som aktiviteter, virksomheter og byliv trenger ikke være så planlagt.

5.6 Partnergruppen som nav i offentlig-privat samarbeid

Flere deltakere i Partnergruppen fremholder at det er en klar styrke at det er en så *sammensatt* gruppe. Her finnes aktører fra de tre samfunnssektorene offentlige myndigheter, marked/næring og sivilsamfunn. De har ulike innfallsvinkler og kan se styrker og svakheter ved en slik satsing med ulike øyne, ulike kunnskaper og erfaringer. Motivasjonen for å delta kan være ulik ut fra hva de ser som gevinster eller utbytte, i vid forstand. De representerer dessuten ulike interesser, fra de idealistiske og frivillige kulturinteressene til de kommersielle nærings- og eiendomsinteresser. De var svært entusiastiske i starten, selv om de raskt oppdaget at LL-prosjektet var nesten for ambisiøst gitt at det var lite midler til rådighet. De måtte ta noen diskusjoner på hva

som kunne være økonomisk bærekraftige tiltak på sikt. Dessuten var erfaringen at det er viktig alt i oppstarten at alle i Partnergruppen blir aktive samarbeidspartnere og at de foretar forventningsavklaringer tidlig: hvorfor er vi med her, hvilke roller skal de enkelte ha, hvilke forventninger til ansvar og innsatser, hvilke rammebetingelser, hvilke fordeler etc.? Kommunen er med i denne Partnergruppen, men kommunen er så mangt. Det er særlig viktig at Byplan og Byggesak er koblet til tidlig i prosjektet og får et eierforhold.

Når en slik sammensatt gruppe har en kjernefunksjon så betyr dette at mange og ulike *nettverk* i byen er koblet på; medlemmene i Partnergruppen har store lokale nettverk, også fordi de hver og en representerer mange medlemmer eller ansatte. Dette er en spesielt viktig ressurs i byutvikling generelt og i «Levende lokaler» spesielt. Disse nettverkene kunne ifølge en av partene ha vært bedre utnyttet; kanalene finnes der men de kan brukes mer aktivt. Kanskje burde man lage en strategisk plan for dette for å høyne bevisstheten av verdien som ligger i å utnytte nettverkene og aktivt ta dem i bruk for å spre idéen, mobilisere nye inn i konseptet, skape oppslutning og deltakelse om tiltak og arrangementer etc..

Gatefotball foran rådhuset/ kulturhuset i Arendal under Motbakkefestivalen

Hvem som gjør hva i samarbeidsnettverkene i Arendal er ikke så enkelt å beskrive; det synes som en klar suksessfaktor ligger i nettopp dette at det ikke er strikt adskilte nettverk men at ulike aktører inntar «flytende roller» når det er hensiktsmessig for en spesiell sak eller prosess. Dette er beslektet med det man finner i mange små og mellomstore byer, nemlig at folk har «mange hatter» og at det eksisterer såkalt flertrådede relasjoner. Det betyr at folk møter hverandre i ulike situasjoner og på ulike arenaer i arbeidsliv, fritidsliv og politisk liv. I Arendal ser vi hvordan LL-prosjektet inngår i en form for «sømløs samarbeidsmodell». Dette gir klare fordeler ved at mange kjenner hverandre, har etablert tillit til hverandre fra ulike samfunnsarenaer og det blir kort vei til å ta kontakt mer direkte og uformelt. Dette representerer en såkalt *sosial kapital*, en kapital som styrkes ved å brukes og som er en viktig ressurs i by- og stedsutviklingsprosjekter rundt omkring. Men det vil alltid være en fare for at båndene som utgjør den sosiale kapitalen samtidig gjør at noen personer eller grupper står utenfor slike fellesskap (Putnam 1993, Seegard og Wollebæk 2011). Det er særlig viktig at man i idéfaser og oppstartsfasen er oppmerksom på dette og sørger for å invitere «alle» når det er åpne inspirasjonsseminarer. Det samme gjelder når LL-lokaler fylles med nytt og spennende liv at man da inviterer med naboene i gata eller strøket. Eller man sørger for at mer usynlige aktører som ikke er så frempå, men som kan ha en viktig rolle, spesielt inviteres.

Men mest av alt viser det seg at prosjekter som LL og de nye aktivitetene, arbeidsmåtene og samarbeidsmåtene bidrar til at mange blir kjent med hverandre og at det dannes nye relasjoner og utradisjonelle nettverk. En som er engasjert i dette arbeidet sier i et intervju følgende:

«Jeg opplever at Arendals deltakelse i «Levende lokaler» har skapt engasjement og interesse for byen som arena for kultur, bærekraft, menneskemøter og handel. Det er også tydelig at fokuset på bymiljø, kombinert med moderne, urbane samarbeidsformer, har bidratt til at arendalittene i større grad tenker og snakker positivt og fremtidsrettet om sentrum» (Arendal Næringsforening 2018)

Det urbane grendebus i Arendal

6 Erfaringer med praktiske forhold og barrierer

LL-prosjektet har frembragt en del konkrete erfaringer med det praktiske arbeidet som må formidles til andre som arbeider med tilsvarende vitalisering av tomme lokaler og byrom. Noen av erfaringene er knyttet til konkrete utfordringer som har representert barrierer eller hindringer og det har vært jobbet med å finne gode løsninger. Det knytter an til temaene (i) finne og formidle lokaler, (ii) økonomi og leieavtaler, (iii) regelverk og formalia

6.1 Finne, forhandle og formidle ledige lokaler

I midtveisrapporten vår 2017 skrev vi at en uventet barriere raskt dukket opp, nemlig at det ikke alltid var enkelt å finne og få kontakt med i gårdeierne, eller det å forhandle med dem og i en del tilfelle overvinne en viss skepsis. Selv der lokalene er synlig ledig, som butikklokaler, kunne det i en del tilfelle være vanskelig å finne ut hvem som egentlig er eier. Et annet problem er at det kan eksistere ledige lokaler som er mindre synlige på gateplan, som kontorer, produksjonslokaler, bakgårdslokaler, verksteder o.l. Det er og eksempler på selskaper med uoversiktlig eierstruktur. Men det største problemet handler om oversikt over hvilke lokaler som (egentlig) er ledige og å få kontakt med gårdeiere.

Det finnes offentlig informasjon om gårdeiere. Kartverket som sentral matrikkelmyndighet har en nettløsning, som for eksempel Tromsø kommune har vist til på sin hjemmeside:

« www.seeiendom.no er Kartverkets nettløsning for å vise informasjon fra den nasjonale basen for eiendomsdata, bygninger og adresser - matrikkelen, samt tinglyste eiere og rettigheter fra

grunnboken. Tjenesten er laget for privat bruk, profesjonelle virksomheter må få tilgang via betalte tjenester». Alle kan få tilgang til navn på gårdeier, men må logge seg inn via BankId.

Matrikkelloven §30 sier at matrikelopplysninger kan utleveres for offentlig planlegging, saksbehandling og administrasjon. Det knyttes visse vilkår til dette, men matrikelinformasjon som ikke inneholder personopplysninger, eller bare omfatter «informasjon som identifiserer, kartfester eller typebestemmer matrikkeleiningar, bygningar eller adresser» kan utleveres i alle høve».

Likevel: i et par av byene er gårdeierbildet fragmentert og uoversiktlig. Prosjektledere har brukt nøstemetoden og tatt direkte kontakt med gårdeiere, og dette har fungert ganske greit: «Vi har notert ned adresser, søkt navn på gårdeiere, mange har bidratt til samtaler, kaffeprat, åpne møter osv. Vi har fulgt utviklingen for å se hva som ble fylt opp, salg av gårder etc. Kontaktet nye eiere» (Arendal).

Det finnes eksempler på aktører som tilbyr tjenester på dette området. «Ledi» har etablert en digital innbyggertjeneste som skal gjøre det enkelt for kommuner og offentlige bygg å leie ut sine lokaler. Her ligger lett tilgjengelig utleieinformasjon og de tilbyr en brukervennlig bookingprosess, enten det dreier seg om strøtimer, gjentagne timer eller sesongbooking (ledi.no). «Enterspace» hjelper med å koble eiere av næringslokaler med mennesker som har idéer og behov og er på jakt etter lokaler (enterspace.no). «Urban jungle» er et annet firma som både er en markeds plass for formidling av tomme lokaler til pop-ups virksomheter og som tilbyr nabolagsutvikling med å aktivere eiendommer og bygulv for å øke næringsgrunnlaget i et område (www.urbanjungle.no). Lokaler til leie ligger jo også i en del tilfelle ute på Finn.no. Men der er det mer ordinære utleiere for lengre perioder.

Men i dette prosjektet er det et poeng å kunne ta i bruk ledige lokaler til nye formål, også midlertidig eller for pop-ups, og gjerne til en redusert leiepris i en periode, dvs. finne *potensielle medspillere for LL-konseptet*. Det viste seg at prosjektleder måtte kommunisere med svært ulike type aktører på eiersiden som varierte sterkt mht. profesjonalitet i utleie og eiendomsforvaltning. Følgelig ble det nødvendig med ulike type strategier, retorikk og argumenter for å få dem med. Derfor fungerte personlig kontakt best.

Både pilotkommuner og nettverkskommuner i LL har erfaringer med at noen barrierer dreier seg om skepsis. Andre årsaker er at eiere ikke har avklart overdragelse til neste generasjon, noe som ofte tar tid. Det er eksempler på eldre gårdeiere som bor i syden og ikke orker bryet med ny bruk og ikke svarer på henvendelser. En ytterligere årsak som oppgis er når gårdeiere i en tidlig fase er opptatt av konkurranse og ikke ønsker å dele informasjon om eventuelle prosjekter de har på gang. Det er også eksempler på de som ikke er interessert i å foreta seg noe de tror kan konkurrere med egne investeringer utenfor sentrum. For flere er skepsis økonomisk fundert: de ønsker å leie ut til mer permanente leietakere eller over lang tid og de frykter ikke å få tilstrekkelige inntekter, eller det kan være investerings- og opprustningsbehov. Frykt for slitasje eller ødeleggelse og misbruk er også kommet opp, eller mistillit til brukerne.

Alle pilotkommunene har brukt mye tid på å spre informasjon, motivere og forhandle og har gode erfaringer med dette.

«Det å invitere på foredrag og debatter om levende lokaler virker positivt (og litt ufarlig). Invitasjon til innspill og deltakelse for å høre deres fremstilling av problemer de støter på ifht. bruksendring, utleie, bygningsendringer er viktig. Kronikker i lokalavisene gir oppmerksomhet og informasjon. Facebook og Nyhetsbrev med portrettintervju av gårdeiere og drivere bidrar også positivt med tanke på å få kontakt» (Rapportering fra Arendal).

I Lærdal har det også vært mange samtaler rundt omkring og lokalavisen har bidratt positivt til å spre informasjon som kan ha virket motiverende på gårdeiere som kanskje var litt skeptiske i begynnelsen.

I eksemplet som vi beskrev i bykapitlet fra Tromsø var det en positiv gårdeier som stilte to butikklokaler til gratis disposisjon en del måneder. For å koble på aktører som trengte lokaler gikk de som nevnt ut med en «Open call» som

resulterte i hele 70 svar! Det er opplagt behov for slike lokaler. på den første utlysningsrunden! (se kap. 2).

Ledige lokaler trenger brukere og brukere trenger ledige lokaler: disse må finne hverandre. Det har vært diskutert mye om formidlingsbiten av dette: hvordan koble disse? Idéen om å lage en *lokal portal* der gårdeiere kan legge ut informasjon om ledige lokaler og aktører som er på utkikk etter lokaler kan legge inn «søkeinformasjon» om seg selv og sine ønsker er enda ikke realisert. Men det er en god idé.

Kommunene sammen med gårdeierforening eller sentrumsforening som organiserer disse bør kunne gå sammen om å lage en slik lokal portal eller i de minste et lett tilgjengelig og informativt register. Eller en form for AirBnB der så vel endagsleie

som noen dager eller uker kan formidles. Å gjøre *noe* er bedre enn bare en håndskrevet lapp om «Lokale til leie» i et tomt butikkvindu.

6.2 Økonomi og leieavtaler

Økonomien rundt LL-prosjekter og lignende aktiviteter gis mye oppmerksomhet. På sikt må aktiviteter og virksomheter ha inntjening eller være selvberende på en eller annen måte. I denne uttestings- og eksperimenteringsfasen har man fått erfaringer med ulike økonomiske modeller og leieavtaler.

Ulike former for husleie og leieavtaler.

I LL-prosjektet er det både permanente og høyst midlertidige aktiviteter, og leieavtaler spenner fra gratis til noe tilnærmet markedsnivå. Gratis husleie har for eksempel vært tilfelle ved en rekke kunst- og designutstillinger i Lærdal der huseier har stilt lokaler til gratis disposisjon, noe de fikk i stand som resultat av god informasjon, inspirerende bilder og profesjonelt opplegg. I Tromsø stilte en gårdeier gratis butikklokaler til disposisjon for nyskapende sosiale og kulturelle aktiviteter.

Det sier seg selv at gratis leie ikke kan være en permanent ordning, såfremt det ikke er en velstående mesén som vil sponse for eksempel sosialt entreprenørskap, frivillige bærekraftprosjekter eller kulturaktiviteter. Visse leietakere kan i en periode få tilskudd til husleien, for eksempel når et lokalt næringsfond bistår gründere i en etableringsfase og med en avtale om at de etter en viss tid betaler husleie. Slike etableringstilskudd kan for øvrig også gå til betaling av mentor i en oppstart. Kommunen kan også sponse utgifter til husleie, enten gjennom tilskudd til for eksempel kunst- og kultur eller barne- og ungdomsaktiviteter, eller de kan stille sine egne lokaler til disposisjon gratis eller for en rimelig leie.

Generelt er det slik i LL-prosjektene at der det betales leie ligger denne under markedspris for byen eller området. «Gårdeierne spiller på lag i den forstand at prisnivå er tilpasset LL-prosjekt og byggenes størrelse, beskaffenhet, utfordringer og muligheter.» (Arendal). I Arendal kan de vise til differensierte husleier for de to co-working-husene, der mye er fordelt etter intern fordelingsnøkkel. De har også "fremleie" eller abonnementsordninger for plasser; noen har rene måneds-plasser eller abonnerer på deler av bygg, noen har enkeltaktører som leier en større andel og derav bærer større andel av leie og driftskostnader. Co-working-husene ligner i en viss grad på næringshager eller prinsippet med felles kunstneratelier der enkeltaktører leier seg inn og får tilgang på fellesarealer, teknologi og andre fasiliteter. Det er også viktig å tenke i kreative koblinger mellom ulike aktiviteter der noen av dem kan ha tilgang til bestemte økonomiske ordninger. For eksempel er den midlertidige gjenbruksbutikken Bazar i Arendal drevet med midler fra kommunen som eier Voksenopplæringen og NAV siden dette er arbeids- og språktreningsplass for flyktninger og innvandrere.

I Lærdal er det et eksempel på at gårdeierne gir en rimelig husleie til kultur/kunstnerpar som de mener kan gi verdi og synergi for pensjonatet som eierne driver i nabolaget ved at tilbudet er interessant for deres gjester. Dessuten er huseierne eksperter på rehabilitering, arkitektur og kulturminner og investerer i at bygg i Øyri blir satt skikkelig i stand og tatt i bruk:

Gårdeiere som har ledige lokaler kan tjene på at de leies ut til en rimelig pris dersom det etableres *sammensatte leieforhold*: enten ved at flere leietakere spleiser på/bidrar til leien, som i co-working-

husene i Arendal, eller ved at det er flere ulike leietakere i løpet av en måned, fra endagsarrangementer til korte perioder. På flere av stedene pekes det dessuten på at lokalets/strøkets verdi stiger ved at det kommer ny og kreativ aktivitet der og at det i mange tilfelle foretas en viss oppussing innvendig og utvendig, dvs. at å levedegjøre lokaler kan ses som en investering i fremtidig attraktivitet. Dette har skjedd med kvartalet i Torvgata i Arendal og som nevnt over i Oddebui i Lærdal. Det er eksempler på at leietakere bidrar med istandsetting innvendig og utvendig rehabilitering og at dette kan inngå som en del av leien. På denne måten er den en vinn-vinn-situasjon ved at gårdeier slipper bryderiet og en del kostnader med en viss istandsetting.

Kulturrådet. Kulturrådet har mye erfaring som er relevant for tematikken. Gjennom støtteordningen «Rom for kunst» bidrar de med midler til utvikling av bygg, lokaler og infrastruktur for produksjon, visning og formidling av ulike kunst- og kulturuttrykk. Behovet for egnede produksjons- og visningslokaler er stort og tomme lokaler, gjerne forlatte industri- eller næringsbygg, har i mange tilfeller gitt kunstnere muligheter. Et eksempel er Pikene på Broen, som har omgjort et gammelt butikklokale i Kirkenes til produksjons-, prosjekt- og visningsrom, Terminal B. Et annet er RIMI/IMIR Scenekunst, som har etablert en plattform for tverrkunstnerisk produksjon og visning i en nedlagt Rimi-butikk i Stavanger. I Levende Lokaler-pilotkommunen Arendal er det gitt støtte til Banken Scene, der en gruppe kunstnere, arrangører og kulturprodusenter på tvers av sjangre har tatt i bruk et tidligere banklokale som kulturarena. Slik bidrar kunsten og kunstnere til by- og stedsutvikling i form av både arbeidsplasser for kunstnere og kulturtilbud og kunstopplevelser for publikum. Kulturrådet bidrar også med midler til utvikling og produksjon av kunst-prosjekter og til formidling av kunst- og kulturuttrykk til publikum gjennom ulike prosjekt-, arrangør- og formidlings-støtteordninger.

I Elverum, som er med i LL-nettverket, har de for eksempel fått til et kulturkollektiv i ett av byens ledige lokaler

«Kulturkollektivet er et ny aktør. Her er det flere små bedrifter og enkeltmannsforetak som har et kontorfellesskap. Det er personer innenfor den kreative næringen, bl.a. festivalarrangører, musikere, interiørarkitekt, reklamebyrå som har leid kontorplass for en kortere eller lengre periode. Noen få faste p.t. Det har vært arrangert mange ulike typer arrangementer, kurs, workshop og konserter i lokalene i 2017 og flere planlagte i 2018»

Konkrete minimumsavtaler for midlertidig bruk

Pilotperioden har også rommet midlertidige aktiviteter, fra pop-up-butikker og kulturarrangementer, til debattkvelder eller sykkelverksted. Selv om det er korte tidsrom, kanskje bare en kveld eller noen få dager, så har det vist seg at man bør få på plass en formell leieavtale. I en del tilfelle har det vært muntlige avtaler, men erfaringene er at det er bra for begge parter å ha en enkel standardkontrakt som rommer de vesentligste punktene:

- At leietaker er ansvarlig for at lokale og inventar er i samme stand som da de tok det i bruk
- At lokalet leies ut «i den stand det er». Det siste har vist seg nødvendig fordi det kan vise seg å være trøbbel med temperatur, kondens, mugg o.a.
- Hva som er hhv. utleiers og leietakers plikter kan det være nødvendig å ta inn, samt konsekvenser av brudd på avtalen, særlig for avtaler over en viss tid.
- Tidsperioden bør også nedtegnes.
- Leiesum må inn inn og opplysninger om hva som inngår i summen og hva som eventuelt må betales i tillegg. Dessuten om praktisk arbeid med istandsetting av lokalet inngår som leie.
- Skriftliggjøre hva lokalet skal brukes til og at det ikke skal brukes til andre formål enn de avtalte.
- Leietaker må ha oppdatert kontaktinformasjon til gårdeier eller vaktmester hvis noe skulle skje og praktisk avtale om hvem som skal kontaktes hvis det er noe med det elektriske anlegget eller lokalets beskaffenhet og inventar. (Se for øvrig Tromsø sitt eks i BYkap).

6.3 Regelverk og formalia

Utfordringer og barrierer

Allerede ved midtveisevalueringen ble det klart at det å etablere ny aktivitet i tomme lokaler eller lokaler som inntil nylig har vært brukt til andre formål, møter en del formalia som kan oppleves som barrierer. Det dreier seg om branntilsyn, mattilsyn, eltilsyn, arbeidstilsyn; kvalitetskrav og prosessuelle krav til søknader forankret i Plan- og bygningsloven (PBL), inkludert TEK-krav (tekniske forskrifter). For det første er det en *tidsmessig barriere*; pop-up-aktiviteter, korte midlertidige aktiviteter og initiativ for å teste ut konsepter for næringsdrift, kulturtiltak eller sosiale entreprenørvirksomheter kan ikke vente i ukesvis på nødvendige tillatelser uten at «lufta har gått ut av ballongen» for de fleste. For det andre er det *innholdsbarrierer*; regelverket er rettet inn på at det er én type virksomhet som skal godkjennes og dette passer ikke alle de lokale initiativene. Flere av LL-lokalene brukes enten til ulike formål og aktiviteter og dette varierer over tid, eller de brukes til flere formål samtidig. Styrken og det kreative som ligger i *det sammensatte konseptet* kan altså være en svakhet eller noe som må håndteres spesielt. Hindringen har ligget i manglende forståelse for om «et tiltak tilhørte kategorien butikk, café, publikumsareale, forsamlingslokaler kontor osv.» (Arendal). Noen har hatt problemer når butikk skulle gjøres om kontorfellesskap, men akseptable løsninger ble funnet med arbeidstilsynet. Som det sies så «kan man ikke omregulere hele tiden», men man kan svare for sikkerhet teknisk og når det gjelder brann og redning. I tillegg har det vært drøftet om det er mulig med en noe fleksibel praktisering av regelverk avhengig av type lokale og type aktivitet eller arrangement; det er forskjell på forsamlinger, fester og debattmøter, det er forskjell på barneforestillinger i et butikklokale i 1.etasje og festivalarrangement i en 3.etasje med vanskelige rømmingsveier. Alle er for øvrig opptatt av at Brann & redning er det viktigste og flere har gode erfaringer med en åpen dialog med dem i forkant og underveis dersom type aktiviteter varierer. Det fremholdes dessuten at det er enklere med direkte kontakt med dem i små og mellomstore byer fordi de kjenner til hverandre og det er korte avstander for å ta opp ting mer direkte. Småsamfunnsfordelene utnyttet for å overkomme barrierer.

Det har også vært et problem at initiativtakere ofte ikke har god nok kjennskap til regelverk, som at man må ha godkjenning fra Mattilsynet for å få serveringsbevilgning og fra bystyret/kommunestyret for å få sjenkebevilling dersom det er aktuelt. For en kveld eller noen dager kan man få såkalt ambulerende sjenkebevilling som er en forenklet variant. Da gjenbruksbutikk skulle åpne som del av det ene co-workingshuset i Arendal kom politiet fordi det kreves tillatelse til denne type varesalg for å sikre at det ikke er tyvegods som omsettes. Den ble midlertidig stengt, men kunne åpne raskt da avklaringer var foretatt. Det har også vært *funksjonelle barrierer* ved at en del regelverk og forskrifter er vanskelig tilgjengelig og ikke lette å tolke. Dreier det seg om bruksendring så er det dessuten en *økonomisk barriere* fordi det koster ganske mye, rundt kr. 70 000 får vi oppgitt, å lage en søknad ettersom godkjente konsulenter må engasjeres for å utforme søknad og stå som ansvarlig søker.

Kommunal- og moderniseringsdepartementets arbeid med regelverket

Når det gjelder spørsmål knyttet til regelverket som berører *midlertidig bruksendring* så har det blitt jobbet med dette i prosjektperioden. Kommunal- og moderniserings-departementet, som har ansvar for regelverket knyttet til Plan- og bygningsloven, har både arrangert et bredt fagseminar for å få belyst problemstillingene og fått gjennomført en ekstern, juridisk utredning av muligheten for å innføre nye regler eller gjøre unntak fra krav i eksisterende lovgivning, som fremmer mulighetene for tidsbestemt bruk av tomme lokaler. For departementet har det vært viktig at eventuelle endringer i regelverket vurderes opp mot ivaretagelse av andre viktige samfunnshensyn som blant annet helse, miljø, sikkerhet, konkurranseforhold og kulturhistoriske verdier.

Sluttrapporten fra oppdraget ble ferdigstilt 1. mars. Den overordnede anbefalingen er å beholde dagens regelverk. I følge KMD så er standpunktet basert på en helhetlig vurdering og avveining av ulike hensyn. Et hovedargument er at det ligger et betydelig handlingsrom innenfor rammen av gjeldende rett. Det finnes blant annet allerede flere muligheter for kommunen til å gjøre det enklere å foreta tidsbestemte bruksendringer dersom kommunene gjør aktive tilpasninger, f.eks gjennom arealplan eller

tillatelser. En mer aktiv og bevisst bruk av gjeldende regelverk fra kommunenes side, vil gi et tilstrekkelig bidrag til forebygging og reparasjon av problemet med tomme lokaler.

Rapporten sier også at det er klare betenkeligheter ved å innføre spesielle regler for tidsbestemt bruk av tomme lokaler. Blant argumentene som fremføres er blant annet at ev. regelendringer bare skal gjelde for bruksendring innenfor et *vist* tidsrom og for *vise* byggverk på *vise* steder. Det vil kunne medføre at regelutformingen kan bli temmelig komplisert og skape omfattende tolkningsproblemer. En mener også at det blir vanskelig å utforme et regelverk som hindrer misbruk og omgåelse. Dette innebærer en risiko for at kommunene vil måtte bruke ekstra ressurser på tilsyn og ulovlighets-oppfølging. Utredningen understreker også at som et generelt utgangspunkt bør man være varsom med å uthule den rettsvirkning som er tillagt reguleringsplaner.

Selv om hovedanbefalingen i den juridiske utredningen er å ikke endre dagens regelverk, inneholder sluttrapporten også en beskrivelse av forslag til mulige endringer i PBL som vil kunne fremme økt tidsbestemt bruk av tomme lokaler, samt mulige konsekvenser av disse. Departementet vil nå gjennomgå rapporten og vurdere hvordan anbefalingene og forslagene kan følges opp videre. Ved en lovendring i 2017 ble tidsbestemt bruksendring innført som et nytt tiltak i plan- og bygningslovens § 20-1. Ved utløpet av den tidsbestemte bruken, kan den opprinnelige bruken gjenopptas uten krav om ny søknad om bruksendring.

Kommunenes handlingsrom for fleksibel praksis

Vi skrev i midtveisevalueringen at kommunene bør drøfte hvordan de innenfor det handlingsrommet de har kan være smidige og lempe på strenghetskrav og differensiere krav ut fra ulike midlertidigheter, type aktiviteter og type lokaler. Som vist til ovenfor i omtalen av den juridiske utredningen for KMD så konkluderes det blant annet med at *handlingsrommet til kommunene er stort og åpner for aktive tilpasninger og fleksibilitet*. Men det vil antakelig være behov for å konkretisere eller eksemplifisere dette nærmere for at (alle) lokale forvaltere av regelverket skal kunne gjøre dette.

Vi skrev også midtveis at kommunene må være (mer) aktive og på tilbudssida med en tjenestevillig praksis. Det gjelder også hjelp

med faktisk å forstå og finne frem i vanskelig tilgjengelig regelverk og forskrifter, irrganger og ulike tillatelser som må gis fra ulike instanser. Det meldes om at «Byggesak» i kommunene er kommet mer på banen, er samarbeidsvillige og mer fleksible. Dette fordrer at ledelsesnivået er innstilt på en praksis som imøtekommer behovene i LL-prosjekter og lignende tilfelle.

Arendal er i ferd med å lage lett tilgjengelig informasjon om regelverk og søknadsprosedyrer med oversikter eller huskelister over alt som må godkjennes eller gis tillatelser til. Det blir en slags veileder eller «teknisk kokebok», som de sier, som skal ta utgangspunkt i ulike aktiviteter eller virksomheter: «hvis du skal etablere/åpne xxx: her er de gode råd og sjekklister». Dessuten har kommunalsjefen for byutvikling tatt grep og skal invitere til erfarings- og drøftingsmøte mellom søkere, konsulenter som lager søknader på vegne av klient, Byggesak, brannvesen og politikere for å se på hva de sammen kan gjøre for å minske barrierer og få til en god praksis. Dette er eksempel til etterfølgelse i andre kommuner. Det er avgjørende at ledelsesnivået er aktivt på banen og tar initiativ til konkrete lokale prosesser for å identifisere så vel *substansielle som prosessuelle barrierer* og for å finne løsninger sammen med alle som må bidra inn for å få dette til.

I midtveisrapporten anbefalte vi at kommunene bør etablere en ordning med at det er 1 kontaktperson som næringsliv, gårdeiere, drifere fra kulturliv og sivilsamfunn kan forholde seg til og få hjelp med ulike godkjenninger og tillatelser. LL-prosjektene må få støtte når de tar grep for å redusere regelverkbarrierer og prøver å ta konstruktive grep med å lage huskelister/sjekklister og drøfte hvordan mer smidig praktisering konkret kan skje.

7 «Levende lokaler» som innovativt prosjekt

7.1 Analyse av nyskaping i innhold og prosess

Kjernevirksomheten i bysentrum er alle steder ulike varianter av tradisjonell handel, service og serveringsbedrifter. Men det er nedgangen i denne type virksomheter som har ført til sentrumsdød og ledige lokaler. I «Levende lokaler»-prosjektet ble det tidlig klart at det ikke var et realistisk mål å revitalisere bysentrum til det det engang var gjennom å forsøke å fylle tomme lokaler med (bare) tradisjonelle virksomheter og aktiviteter. DOGA som prosjekteier la disse spørsmålene til grunn for pilotene:

«Hva må til for å skape liv i en gate? Hvordan kan et tomt lokale gjøres om til en attraktiv butikk, en sosial møteplass eller et kontorfellesskap? Hva slags innhold blir viktig i fremtidens sentrumsområder, og hvordan kan vi utforske dette nærmere?»

Er det én ting LL-prosjektet har synliggjort så er det *behøvet for å tenke nytt* om utvikling av bysentrum. Mye av det som er satt i gang i pilotkommunene for å skape nytt liv i døde sentrumsområder og tomme lokaler er av *nyskapende karakter*. LL-prosjektet handler både om å gi nytt innhold med aktiviteter og virksomheter i tomme lokaler og det handler om måten man arbeider og samarbeider på for å få til dette.

Det nyskapende ved LL-prosjektene kan klart ses som innovativ sentrumsutvikling. *Innovasjonsbegrepet* brukes om ulike ting, og LL-prosjektet har elementer av flere typer innovasjon: produktinnovasjon (nye produkter, aktiviteter eller tjenester), prosessinnovasjon (nye arbeidsmåter og fremgangsmåter),

markedsinnovasjon (nye kunder, deltakere, målgrupper), organisatoriske innovasjoner (nye måter å organisere og administrere virksomheten på), strategisk og konseptuell innovasjon (nye mål for og begreper for virksomheten), og systemisk innovasjon (nye eller forbedrede relasjoner og samhandlingsmønstre mellom aktører) (Lundvall og Johnson 1994, Gundersen og Onsager 2011).

Over 100 personer var med på Gründercafé i Torvgata for å høre Jan Vardoen, Innovation Doc og lokale aktører dele sin erfaringer

LL-prosjektet har mange vanlige kjennetegn på innovasjon, som at resultatet ofte ikke er gitt på forhånd, at det er åpne prosesser og kunnskapsdeling, og at det er takhøyde for å prøve og feile (Vestby m.fl. 2016). Det siste er ikke bare personavhengig, men avhenger av lokalkulturelle faktorer, dvs. om det er tradisjon for å få klapp på skuldra for å prøve nye ting eller om det lett blir mistenksomhet mot «det nye» og «hva var det vi sa?!» hvis det ikke lykkes (Onsager m.fl. 2013). Når de i Arendal har bestemt seg for at «me bærre gjørr det!» og dermed gir «klarsignal» til å gå i gang og prøve ut nye ting uten å «safe» på resultatet, kan dette ses som et uttrykk for en lokalkulturell takhøyde som er viktig for å få frem og å teste ut nye idéer. Når Tromsø i løpet av LL-prosjektet sier de har kommet frem til at «uttesting som metode» skal være sentralt i byutvikling fremover, er dette et klart innovativt grep. Der mennesker samarbeider vil det alltid oppstå motsetninger, men motsetninger er ikke nødvendigvis uvilje, men kan snarere få frem nye idéer. At det er toleranse for nye idéer er vesentlig. Studier av innovative bygdemiljøer viser at det også har betydning om det er takhøyde

for høylytt debatt (Borch og Førde red. 2010). Når Lærdal velger et utradisjonelt grep som kunst, kultur og design i steds- og næringsutvikling så er det ikke underlig at det blir debatt. Det som teller er jo da hvordan utfallet av debatten blir og hvordan det lokalkulturelle klimaet for nyskaping i fortsettelsen er.

I de neste kapitlene analyseres LL-prosjektene i et innovasjonsperspektiv der målet er å synliggjøre hva det er som er nyskapende og som derfor kanskje kan føre til en omdreining i bekjempelsen av sentrumsdød. Dette er strukturert etter innhold og prosess.

Innhold. Innholdet er dels annerledes, enten i seg selv eller fordi aktiviteter og virksomheter foregår i en annen setting i andre type lokaler enn vanlig. Det vokser frem en bylivsmiks som gir et mer flerfunksjonelt bysentrum med større vekt på alternative produksjoner, gründeretableringer, opplevelser, kunst og kultur, sosiale møteplasser, inkluderende aktiviteter, miljø, bærekraftig økonomi gjennom delingsøkonomi og gjenbruk, samt informasjons- og kunnskapsspredning. Resultat i form av bivirkninger og ringvirkninger for byutvikling generelt inngår her.

Prosess. Nye arbeidsmåter og samarbeidsmåter kjennetegner mange av LL-prosjektene. Det er en form for organisk byutvikling der ting får gro gradvis frem, der utprøving og eksperimentering er mulig gjennom midlertidigheter. Nyskaping skjer samtidig med utgangspunkt i en vid og verdibasert plattform som gir retning til en bevisst (re)programmering av bysentrum. Flere type aktører er aktive og involverte og utradisjonelle relasjoner og samarbeidsforhold etableres.

Dette betegner vi som LL-metoden.

«Levende lokaler» - metoden

Innhold: resultater og ringvirkninger for byutvikling

Nye konsept

Det dynamiske og sammensatte i tid og rom:

- Rom: Flere aktiviteter og virksomheter i samme lokale/bygning: midlertidig eller mer permanent
- Tid: Vekslede aktiviteter og virksomheter over døgnet eller i perioder, fra noen dager til måneder

Det flerfunksjonelle: en miks av ulike aktiviteter og virksomheter:

- Drivhuset/laboratoriet: testing og eksperimentering av produkter, tjenester og bylivsaktiviteter
- Arbeidsplassen: co-working, arbeidsfellesskap, utradisjonelle arbeidsplasser i sentrumslokaler
- Samfunnshuset; urbant grendehus, kulturstue, forsamlingshus, brobyggende møteplass
- Verkstedet: Byverksted, folkeverksted, idé-verksted og medvirkningsarena

Virknninger og bivirkninger

Aktivisering av tomme lokaler får betydning for den generelle byutviklingen, men også for å bygge sterke lokalsamfunn, nytt næringsliv og innovasjon:

- Interessen for byens utvikling vokser
- Stedsidentitet blir et tema
- Stedsbilder: forestillinger om bysentrum som sted endres
- Klima for testing og eksperimentering styrkes
- Relasjonsbygging: nye relasjoner etableres og eksisterende rekonstrueres
- Fellesskap, samhörighet og tilhörighet får næring
- Formalia blir tydelige barrierer og pusher endring

Prosess: nye grep, arbeids- og samarbeidsmåter

Nye lokaler

Se potensialet i tomme butikker, kontorer, verksteder, produksjonslokaler:

- Finne og forhandle: få private – og offentlige - gårdeiere til å åpne for LL-bruk
- Formidle og koble tomme lokaler med aktuelle driftere
- Overvinne barrierer: regelverk, prosedyrer, praktiske forhold ved midlertidig bruk
- Fra et gårdeierperspektiv: tenke økonomi på nye måter. Nye økonomiske modeller for inntjening, og større fokus på den brede verdiskapingen og samfunnsansvar.

Nye arbeidsmetoder

Organisk byutvikling og innovative prosesser:

- Åpenhet for utprøving, testing, eksperimentering
- Løsnings- og mulighetsorientering i alle ledd
- Prosjekter får gro frem og finne sin form underveis. Starter opp med rom for å prøve og feile: «Me berre gjørr det!»
- Rollen som fasilitator må ivaretas: kartlegger, ser muligheter og kobler ulike aktører
- Programmering av bylivsmiks: et verdibasert helhetsperspektiv på aktiviteter, virksomheter og funksjoner

Nye samarbeidsformer

Nye former for offentlig-privat samarbeid + bredere spekter av aktører involvert:

- Nye aktører samarbeider om aktiviteter og etablerer virksomheter (kunst, kultur, miljø, næringsliv, frivilligheten m.fl.).
- Klare innslag av samskaping (co-creation) gir nyskapende byliv + synergier mellom ulike aktører.
- Mer innbyggerinvolvering på nye måter, - mer rom for utprøving, kunst som inkludering, bylab, verkstedmetodikker
- Flere kommunale sektorer samarbeider; som byutvikling, næring, kultur, helse- og sosial, miljø.
- Profesjonelle og amatører eller frivillige inngår i nye former for samarbeid

7.2 «Levende lokaler» - innhold som innovasjon

Her retter vi søkelyset på innholdsmessige resultater i LL-prosjektet og på hvilken måte så vel aktiviteter og virksomheter i tomme lokaler som ringvirkninger for byutvikling har ulike innovative kjennetegn.

7.2.1 Det dynamiske og sammensatte

Det er en svært stor spennvidde i hva lokalene brukes til og hva som er nyskapende. Mangfoldet trekker til seg nye driftere og nye besøkende, kunder, deltakere eller publikum. Spennvidden blant aktørene på både produksjonssiden og mottakersiden har blitt større. Når vi sier at bysentrum blir mer flerfunksjonell er det med bakgrunn i at aktivitetene gjør at lokalene fungerer som produksjonslokaler, informasjonssenter, kurscenter, grendehus, folkeverksted, co-working-spaces, kulturstue, debattarena, lekerom, litteraturhus, designbyrå, bygartneri, alternativ café, butikker for nye produkter, utstillingslokale, møteplass, testarena, bylaboratorium... I flere av lokalene er det en miks av litt det ene og litt det andre i denne lista, en bylivsmiks. *Det sammensatte skaper en dynamikk.*

Dynamikken oppstår også ved det skiftende, at det i mange lokaler veksler mellom ulike aktiviteter og funksjoner over tid, enten det er over en viss periode eller i løpet av døgnet. Mange av disse aktivitetene er publikumsrettede og gir slik noe til byen, også ved at de trekker til seg folk på andre tider som ettermiddag og kveld eller i helger. Dette er små men viktige bidrag til å få litt mer pulserende byliv.

7.2.2 Det flerfunksjonelle bysentrum: en bylivsmiks

Bykapitlene viser hvordan pilotkommunene på ulike måter har skapt innhold i ledige lokaler og tomme byrom. I realiteten har de alle hatt et langt større innhold enn eksemplene der viser. Løfter vi blikket over de konkrete enkelttilfellene fremstår et mønster for mangfold som vises nedenfor. I praksis vil ett og samme tiltak eller virksomhet romme elementer fra flere av disse kategoriene. Slike

supplerende og alternative aktiviteter og virksomheter til tradisjonell bybruk styrker byen som en flerfunksjonell arena.

Drivhuset/laboratoriet: Testing og eksperimentering av produkter, tjenester og bylivsaktiviteter

- Pop-up-shops: teste salg av nye varer og produkter
- Visningssted for netthandelsvarer
- Kunstprosjekter eksperimenterer med deltakere, uttrykk og produkter
- Gründere, entreprenører, start-ups: utvikler og testes sine produkter og konsepter
- Idé- og inspirasjonstreff, HUB-sessions,
- Nye cafékonsepter som innvandrercaféen «Det flyvende teppe» i Tromsø eller «Unwrapped» café-butikk i Arendal
- Kommunen tester nye byutviklingsgrep for programmering av byen. *«Å teste ut, det er en frihet i seg sjøl. Synes testing skal være permanent i byutvikling»* sier arkitekt og byplanlegger/LL-leder i Tromsø.

Arbeidsplassen: co-working, arbeidsfellesskap og utradisjonelle arbeidsplasser i sentrumslokaler

- Produksjonsfellesskap
- Samvirke- modellen for enkeltpersoner
- Co-workingspaces: kunst/kultur eller miljø/klima
- Stikkinnom: sitte å arbeide i et fellesskap som tilbyr visse fasiliteter
- Sosialt entreprenørskap, arbeidstrening og språktrening
- Profesjonelle og frivillige kobles/arbeider sammen

Samfunnshuset: Urbant grendehus, kulturstue, forsamlingshus, brobyggende møteplass

- Dans, konserter, forestillinger for barn, ungdom, voksne

- Utstillinger: kunstnere, fellesprosjekter kunst av strandryddingsplast
- Folkekjøkken, kulturell møteplass, mat fra ulike kulturer
- Alternativ møteplass for og med ungdom i nedlagt butikk
- BYlab, debatter og informasjon om byutvikling
- Kurs, foredrag, opplæring og kunnskapsdeling
- Midlertidig bar, pop-up-café, festivallokale, festkveld

Verkstedet: Byverksted, folkeverksted, idéverksted og medvirkningsarena

- Gjenbruk: redesign, reparasjoner og utsalg
- Verksteder med reparasjoner og kompetanse
- Bike- kitchen sykkelverksted med selvbetjening, rådgivning, kurs og sosial møteplass
- Dyrking: grønne prosjekter med produksjon og foredrag
- Bytte-konsepter
- Arbeidstrening
- Green Friday – arrangementer
- Verksted av typen workshops: medvirkning, idéverksteder for næringsutvikling eller byutvikling

Tiden vil vise om den dreiningen dette representerer er «div laga» og vil kunne være et fruktbart grep for å revitalisere by- og bygdesentrum rundt om i Norge. Tradisjonelle aktiviteter og virksomheter vil tjene på at nye, alternative og kreative former for bybruk og byliv i sentrum vokser frem, samtidig som disse har nytte av alt det «gamle» som finnes der som er arbeidsplasser og publikumsrettede virksomheter. *Vinn-vinn-perspektivet og den flerfunksjonelle byen må løftes frem!*

Sosiologisk Poliklinikk til bysentrum

Midt i Trondheim sentrum, i et tidligere butikklokale med store vinduer, har professor Aksel Tjøra på eget initiativ etablert Sosiologisk Poliklinikk. Her kan folk lett stikke innom og avtale møter og diskutere prosjekter som de ønsker sosiologiske innspill på. Poliklinikken overlever ved oppdrag for offentlig og privat sektor. Flere studentgrupper får bruke lokalene til en symbolsk pris; arkitektstudentenes forening Urbanistene møtes mandagene, antropologistudentene har sitt etnografiske verksted torsdag kveld, og sosiologiforeningens lokallag har kveldsmøter, debatter og quizer. På dagtid er det et åpent arbeidsfellesskap og noen ganger flyttes forelesninger hit til byen fra NTNU Dragvoll utenfor sentrum, noe studentene setter stor pris på. «Å legge til rette for at aktivitet kan oppstå uten for mye byråkrati har for oss vært et pluss for å skape aktivitet. Alle medlemmene (bortimot 40) har eierskap og dette gir en helt unik hjemmebane for utadventt sosiologi», sier en av de som har vært med fra starten Ida Marie Henriksen (med i nettverket til Levende lokaler).

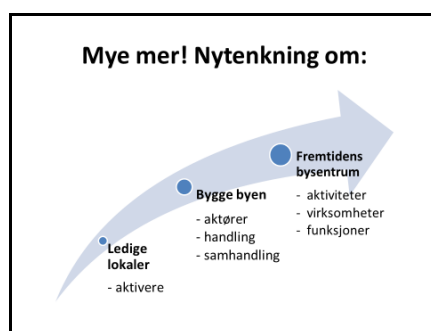
7.2.3 Ringvirkninger og bivirkninger

Ovenfor har vi vist hvordan nye konsept og nye aktiviteter og virksomheter har vokst frem som resultat av LL-prosjektet og viser en innholdsmessig innovasjon. Det innovative ligger også i at:

- Nye aktører får i gang sosiale og kulturelle aktiviteter, får vist seg frem, testet idéer for aktiviteter og arrangement
- Gründere og næringsaktører får etableringsmulighet og nye nettverk
- Småprodusenter får testet nye produkter eller tjenester uten stor risiko

- Arbeidsfellesskap/co-working inspirerer til kreativitet, samskaping og deling
- Et annerledes marked for å skape arbeidsplasser vokser frem

Men å betrakte LL isolert som aktivering av tomme lokaler vil være feil når vi ser at prosjektet fungerer som *en impuls og intervensjon* som bidrar inn i by- og stedsutviklingen mer generelt i disse pilotkommunene. Analysene i pilotkommunene viser ringvirkninger og bivirkninger *utover kjerneformålet* å aktivere tomme lokaler, noe som kanskje kan inspirere andre til å tenke nytt om sentrumsutvikling og motivere til å ta i bruk LL-metoden. Dette var effekter og bivirkninger som ikke var opplagte fra starten, dette er uintenderte effekter av LL som intervensjon og impuls.

Oversikten over ringvirkninger, de fleste av dem positive, er et resultat av empiriske analyser og av drøftinger med lederne i pilotkommunene og prosjekteierne DOGA på et eget seminar. Det gjenspeiler altså det som skjer i disse kommunene og det viser at bare etter snau to år gir dette ringvirkninger som er viktige for byutvikling mer generelt:

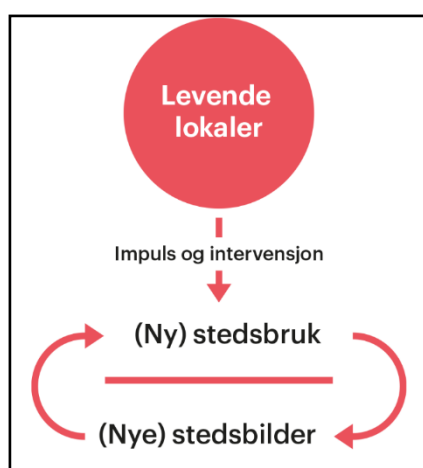
Interessen for byens utvikling vokser

Det rapporteres om større oppmerksomhet og interesse for byutvikling, for kvaliteter så vel som negative forhold, og for hva som skal skje med sentrum. Dette er i større grad blitt tema og del av hverdagssamtaler mellom folk, også det som kalles løsningsamtaler: hva vil være bra? Det vises også i at det er blitt en klart fornyet interesse for å delta på BYlab, idéverksteder og lignende diskusjonssamlinger i tomme lokaler der både LL og sentrumsutvikling mer generelt er tema.

Stedsidentitet blir et tema

Prosjektene har styrket bevisstheten om stedet og stedets særpreg. Det er blitt større oppmerksomhet på bysentrumets karakter; før, nå og i fremtid. Interessen for bysentrumets særtrekk går både på fysiske bystrøk og på innhold, funksjoner og aktiviteter. Stedets identitet brukes aktivt i aktiviteter og nye produkter i LL og dette bidrar til at stedsidentiteten både forvaltes og fornyes. Også stedsidentitet som lokal mentalitet, lokalkultur og «hvem vi her er» aktualiseres.

Forestillinger om bysentrum som sted endres

LL viser at bysentrum kan være noe annet og mer, dvs. med større flerfunksjonalitet. Slik vises et mulighetsrom som mange nå blir bevisste på og det oppstår en økt erkjennelse av at fremtidens bysentrum ikke kan være gårdsdagens. Men hva? Debatter og dialoger om hva som kan eller bør skje avdekker at det eksisterer ulike forestillinger – eller stedsbilder - om byens fremtid. Nye måter å bruke sentrumslokaler på

(stedsbruk) fører til nye forestillinger om hva som er mulig og bra for byutviklingen (stedsbilder), som igjen fører til at det vokser frem nye aktiviteter og ny stedsbruk. LL fungerer som en impuls og en intervensjon som setter i gang en sirkeleffekt. Stedsbildene som forestillinger om bysentrum preges av mindre tradisjonell handel og større innslag av aktiviteter som rommer miljøbaserte næringer og tiltak, opplevelser, sosiale fellesskap, lokal identitet, gjenbruk, delingsøkonomi og historisk forankring.

Klima for testing og eksperimentering styrkes

Klima for byutvikling endres: å teste, eksperimentere, prøve og feile = innovativt klima. Det vokser frem en erkjennelse om verdien av organisk og dynamisk byutvikling der ikke alt er forhåndsdefinerte løsninger. Dette endrer innstillingen til hvordan prosesser i byutvikling kan foregå. Klima for testing og

eksperimentering rommer også forståelse for den fruktbare kombinasjonen av midlertidighet og dynamikken i mer sammensatte aktiviteter. Midlertidighet får frem idéer til mer permanente og sammensatte bylivsfunksjoner.

Relasjonsbygging: nye relasjoner etableres, eksisterende rekonstrueres

Vi har betegnet LL-piloten som et relasjonelt stedsutviklingsprosjekt. Ovenfor pekte vi på at LL har innslag av mange ulike innovative elementer. Såkalt *systemisk innovasjon* dreier seg som nye eller forbedrede relasjoner og samhandlingsmønstre mellom aktører. I disse pilotprosjektene finner vi mange eksempler på dette. Gjennom aktivitetene og virksomhetene finner nye aktører hverandre eller etablerte relasjoner får nytt innhold. Fortellinger om det som skjer viser tegn til at samhörighet og samarbeidsklima bedres mellom aktører «på hver sine tuer». I bystrøkene der LL-aktiviteter skjer utvikles et nabolagsklima med fellesskap («negotiating community»). Spesielle grupper som flyktninger og innvandrere får nye kontakter gjennom arbeid og prosjekter i LL-regi. Noen forteller at det internt i kommunen har ført til mer «åpne dører» mellom avdelinger og etater. Det er dessuten blitt mer dialog og samarbeid mellom offentlige og private aktører. Men LL avdekker også at noen relasjoner er litt problematiske; at det er konkurranse om innflytelse, definisjonsmakt eller anerkjennelse. Eller det blir synlig at det er «fravær av» oppslutning fra visse aktører, når dette kunne ført til positiv utvikling for LL-prosjektene.

Formalia blir tydelige barrierer og pusher endring

En virkning eller ringvirkning av LL-prosjektene har vært at det har begynt å skje noe når det gjelder hindringer av praktisk art for en mer fleksibel og kreativ bruk av ulike type lokaler. Det ble tydelig at det var problemer forbundet med regelverk og prosedyrer for ny eller midlertidig bruk av tomme lokaler og sammensatte formål. Ikke sjelden opplevde de stivbente prosedyrer og lite fleksible prosesser. Nå ser lokale myndigheter på løsninger og muligheten for å etablere ny praksis rundt dette. Kommunal- og moderniseringsdepartementet arrangerte tidlig et fagseminar om tematikken og bestilte deretter en grundig juridisk utredning av lovverket, praktiseringen og mulig lovendring. Den konkluderer med at lovendring ikke er å anbefale og at det

(egentlig) er handlingsrom for en mer fleksibel praksis innenfor dagens regelverk (se kap. 6).

Universitet i Agder arrangerer Lørdagsuniversitet i Det urbane grendehus i Arendal. Dette er arena for møter, forestillinger, debatter, demonstrasjoner, kurs, gjenbruk, reparasjoner, utstillinger, inspirasjonsseminarer, arrangementer og medvirkningsprosesser som BYlab

7.2.4 Samfunnsøkonomiske virkninger

I tillegg til de bivirkninger og ringvirkninger som er beskrevet ovenfor har det i prosjektperioden vært en del oppmerksomhet på verdiskaping og tolkning av dette.

Et slikt prosjekt fører til mer og ny aktivitet i sentrumsområder og dette kan bidra til å styrke byens eller stedets tiltrekningskraft både som besøkssted og bosted, så vel som for nye investeringer. «Levende lokaler» kan slik generere større samfunnsøkonomiske verdier. Lederen for Lærdal næringsutviklingselskap (LNU) fremholder viktigheten av å operere med en samfunnsøkonomisk verdiskapings-forståelse; at det må være et helhetlig perspektiv på at det er flere ledd fra «råvare til resultat» og at hvert ledd representerer verdiskaping, spesielt hvis hvert ledd «legger inn litt ekstra». Det er viktig å være bevisst på sammenhengen mellom verdiskaping og behovet for nok *innsatsfaktorer* for å bygge opp under denne.

«Det er mange som ønsker å ta del i verdiskapingen for eksempel i forbindelse med arrangement og aktiviteter, men det er ofte vanskelig å skape forståelse for at dersom verdiskapingen skal opprettholdes eller aller helst øke, så må det skje tilførsel av både menneskelige og økonomiske ressurser. Det må være aktørene i lokalsamfunnet sitt felles ansvar å sørge for denne balansen», sier han, og poengterer at «For kommunen er det den samlede verdiskapingen som er viktig, det er for eksempel veldig mange i lokalsamfunnet som tar ut verdi av Lærdalsmarknaden». (Leder Lærdal Næringsutvikling)

Sosial verdiskaping skjer ved etablering av gode møteplasser, formelle så vel som uformelle, hverdagslige så vel som i spesielle begivenheter, som for eksempel Lærdalsmarknaden. Også dette bidrar til bo- og besøksattraktiviteten. Møtesteder er dessuten viktig for å tilrettelegge for at det skjer idéutveksling, som igjen kan generere innovasjon. Det ligger en utfordring alle steder å kommunisere at det som ikke umiddelbart anses å gi økonomisk inntjening, slik som kunst og kultur, inngår i verdiskapingskjeder. Å imøtegå skepsis og misforståelser blir en særskilt oppgave i denne type prosjekter.

Det helhetlige perspektivet innebærer at for eksempel natur eller kunst og kultur kan være med på å styrke den økonomiske verdiskapingen, for stedet generelt og for reiselivet spesielt. Når kunstnere med sin kompetanse ser stedets identitet som en ressurs for å skape nye produkter eller nye opplevelser så inngår dette i verdiskaping. Den kulturelle verdiskapingen ligger blant annet i at besøkende og tilreisende er interessert i stedets særpreg og i opplevelser knyttet til dette. Denne verdiskapingen er viktig også for bostedsattraktiviteten.

Flere og nye bybrukere og kunder genererer omsetning. Spesielt viktig er det at sentrum oppleves som attraktivt for yngre aldersgrupper, både ungdom, unge voksne og barnefamilier. I en tid da nye leilighetskomplekser i bykjernen i stor grad befolkes av generasjon 55+, dvs. morgendagens eldregenerasjon, er det nødvendig å sette dette høyere på bysentrumsagendaen. Både Arendal og Tromsø, samt flere byer i nettverket, jobber med økt bosetting og boligutvikling i sentrumsnære områder.

Det er også en miljø-økonomisk dimensjon ved «Levende lokaler»-prosjektet. Gjenbruk av lokaler i stedet for å rive og bygge nytt er

ofte mer miljøvennlig, samtidig som man kan spare dyrket mark, bevare skog og uutnyttet terreng når man ikke bygger nytt. Det å ha et levende sentrum hvor flere funksjoner er samlet kan også bidra til mindre bilbruk, og mer sykkel og gange.

Byutviklingsprosjekter som det LL representerer må altså vurderes i et langt videre perspektiv enn bare det som gjelder de konkrete enkeltlokalene. LL-prosjekter bidrar, slik vi ser det, til både økonomisk, miljømessig, sosial og kulturell verdiskaping og styrker derfor disse som bærekraftdimensjoner (se kap.8).

7.3 Levende lokaler – prosess som innovasjon

Ovenfor har vi presentert det nyskapende ved innholdet som resultat av LL-prosjektene, både hva som er nytt eller nyskapende konsepter, aktiviteter og virksomheter og hva som er bivirkninger og ringvirkninger for byutvikling i det store. *Men hva kjennetegner veien dit og hva er innovative arbeidsmåter og samarbeidsmåter?*

Her presenterer vi analyse av prosesser og drøfter noen forutsetninger og barrierer som synes å være vesentlige for resultatet. Som Bykapitlene viste er det forskjellige måter å rigge slike prosjekter og prosesser på. Likevel er det noen viktige fellestrekk eller beslektede forhold som vi finner alle stedene og som derfor kan synes mer allmenngyldig for det å skape liv i ledige lokaler og tomme byrom og som vi løfter frem i denne analysen.

7.3.1 Nye arbeidsmetoder

Relativt åpen start.

Følgeevalueringen viste allerede etter noen få måneder at dette var noe alle på en eller annen måte hadde og som så ut til å være viktig for en vellykket oppstart. Med åpen start mente vi at det ikke var en veldig fastspikret prosjektplan med forhåndsdefinerte delmål. Selvsagt hadde alle pilotene en prosjektplan, men hvordan prosessen konkret skulle foregå var åpent, også fordi den ville involvere en rekke ulike aktører som enda ikke var «på plass», som potensielle gårdeiere, driftere og gründere. Veien fremover måtte bli til mens man gikk. Dessuten var dette upløyd mark og pilotprosjekt i ordets rette forstand siden ingen hadde gjennomført

systematiske prosesser for å skape liv i tomme lokaler og døde sentrumsområder. Men det var noen enkeltprosjekter fra inn- og utland å støtte seg på, blant annet samlet i en kunnskapsrapport som var laget for DOGA før oppstart (Eriksen og Skajaa 2016).

Den relativt åpne oppstarten kan ses som en arbeidsmetode som ble viktig for den videre prosessen fordi det sendte et signal om at det er *åpent for ulike aktører* å «melde seg på banen». Samtidig jobbet prosjektlederne med kartlegginger av lokaler og kontaktetablering med lokale ressurspersoner- og miljøer. At andre aktører kunne være med å forme bruken av lokalene og spesifikke aktiviteter var både viktig for deres motivasjon og en måte å sikre seg kreative og mangfoldige innspill på.

Generelt er det slik i by- og stedsutvikling at prosjekteiere ønsker seg klare mål, delmål og prosessbeskrivelser, og ofte har dette inngått i søknad om prosjektmidler. Dette var også et tema i LL men prosjekteier DOGA og lokale prosjektledere valgte sammen å gå for en mer åpen prosess i oppstart. Forutsetningen for at dette faktisk fungerte som et suksesskriterium, var at det alle de tre stedene var erfarne prosjektledere; de visste hva de gjorde. I dette ligger klare elementer av prosessinnovasjon som dreier seg om nye arbeidsmåter og fremgangsmåter. Det var og innslag av organisatoriske innovasjoner, dvs. nye måter å organisere og administrere virksomheten på. Men siden det ikke eksisterte tidligere var det for så vidt ikke noe å fornye eller endre. Likevel: LL-metoden er klart en ny måte å organisere aktivering av tomme lokaler på.

En kombinasjon av organisk byutvikling og bevisst programmering av byen

Nå ved avslutning er det tydelig at alle kommunene har fortsatt med en form for åpen tilnæringsmåte; man starter i det små og ser hvordan det går. Det kan betegnes som *organisk by- og stedsutvikling* der ikke alt er nitidig planlagt på forhånd men får lov til å gro frem uten «for mye» forhåndsdefinerte målsettinger slik at kreativitet og nytenkning har sluppet til. Dette fremstår som et suksesskriterium, slik de lokale LL-lederne hver på sine måter ser det. Testing, eksperimentering og nyskaping er sentralt og avgjørende for at nytenkning får grobunn. Samtidig har alle tre pilotene på hver sine måter en grunnleggende oppfatning om det de kaller programmering av byen; en bevisst og villet tilrettelegging

og proaktivitet for å få til en mer mangfoldig sammensetning av aktiviteter. På samme måte som kjøpesentre og sentrumsforeninger er opptatt av butikkmix for å trekke til seg ulike grupper så har LL-lederne vært opptatt av en slags «bylivsmiks». Å arbeide for en flerfunksjonell og dels alternativ «bylivsmiks» har blitt en *reprogrammering* av byen. I forrige delkapittel viste vi innholdet som er resultatet av denne kombinasjonen av organisk/dynamisk byutvikling og bevisst programmering.

«Hvem bygger byen når byen er ferdig bygd?» spør Lisbeth Iversen, prosjektleder i Arendal. Den fysiske byen er én ting. Innholdet noe annet, det må vokse frem og bevisst programmeres og utvikles i samskapende prosesser.

NYHETER

Ordførerens ukeplan

- MANDAG 5. mars: 08.00 Kommunestyret
- TIRSDAG 6. mars: 13.00 Utvalgte saker i Kommunestyret
- ONSDAG 7. mars: 10.00 Kommunestyret
- TORSDAG 8. mars: 10.00 Kommunestyret
- FRIDAY 9. mars: 10.00 Kommunestyret

Ordførerens ukeplan

- MANDAG 5. mars: 12.00 Årsmøte av vaktansvarlig
- TIRSDAG 6. mars: 10.00 Kommunestyret
- ONSDAG 7. mars: 10.00 Kommunestyret
- TORSDAG 8. mars: 10.00 Kommunestyret
- FRIDAY 9. mars: 10.00 Kommunestyret

Gatene fyller: Fra 13 til 2 ledige lokaler

Da byutviklingsprosjektet Levende Lokaler startet, hadde de 13 ledige lokaler på gateplan. I slutten av februar fant de bare to.

Chipsen har over 40 utstillere og lang venteliste. Prosjektleder Lisbeth Iversen og leder i Levene By og Utvikling, Inger-Lise Skjott, står foran et av de mange ledige lokalene i Levene Lokaler området.

Stule flere på vei

De har vært en svært positiv utvikling, hvor mange har meldt seg i kommunen, sier Iversen. Hun forventer at det kommer flere nye butikker i mars og april, men kan ikke si mer om det nå.

– Men nå ser vi de gode resultatene av Levene. Byprosjektet, de butikker som er åpnet, som etter dette jobbing, mange småbuss, delere, gløstene og mange andre, sier Iversen.

Utdelingsklare

Prosjektleder Lisbeth Iversen sier det er flere saker ut det hun mener har vært en god utvikling. Mange nye gjennomførte har vært ut på eiendomsforvaltning i de siste månedene. I tillegg er det ut i kvadranten som har utviklet på gateplan fyller under markedsført.

– De fleste har avtalt om lav bustetid, starttid, og så en gradvis utbygging, det betyr.

Apne ut i verden

– Men av det som har utviklet seg i Torshavn, Østher har flyttet fra andre steder i sentrum. Det er opprørt noe.

– Det betyr på det, og en del saker er åpnet opp. Det er ut i verden, det er ut i verden, det er ut i verden, det er ut i verden. Det er etablert et samarbeid mellom kommunen og selskapene.

I Barbu og sentrum, de fleste åpner det veldig raskt. Det er ut i verden, det er ut i verden, det er ut i verden, det er ut i verden. Det er etablert et samarbeid mellom kommunen og selskapene.

– Det betyr på det, og en del saker er åpnet opp. Det er ut i verden, det er ut i verden, det er ut i verden, det er ut i verden. Det er etablert et samarbeid mellom kommunen og selskapene.

Samlingspunkt

– Det betyr på det, og en del saker er åpnet opp. Det er ut i verden, det er ut i verden, det er ut i verden, det er ut i verden. Det er etablert et samarbeid mellom kommunen og selskapene.

Pop-up

Pop-up arrangementer er også noe av det som har gjort Levene Lokaler Arendal, er ut i verden, det er ut i verden, det er ut i verden, det er ut i verden. Det er etablert et samarbeid mellom kommunen og selskapene.

Samlingspunkt

– Det betyr på det, og en del saker er åpnet opp. Det er ut i verden, det er ut i verden, det er ut i verden, det er ut i verden. Det er etablert et samarbeid mellom kommunen og selskapene.

Pop-up

Pop-up arrangementer er også noe av det som har gjort Levene Lokaler Arendal, er ut i verden, det er ut i verden, det er ut i verden, det er ut i verden. Det er etablert et samarbeid mellom kommunen og selskapene.

Samlingspunkt

– Det betyr på det, og en del saker er åpnet opp. Det er ut i verden, det er ut i verden, det er ut i verden, det er ut i verden. Det er etablert et samarbeid mellom kommunen og selskapene.

Agderposten 05.03.2018

NIBR-rapport 2018: 6

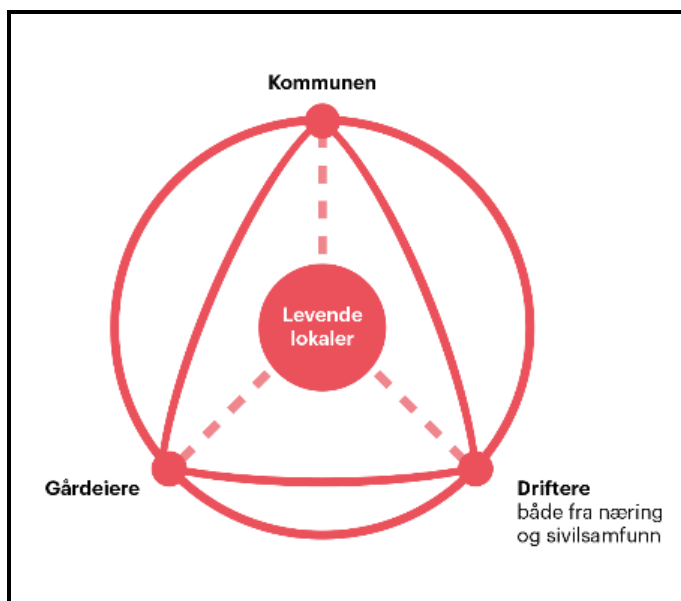
7.3.2 Nye samarbeidsformer

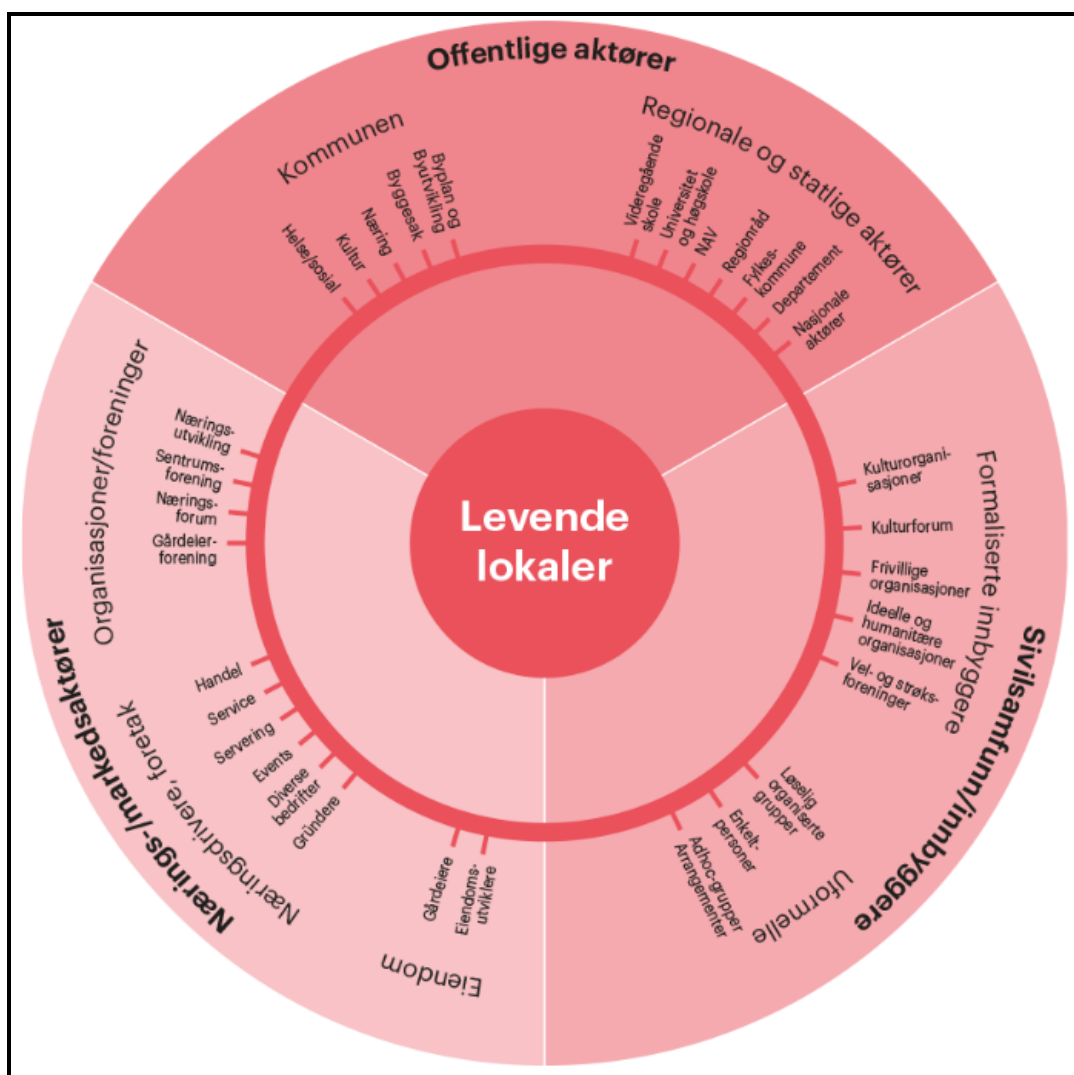
LL som relasjonelt stedsutviklingsprosjekt

Dette er *et relasjonelt stedsutviklingsprosjekt* der resultatene avhenger av samhandling i en eller annen form mellom en rekke ulike aktører. Nye eller forbedrede relasjoner og samhandlingsmønstre mellom aktører er som tidligere nevnt *kjennetegn ved systemisk innovasjon*. Samhandling (interaction) er forøvrig et samlebegrep for ulike kontaktformer og samarbeidsformer. Det kan være (i) konkrete samarbeidsprosjekter- eller tiltak der de som inngår aktivt arbeider om en felles sak eller et felles mål, (ii) drøftinger, idéseminarer eller debatter om byutvikling der ulike aktører deltar, (iii) kontakt og dialog med sikte på å få ordnet konkrete ting som tillatelser, bestillinger eller leieavtale, (iv) koblingsaktivitet for å få flere aktører sammen eller på banen, (v) støtte, tilrettelegging, søknadsskriving, praktisk hjelp.

LL-ledelsen lokalt samhandler på alle disse måtene og med mange ulike aktører, ikke bare de som kan defineres som direkte samarbeidspartnere, selv om kjernen er denne:

Figur 7.1: *Kjernesamarbeidet for Levende lokaler*

Figur 7.2: *Aktører, sektorer og samhandling*

Den brede aktørsirkelen synliggjør at veldig mange på en eller annen måte er involvert eller i berøring med LL, enten det er enkeltpersoner, grupper, foreninger, næringer eller institusjoner. Mange av disse relasjonene er nye, dvs. at de består av aktører som ikke tidligere har samarbeidet. Eller det finner sted en slags fornying av eksisterende relasjoner gjennom disse nye prosjektene.

7.3.3 LL-prosjektet som offentlig – privat samarbeid

Offentlige aktører. Her ser vi hvordan offentlige aktører er involvert i LL, som a) ulike etater i kommunen, b) regionale aktører som regionråd eller videregående skole og c) statlige aktører som DOGA, KMD, Næringsdepartementet, Husbanken, Norsk Sentrumsutvikling og KORO. Noen av dem, som kommune og fylkeskommune, har en formell samfunnsutviklerrolle som de blant annet kan utøve i forbindelse med by- og stedsutviklingsprosjekter. I utvikling av offentlig - privat samarbeid, som dette LL-prosjektet er, vil det skapes kontaktflater mot en lang rekke private aktører fra samfunnsfeltet næring/marked og fra sivilsamfunn/innbyggere.

Nærings/markedsaktører kan grovt inndeles i tre kategorier: a) *organisasjoner og foreninger* som samler aktører med felles eller sammenfallende interesser i markedet, som gårdeierforeninger, sentrumsforeninger, næringsforum eller næringsutviklingsselskap (sistnevnte ofte et offentlig/privat-eid selskap), b) *bedrifter og næringsdrivende* innen handel, service, servering, events, gründere eller kulturnæringer og profesjonelle kunstnere, og c) *eiendomsbesittere* som gårdeiere eller eiendomsutviklere. I sistnevnte gruppe finner vi alt fra enkeltstående butikklokaler med leilighet i andre etasjen som er eid av en familie til store selskap som kjøper og selger eiendommer eller bygger/ombygger større gårder i sentrum. Aktørene agenda er å skape eiendomsverdier eller bidra til å fremme næringsutvikling og etablering av arbeidsplasser.

Sivilsamfunnsaktører rommer hele floraen av innbyggerbaserte aktiviteter og mange av disse er involvert i LL, enten det er a) *formelle organisasjoner* av ideell, kulturell eller humanitær art eller andre frivillige interesseorganisasjoner, b) *velforeninger og strøksforeninger* i aktuelle sentrumsområder, eller c) *enkeltpersoner og ildsjeler*, løselig organiserte aktiviteter eller ad-hoc-grupper som etableres i forbindelse med arrangementer eller midlertidige events.

Offentlige og private aktører i byutvikling, næring, kultur

Hvilke samfunnssektorer i aktørsirkelen er eller bør være sentrale i dette arbeidet? LL-prosjektet har vist at det er mange gode grunner til at det bør være byutvikling, næring og kultur.

At *byutvikling* eller den etat i kommunen som har ansvaret for planlegging og lokalsamfunnsutvikling i sentrumsområdet må være en sentral aktør er selvsagt. I Tromsø er prosjektlederen ansatt som arkitekt i byutviklingsavdelingen. I Arendal er prosjektleder del av staben til kommunaldirektøren for byutvikling og sistnevnte er med i den offentlig-private Partnergruppen som fasiliteter prosjektet (se Bykap Arendal). I Lærdal er politikere og administrasjon med i styringsgruppa for prosjektet men ikke operativ på samme måte som i de to andre pilotkommunene. Men Lærdal har en prosjektgruppe med deltakere fra kultur, oppvekst og planavdeling.

I tillegg til byutviklingssektor er *næring og kultur* sterkt inne. Dette synes å være en klar fordel og noe som vi anbefaler til andre kommuner. I Tromsø er næringssjefen del av styringsgruppa, pluss at han samarbeider aktivt med LL-prosjektlederen. Det samme gjør kultursjefen. I Arendal er næringssjefen etter hvert blitt en viktig samhandlingspartner, det samme er Arendal BY som er sentrumsforening for handelsdrivende og gårdeiere. Begge er med i Partnergruppen. Arendal Kulturforum, som er en sammenslutning av frivillige foreninger og aktører på kulturfeltet, er også en av de sentrale aktørene i gruppen Kultursjefen inngår i aktiv samhandling også i Arendal. I Lærdal er lederen for Lærdal næringsutvikling ansvarlig for LL- prosjektet som er plassert i hans organisasjon. Kultursjefen i kommunen er med i styringsgruppa, men ikke en aktiv samhandlingspartner i det daglige. Men prosjektleder selv har en kunstfaglig bakgrunn og er ansvarlig for at kunst, kultur og design er selve bærebjelken for LL-prosjektet.

Når sentrale aktører innen næring og kultur bør være aktivt inne i prosjekter av denne type er det av flere grunner. *På begge disse feltene er nyskaping eller innovative grep viktig.* Næringssektoren er viktig fordi LL-prosjektet handler både om å skape arbeidsplasser i sentrale sentrumslokaler og om å bidra til kreativ tenkning, gründervirksomhet, annerledes arbeidsprosjekter og nye løsninger. Og fordi en del arbeidsplasser samtidig er publikumsrettede og trekker folk til sentrum. Også kultursektoren bidrar til å trekke folk

til «hertet i byen» gjennom alt fra profesjonelle aktørers forestillinger, arrangementer, utstillinger, konserter, kurs, utvalg etc. til at biblioteket er både kulturarena og møteplass. Kultursektoren er på dette vis også med på omdømmebyggingen av stedet som kultursted. I Arendal er et av de store co-working-plassene i den gamle Bankgården kontorer og produksjonslokaler for kulturaktører eller kunstnere (om lag 40). Et stort bygg midt i sentrum som inntil nylig huset post og politi skal nå renoveres til butikker i første etasje og kulturskolen i etasjene over. I Lærdal holder kulturskolen til i et «dedig» lokale midt i Gamleøyri, i det gamle banklokalet. I Tromsø brukes butikklokalene som ble annonsert i «open call» til mange kulturarrangementer og til temporære festivalkontorer og mini-arrangørsteder.

Kulturbaserte næringer og profesjonelle kunstnere, kulturaktører og designere er verdifulle både fordi mange av dem gir noe til byen ved å trekke til seg innbyggere og besøkende og skape liv i sentrum og fordi de bidrar til nyskaping i bylokaler og byrom. De har dessuten en indirekte, men like fullt viktig funksjon som det er mindre oppmerksomhet eller bevissthet omkring. I kunsten er nyskaping selve drivkraften og kopiering bannlyst. Kunstnere er utdannet til å reflektere over hva det vil si å være nyskapende og til å tørre å gå utenom opptråkkede stier.

Klare innslag av samskaping

Underveis så vi at mye ved de samhandlingsformene som ble praktisert kan betegnes som *samskaping*, såkalt co-creation. Kommunenes Sentralforbund (KS) er opptatt av dette og bringer denne definisjonen til torgs: «Samskaping er ulik andre samarbeidsformer. Med samskaping bringer du viten, ressurser og kompetanser sammen fra innbyggere, det offentlige, foreninger og bedrifter og utvikler felles løsninger sammen med de involverte borgere, i stedet for til dem» (www.ks.no/fagomrader/utvikling/innovasjon/hva-er-innovasjon/samskaping)

Å finne felles løsninger er noe annet og mer enn å involvere innbyggere eller næringsliv til medvirkningsprosesser der de kommer med innspill og forslag. I følge Torfing (2017) kan samskaping defineres som: “The process through which two or more relevant and affected actors engage in a balanced and crosscutting collaboration that aims to find joint solutions to

common problems”. Han sier videre at samskaping er mer enn konsultasjoner og høringer, mer enn involvering av innbyggere og stakeholders i preprogrammerte prosesser. Det er krevende å gjennomføre, men er verdt innsatsen, fordi: «when it works it may lead to: (i) Resource mobilization (ii) Public innovation (iii) Social cohesion (iv) Democratic renewal”. Et særlig kjennetegn ved samskapingsprosesser, slik vi kan se LL-prosjektene som drives som organisk by- og stedsutvikling, er at målene eller løsningene ikke er så forhåndsdefinerte (pre-determined outputs) som i mange andre prosesser. Når tomme butikk- og produksjonslokaler i byens sentrum fylles med nye – og skiftende - aktiviteter og virksomheter så er det ikke helt forhåndsbestemt hva dette skal være. Innbyggere, gründere, foreningsliv og næringsliv inviteres til kreative og åpne «programmeringer». Konkrete løsninger på døde sentrumsområder vokser frem og blir til i samskapingsprosesser mellom aktører som er ulike, men like når det gjelder innstilling og åpenhet for nye løsninger. Eller som Torfing anfører for samskapingen: «Co-creation urges them to lead crosscutting collaboration that aims to facilitate the emergence of undiscovered solutions”.

Analysene av arbeids- og samarbeidsmåtene viser at *ulike former for samskaping* praktiseres og at det er en gjennomgående god erfaring. Krevende, fordi aktørene har ulike ståsteder preget av ulike kulturer og interesser, men givende med tanke på å få til å skape nye aktiviteter og virksomheter. Bykapitlene viser at det er mange eksempler i prosjektene på utradisjonelle samarbeidsrelasjoner og at dette kan fremme kreativ nyskaping mellom ulike sektorer, nye private aktører som finner hverandre, profesjonelle og amatører/frivillige, gårdeiere og kulturelle entreprenører etc. Aktørene deltar i mer likeverdige roller og de bidrar med sine ulike kompetanser og kunnskaper om byen. Samskaping fremholdes som en innovativ arbeidsform for *sammensatte problemer* som fordrer sammensatte løsninger som man ikke helt kan forhåndsdefinere, men som vokser frem underveis. Nettopp dette kjennetegner pilotprosjektene i LL.

LL-ledelsen i rollen som fasilitator

LL-prosjektet har vist at det er viktig med en rolle som fasilitator. Alle de tre stedene er prosjektlederne, sammen med sentrale aktører i sin styringsgruppe, utpreget utviklingsorientert mot å

tenke i nye baner for by- og stedsutvikling og mot å praktisere nyskaping som samskaping (co-creation) slik det er beskrevet ovenfor. De involverer og spiller på lag med en rekke lokale ildsjeler og ressurspersoner, enten det er i næringsliv, eiendom, kunst og kulturliv, foreningsliv, sosiale og humanitære organisasjoner, utdanningsinstitusjoner etc. For en del aktører har de vært fødselshjelpere, støttespillere og døråpnere, samt at de har ryddet praktiske barrierer av veien og hjulpet med formelle regelverk og prosedyrer. De kobler profesjonelle og frivillige på flere felt. I stor grad er dette en sosial rolle der de er nettverksbyggere og allianseskapere. I midtveisrapporten beskrev vi denne rollen nærmere. Blant annet hvor viktig arbeidet med å skape oppslutning om idéen eller LL-konseptet var, inkludert det å motivere og forhandle med svært forskjellig type gårdeiere. I noen tilfeller har de drevet med det de kaller for skepsis-bearbeiding. De tester og eksperimenterer med nye løsninger.

Designprosjekt: Lærdalspleddet er nå kommersialisert som ledd i satsing på entreprenørskap og kulturnæringsutvikling. Idé: Elementer fra Borgund stavkirke

Kommunens utviklingsaktørrolle

Alle tre stedene kan LL-prosjektet ses som en del av kommunens rolleutøvelse som utviklingsaktør, men den blir mer direkte i Tromsø og Arendal. I Lærdal er LL-prosjektet en del av omstillingsarbeidet i kommunen, der næringsutviklingsselskapet

har en sentral rolle og et utvidet ansvar for det totale utviklingsarbeidet i kommunen. Selv om kommunen formelt er prosjekteier blir den derfor mer en samhandlingspartner enn tydelig prosjekteier.

Flere av kommunene i nettverket sier at gårdeiere blir positivt innstilt *når kommunen kommer på banen* og bidrar med noe: «at kommunen setter i gang tiltak som gagnar gårdeierne og tilbyr en deling av kostnader til felles beste» (Gjøvik), eller «at kommunen tar initiativ til samarbeid, dvs. inviterer dem inn til et forpliktende samarbeid hvor hver av partene gjør det de er gode på» (Skien). I Skien har kommunen og Skien BY jobbet planmessig og lenge med å styrke samarbeidet med gårdeiere og utviklere i sentrum, og «det har gitt resultater ved at eksisterende og nye gårdeiere har fått mer tro på sentrum og dermed investerer i gårdene igjen». I Moss (som er med i nettverket) er det etablert et bredt samarbeid mellom kommunene, gårdeiere, næringsdrivende og frivilligheten om utviklingen av Moss sentrum. Moss kommune bidrar spesielt ved å satse med «offentlige investeringstiltak; utbedring av gater og plasser, beplantning, belysning, kunstnerisk utsmykning».

Også andre studier om vitalisering av bysentrum viser hvor viktig det er med (i) tverrsektorielt samarbeid i kommunen helt fra oppstart, (ii) samarbeidsevne- og vilje mellom sentrale aktører i kommunen, næringslivet og sentrumsaktører som gårdeierforeninger og sentrumsforeninger, og avklaring av forventninger og ulike interesser som aktører på ulike ståsteder har (Skogheim og Ruud 2018).

Samskaping fordrer at kommunene utøver sin samfunnsutviklerrolle på en måte som for det første åpner for (mer) likeverdige interaksjoner med aktører utenfor den offentlige sfære (se aktørsirkelen) og for det andre regisserer eller går inn i prosesser som har (mer) åpne utganger og ikke så forhåndsdefinerte løsninger. Samtidig: når flere aktører går sammen om å finne løsninger på sammensatte problemer og utfordringer så kan det bli flere til å bære ansvaret og *kommunens totale utviklingskapasitet* økes. Det siste er faktisk en barriere i mange kommuner (Cruickshank m.fl. 2014). I en tidligere studie av ildsjeler og lokalt utviklingsarbeid viste vi hvordan det ligger et betydelig potensial i bedre utnyttelse av den ressursen ildsjeler representerer og argumenterte for at ildsjeler i større grad bør defineres – og

verdsettes – som utviklingsaktører av kommunen. Å sterkere spille sammen med dem betyr at kommunen kan nyttiggjøre seg kunnskap, kompetanse og erfaringer fra flere sektorer og områder i kommunen. Ressursen ligger også i at ildsjeler ofte er personer som har store sosiale nettverk og kjenner lokalsamfunnets kultur, mentalitet og koder (Vestby m.fl. 2014). Studier i de ulike nordiske land viser at kommunalt innovasjonsarbeid i stor grad er initiert «nedenfra» og at svært mye nyskaping starter i tett samspill mellom kommunale aktører og innbyggere som lokale ildsjeler eller entreprenører (Ringholm m.fl. 2009). Suksessrike distriktskommuner kjennetegnes for øvrig av en utviklingskultur der sentrale aktører evner å ta vare på anledningene som byr seg og at det skapes et handlingsrom for ildsjeler og innovatører, både i offentlig sektor, privat næringsliv og i sivilsamfunnet (Kobro m.fl. 2012).

LL-prosjektene er en ny type offentlig-privat samarbeid. Et lite påaktet problem er for øvrig at det er ulike handlingsrom og ulike kulturer innenfor offentlig sektor versus privat sektor. Både ildsjeler i kulturlivet og næringslivet kan oppleve at kommunen både har sterke sanksjonsmuligheter eller myndighet til å stanse ting og at prosesser og avgjørelser ta veldig lang tid. Men en kommune kan ikke uten videre tillate realisering av kreative ideer som innebærer noen goder og muligheter som burde vært åpne for alle og ikke bare den som kom «først til mølla». De kan ikke se bort fra likebehandlingsprinsippet. På den annen side er det viktig at kommunen stimulerer, støtter og tilrettelegger for private aktører. Kommunen skal være medspiller og ikke motspiller (Vestby, Gundersen og Skogheim 2014).

Fylkeskommunen som utviklingsaktør

Fylkeskommunene har ikke vært involvert i samarbeid i LL-prosjektene, men vi vil likevel dele noen tanker om deres rolle. Den har en definert utviklingsaktørrolle og det er særlig deres rolle innenfor *stedsutvikling og kulturfeltet* som er relevant for Levende lokaler –tematikken. I mange fylkeskommunene er kulturfeltet en del av avdelingen for regional utvikling. Fylkeskommunen har en sentral rolle når det gjelder areal- og transportutvikling og knutepunktutvikling som sørger for ikke å spre men samle sentrumsfunksjoner. Dette blir enda viktigere fremover.

Fylkeskommunenes oppgaver vil endres i tiden som kommer som følge av regionreformen og forslagene som er kommet fra Ekspertutvalget om å i overføre en rekke oppgaver fra nasjonalt/statlig nivå og til regionalt nivå. Det gjenstår å se hva som blir vedtatt. Men tankegodt i ekspertutvalget om i større grad å se politikkområder i sammenheng blir viktig; for sentrumsutvikling betyr det at ulike politikkområder som arealplanlegging, næring, kultur og folkehelse skal ses i et samvirkende perspektiv.

Det er opp til hver enkelt fylkeskommune å fylle rollen med innhold. En tidligere studie på kulturfeltet viser at det er høy bevissthet om utviklingsaktørrollen. Det drøftes stadig hva den skal innebære, spesielt når det gjelder samarbeid med andre regionale aktører og at de skal være pådrivere i en oppstartfase i nye prosjekter eller tiltak, for deretter å trekke seg ut eller ha en tilbaketrukket rolle (Vestby 2013).

Når det gjelder utviklingsaktørrollens funksjon på tvers av nivåer, er bildet mindre entydig og synes å være uavklart mange steder. I vertfall gjelder dette på kulturfeltet. Et hovedskille går mellom fylkeskommuner som er (i) *reaktive*, på spesielle (regionale) prosjekter og mot enkeltkommuner der prosjektene er lokalisert eller kommuner spør om bidrag, og de som er (ii) *proaktive*, arbeider utviklingsorientert løpende og i forhold til kommunenivået. De fleste synes å være i den første kategorien. Når det gjelder by- og stedsutviklingsprosjekter som LL og strategiske innsatser for levende bysentrum vil fylkeskommunen være en viktig støttespiller.

7.3.4 Likhet og ulikhet mellom aktører: innvirkning på samarbeid og prosess

Positiv drivkraft eller barriere for nyskaping?

LL-prosjektet er en arena der aktører med høyst forskjellige ståsteder møtes. Dette betyr samtidig at det er mange ulike kulturer og tradisjoner som møtes og disse berøringspunktene kan virke både positivt og negativt. *Ulikheter og skillelinjer er mellom:*

- Offentlige og private aktører

- Ulike sektorer i det offentlige, dels mellom ulike disipliner blant fagfolk
- Enkeltaktører/ildsjeler som er helt autonome og foreninger rundt et formelt og forpliktende fellesskap

Hva betyr ulikheter mellom aktører for prosessen med samskaping eller konkrete samarbeidsprosjekter? I utgangspunktet kan det være at likhet mellom aktørene letter samhandling og arbeid med konkrete prosjekter eller tiltak, prosessen blir lettere. De «snakker samme språk», har kanskje like oppfatninger av hva som er gode grep i by- og stedsutvikling eller nogenlunde sammenfallende forestillinger om hva som er bra og dårlig. Men likhet viser seg av og til å være tilsynelatende. I stedsutviklingsprosjekter er det mange eksempler på at de involverte tror de er relativt samstemte om for eksempel verdier eller prioriteringer og derfor ikke tar dette eksplisitt opp. Først en stund ut i prosessen kan det bli konflikter når det oppstår ting som bringer ulikheter til overflaten.

Likhet i verdier som forutsetning for gode prosesser

LL-analysene viser at det kan være en fordel, at det eksisterer visse *likhetspunkter i verdier* mellom sentrale aktører i de lokale LL-prosjektene. Vi vil ikke si det er en forutsetning, men det synes å gagne prosessene. Det handler om åpenhet, framtidsorientering, og bred verdiskaping. Generelt skaper likhet – og fravær av for store forskjeller – i verdimeslig spørsmål grunnlag en tillit mellom folk som letter samhandlingene. Teorier om sosial kapital vektlegger dette; at tillit, gjensidighet og verdifellesskap styrker utviklingen av sosial kapital. Tillit opparbeides også gjennom gode erfaringer aktørene har med hverandre fra andre samarbeid og kontaktflater gjennom årene. I flere stedsutviklingsprosjekter er nettopp sosial kapital definert som en viktig drivkraft for lokalsamfunnets arbeid og prosesser.

Åpenhet: I dette ligger det at alle sentrale aktørene som er involvert må være åpne for endringer, og være løsnings- og mulighetsorienterte. Dette gjelder både gårdeier, de som drifter aktiviteter og virksomheter og kommunen. De vil støte på en rekke skjær i sjøen som det ikke finnes oppskrifter på hvordan skal håndteres og de må selv bruke mulighetsrommet og finne frem til løsninger.

Framtidsorientering: Dette dreier seg om at aktiveringen av tomme lokaler og døde sentrumsområder ikke er en revitalisering tilbake til gårdsdagen, men en nytenkning om morgendagen: hvilke funksjoner bør byens sentrum romme, hva vil vi ha behov for i framtiden og hvilke nye arbeids- og samarbeidsmetoder vil egne seg?

Bred verdiskaping: Å fylle tomme lokaler gir ikke bare økonomiske verdier for gårdeieren, og kanskje drifteen, men også ringvirkninger til andre næringsaktører, samt sosiale, kulturelle og miljømessige verdier. LL bidrar til å skape verdier for hele lokalsamfunnet. Dette er et viktig perspektiv for å vise de helhetlige, samfunnsøkonomiske verdiene av et slikt prosjekt, og gir argumenter for hvem som bør bidra.

Ulikhet som positiv drivkraft for innovasjon?

Når likhet kan være en forutsetning eller suksessfaktor, er det da slik at ulikhet vil være en prosessuell barriere? Erfaringen er imidlertid at ulikhet ikke nødvendigvis er negativt, - spesielt ikke når det dreier seg om nyskapende aktiviteter, noe det jo gjør i mye av LL-tiltakene. Vi har sett en del eksempler på at ulike aktører utfyller hverandre og sammen bygger tiltak, aktiviteter og virksomheter som har i seg en bredde og derved et potensial for å nå flere deltakere, kunder eller brukere. Dessuten vil LL-konseptet spres i ulike sosiale miljøer og nettverk på stedet og slik kunne inspirere flere til lignende initiativ. Bykapitlene fra pilotene viser at når aktører fra de ulike sektorene by- og stedsutvikling, næring og kultur samspiller (både de offentlige og de private), så skjer det noe nytt i tomme lokaler og halvdøde sentrumsområder. Men erfaring er også at ulikhet kan skape det vi kaller for *fruktbare friksjoner*, dvs. at aktører bryner seg på hverandre, utfordres av hverandres, meninger må drøftes og det skapes engasjement og noe står på spill. Noe skjer og dette noe kan være positivt for prosessen med å levendegjøre sentrum.

«Ulikheter er kreativitetens såkorn, homogenitet er oppskriften på stagnasjon», sa sosiologen Zigmunt Bauman (Åmås 2011). En annen som viser hvordan ulikhet kan være en nøkkel til nyskapende prosesser er den amerikanske forfatteren Steven Johnson. I boken «Where Good Ideas Come From», der han gjennomgår 200 viktige innovasjoner fra år 1400 til i dag, peker han blant annet på hvordan kaffesalongenes framvekst var sentrale

for opplysningstida fordi det der møttes personer med høyst ulik bakgrunn som arkitekter, leger og forfattere, og at det i «kollisjonene» mellom forskjellige ekspertiser oppsto nye idéer. Johnson argumenter for at kryssbefruktning, tilfeldigheter og ytre betingelser skaper nye ideer, akkurat som det i naturen skapes nye arter. Johnson mener vi heller bør se på den sosiale konteksten og ikke så lett forelske oss i unike enkeltindivider: som kaffesalongene med sine «kollisjonsmøter» mellom ulike individer (Ref. i Stenvik 2011).

Det kan altså være slik at ulikhet ikke fungerer som bremsekloss, - at det tvert imot kan være at *ulike aktører med ulike ståsteder* i prosessen bidrar til at det blir fruktbare friksjoner som kan være en drivkraft for nyskaping. Slik kan en imøtekomme behovet for å tenke nytt om sentrumsfunksjoner, bruken av lokaler og revitalisering av byliv.

I denne sammenheng vil vi referere til en snart femten år gammel artikkel av Siri Meyer, professor i kunsthistorie ved Universitetet i Bergen. I Aftenposten stilte hun spørsmålet «Norge – et nyskapende land?». Innovasjon som begrep var det nye fyndordet og regjeringen hadde lagt frem en strategisk plan for helhetlig innovasjonspolitik, undertegnet av en rekke departementer, men ikke kulturdepartementet. Hun viser for det første til at kunstfeltet i seg selv er nyskapende og for det andre at det innovative skapes ved å «krysse grensene mellom ulike samfunnsfærer, å overføre kunnskap og erfaring fra ett virkefelt til et annet». Egentlig det samme som Steven Johnson hevdet i boka «Where Good Ideas Come From?». I andre land brukes kunstnere, humanister og andre som vet noe om kommunikasjon og meningsproduksjon fordi dette er helt nødvendig i en postindustriell økonomi. Hun slår fast at innovasjon handler om «å skape et handlingsrom for forskjeller og mennesker som vil bryte grenser, overskridere av tilvante kategorier». (Meyer 2004).

Hva hemmer og hva fremmer nyskaping?

Ovenfor har vi drøftet hvordan likhet og ulikhet kan fungere både som en drivkraft og som en barriere for innovative prosesser. Avslutningsvis i dette kapitlet ville vi kort oppsummere analyse av erfaringene fra LL-prosjektene om andre forhold og faktorer som har innvirkning på prosessen og i hvilken grad den er nyskapende og fører til ønskede resultat.

Hva hemmer? Barrierer og utfordringer.

Konkrete, faktuelle forhold:

- Formalia: lover, regelverk og formelle prosedyrer
- Vansker med å finne og motivere gårdeiere til nye konsepter
- Økonomiske kostnader

Mer usynlige barrierer:

- Likegyldighet som passiv motstand
- Skjult motstand, ofte pga. definisjonsmakt og posisjoner som trues
- Interessemotsetninger eller sprikende interesser, ulike interesser knyttet til ulike løsninger
- Manglende tillit eller liten anerkjennelse for jobben som gjøres

Hva fremmer? Drivkrefter og inspirasjon

Fravær av de faktorene som hemmer en ønsket utvikling er i seg selv positivt. I tillegg er det andre type drivkrefter:

Innholdet i LL-prosjekter er inspirerende

- Frihetsgrader ved tidsperspektivet: midlertidighet, fleksibilitet, raske ordninger
- Det sammensatte som skaper mangfold og dynamikk
- Meningsfylde: at det har betydning å bidra til å gi nytt liv til døde sentrumsområder

Prosessen i LL-prosjekter er inspirerende

- Testing og eksperimentering som åpner for kreativitet og nyskaping
- LL som organisk og dynamisk byutvikling, ting gror frem, - det smitter
- Befolkes av ildsjeler og entusiaster: å skape noe sammen, finne løsninger på utfordringer sammen, finne nye måter å arbeide og samarbeide på

Møteplassen. Ungdom i Tromsø tar i bruk tomt butikkløkale. I noen måneder får ungdom i alderen 15-20 år disponere Grønnegata 112. Målet er å skape en møteplass for ungdom der de opplever at de kan delta på meningsfulle aktiviteter på et sted der de opplever at det er trygt å være. Prosjektet eies av Fritid (seksjon i kommunene) og Utekontakten. Det er dannet en ressursgruppe med ungdom som er spesielt engasjert, de er med og leder arbeidet med innredning, innhold og aktiviteter. Ungdommene har gitt uttrykk for at de ønsker et trygt, kreativt og koselig sted å være. De ønsker at det skal være aktiviteter i lokalet samtidig som det også skal være et sted de bare kan være. Det skal være åpent to dager i uka og en lørdag i måneden. Hver onsdag er verksted/kursaktivitet der. Unges livssituasjon er også på dagsorden. Kunstneren Rebekka Brox Liabø, som har utviklet sine metoder for dialog med unge i prosjektene «Snakk for dæ sjøl» og «Her e æ», er engasjert her. At mange unge sliter med søvn blir tema for en søvn-festival som hun og ungdommene skal arrangere i lokalene i juni 2018.

8 Bakenforliggende føringer: sosiokulturell stedsanalyse

8.1 Hvorfor et slikt teoretisk perspektiv?

I dette kapitlet ser vi nærmere på bakenforliggende mekanismer og dynamikker som er med på å forme det som skjer, og ikke skjer, i by- og stedsutvikling. Dette har klar relevans for å forstå de prosessene som foregår i LL-prosjektene, ikke minst fordi det er blitt så klart at det som startet med aktivering av tomme lokaler raskt viste seg å handle om det å «bygge byen» og om utviklingen av fremtidens bysentrum.

Sentrumsutvikling skjer både planlagt og med bevisste strategiske grep og som et resultat av «historiens gang», av tusen små og store steg og valg blant et stort mangfold av aktører. Vi har i det foregående søkt å vise hvordan aktørenes nye arbeidsmåter og samarbeidsmåter – og samhandling i vid forstand - har betydning for LL-prosjektene innhold og prosess. I dette kapitlet analyseres dette med utgangspunkt i perspektivene fra metoden vi har utviklet med *sosiokulturelle stedsanalyser*. Sted i vårt tilfelle er bygninger og sentrum i små og mellomstore byer, eksemplifisert med Tromsø, Lærdal og Arendal. I sosiokulturelle stedsanalyser er det tre elementer som studeres, nemlig *stedsbruk*, *stedsinteresser* og *stedsbilder*. Hva inneholder disse elementene og hvordan påvirker de så vel planfaglige og politiske beslutninger som eiendomsbesittere og gårdeiere sine disposisjoner, eller innbyggernes valg om å bruke eller ikke bruke sentrum til spesifikke formål? Det følger av dette at aktørperspektivet er sentralt. Mange er i praksis «byutviklere» i kraft av at *hva* de gjør og *hvordan* er med på å forme byen, på godt og vondt.

Sosiokulturelle analyser viser drivkrefter og barriere som er mindre åpenlyse men like fullt av stor betydning. Derfor er det viktig å øke bevisstheten og forståelsen om disse elementene og dynamikkene.

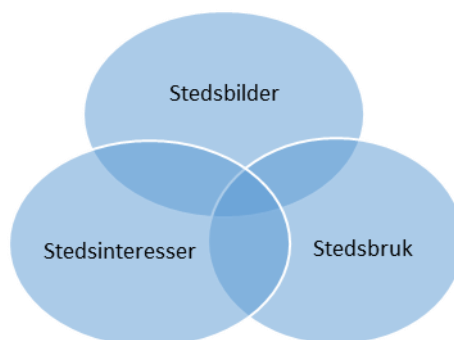
8.2 Hva er sosiokulturelle stedsanalyser?

De tre analytiske kategoriene stedsbruk, stedsinteresser og stedsbilder er knyttet til hverandre og har gjensidig innflytelse på hverandre i utviklingsprosesser:

Stedsbruk, praksis i form av ulike aktiviteter, funksjoner og virksomheter. I dette tilfelle: hva tomme lokaler brukes til og også hva slags bruk som preger det fysiske området de er lokalisert i.

Stedsinteresser, dvs. aktører med ulike posisjoner og ståsteder som direkte eller indirekte preger hva som skjer på et sted ut fra deres spesifikke interesser, verdier, preferanser eller behov. I dette tilfelle: identifisere det brede spekteret av interesser, som rommer gård- og grunneiere, kommunale aktører, næringsaktører, befolkningen og driftere av nye aktiviteter og virksomheter.

Stedsbilder, forestillinger om stedets kvaliteter, positive og negative særpreg, mangler og muligheter. Sosiale og kulturelle meningsdannelser om hvordan stedet *er* og har muligheter til å *bli* foregår hele tiden, og ikke minst når stedsutviklingsprosjekter settes i gang. I dette tilfelle: Forestillinger om lokalene/sentrumsområdene og hva som er mulig – og ønskelig – å få til for å skape levende bysentrum. Slike stedsbilder, vil være i stadig forming og omforming underveis i de tre pilotprosessene og dette får innvirkning på resultatene.

Sosiokulturelle stedsanalyser supplerer tradisjonelle fysiske stedsanalyser. De får frem at steder ikke bare kan forstås som fysiske strukturer eller som resultat av fysisk planlegging. Dessuten at steder ikke bare formes av politikere og fagfolk, men av en rekke ulike aktører gjennom måten de bruker stedet på og hvordan de setter sitt preg på blant annet eiendommer, virksomheter, byrom og bygninger. Det som tradisjonelt har vært oppfattet som fysisk planlegging berører dessuten *sosiale grupper* ulikt, har ulik symbolsk betydning for ulike mennesker og kan være gjenstand for interessekonflikter. Teorier bak sosiokulturelle stedsanalyser vektlegger altså *aktørperspektivet*: hvordan vi *opplever* et sted og hvilken *mening* vi tillegger et sted avgjøres av hvem vi er, hvilken livsfase og livssituasjon vi er i, hvilke erfaringer vi har, hvordan og til hvilke formål vi bruker stedet. Det er forskjell på innbyggere, eiendomsutviklere og historielag. Steder ses i dette perspektivet som *sosiale konstruksjoner*, hvordan stedet oppfattes å være er konstruert både gjennom menneskers forestillinger og praksis/bruk, og dette påvirker hverandre gjensidig, i positive eller negative spiraler. Det følger av dette at steder ikke er statiske, men tvert imot dynamiske og i stadig endring og rekonstruksjon.

Arbeid med stedsutvikling ses også som prosess; et *forløp* der aktører med forskjellige ståsteder samhandler eller involveres i arbeidet. Aktivering av tomme lokaler og byrom kan ses på samme måte. Det finner sted et *møte mellom ulike stedsbilder, interesser og bruksmåter*. I disse ”møtene” foregår det meningsdanning- og brytninger, og aktørene påvirker ofte hverandre gjensidig. Vi drøftet foran hvordan både likhet og ulikhet mellom aktører kan ha positive eller negative virkninger. Over tid vil det gjennom prosessen vokse fram en felles forståelse av stedets utvikling, eller: sprikende syn og interesser vil komme til syne. (Ruud m.fl. 2009, Vestby 2009, Vestby og Skogheim 2010, Skogheim m.fl. 2011, Røe og Vestby 2013, Vestby, Brattbakk og Norvoll 2017).

8.3 Stedsbruk i «Levende lokaler»

8.3.1 Stedsbruk som analytisk kategori i LL

I sosiokulturelle stedsanalyser er *begrepet stedsbruk* en samlebetegnelse for det som foregår av aktiviteter og virksomheter på et sted og de ulike formålene eller funksjonene det rommer for ulike grupper av innbyggere, besøkende, næringsliv, arbeidstakere, foreningsliv etc. Dette gir grunnlag for å øke forståelsen for hva og på hvilken måte stedet betyr noe for ulike grupper.

Stedsbruk. Konkret brukes stedet, i dette tilfelle bysentrum, til næringsvirksomhet, handel og service, produksjon av varer og tjenester, privat og kollektiv transport, fysisk lek, sport og trening, utdanning, konferanser og seminarer, boligformål og overnatting, uteliv, kulturopplevelser- og aktiviteter, arrangementer, marknader og byfester, sosiale møter og rekreasjon. Alle disse formålene viktige er for at det skal bli *levende bysentrum*, noe alle kommuner ønsker å få til. Da bør en tenke bredt rundt stedsbruk, tiltrekningskraft og attraktivitet for ulike grupper.

Fra sentrumsdød til sentrumsglød? LL-prosjektet har vist hvordan tomme lokaler og døde sentrumsområder kan fylles med nytt liv. Vi har fått synliggjort hvordan revitalisering av sentrum ikke kan lykkes hvis innsatsen bare rettes mot å få sentrum «tilbake til det sentrum engang var». Det er nettopp den tradisjonelle sentrumsbruken som ikke lenger har sterk nok attraksjonskraft for næringsliv, innbyggere eller besøkende. Selvsagt vil det være et spørsmål om *mengde* tilbud og funksjoner; dersom det blir flere vil dette kunne bidra til et mer pulserende sentrum. Men det er også et spørsmål om *sammensetning*. Sentrums- og næringsforeninger tenker både mengde og sammensetning, ofte i betydningen butikkmix. LL-prosjektets nyskapende aktiviteter og virksomheter viser at behovet for å tenke nytt om sentrum kan imøtekommes gjennom å tenke bredere på stedsbruken; stimulere til å få i gang et mye bredere spekter som vil gi det vi kaller for den *flerfunksjonelle byen*. Ikke bare tenke butikkmix, men *bylivsmix*. I forrige kapittel, om innhold og resultat som innovasjon i LL-prosjektene, viste vi hvordan nyskapende aktiviteter og virksomheter kan grupperes i fire hovedkategorier etter funksjon (*se konkrete eksempler kap. 7.2.2*):

Drivhuset/laboratoriet: testing og eksperimentering av produkter, tjenester og bylivsaktiviteter
Arbeidsplassen: Co-working, arbeidsfellesskap, utradisjonelle sentrumsarbeidsplasser
Samfunnshuset; urbant grendehus, kulturstue, forsamlingshus, brobyggende møteplass
Verkstedet: Byverksted, folkeverksted, idé-verksted, medvirkningsarena

8.3.2 Innbyggers stedsbruk, behov og preferanser

Kommunale myndigheter kan planlegge og tilrettelegge for økt sentrumsbruk, enten det er for innbyggere, besøkende, handels- eller næringslivsaktører. Men de kan ikke pushe bybruken for noen av dem, ikke tvinge private aktører til å starte spesifikke virksomheter eller publikumsrettede aktiviteter, eller få innbyggere til å bruke sentrum mer, på spesielle tidspunkter eller årstider. Innbyggere som bybrukere kan slik sett sies å ha en form for *forbrukermakt*, for eksempel når de enten velger å handle og gå på café i byen eller på et bilbasert kjøpesenter utenfor sentrum. Bak slike handlingsvalg ligger mer og mindre ureflekterte behov og preferanser som det kan være interessant å se nærmere på. En måte å se dette på er inspirert av teorier om *funksjonelle/instrumentelle behov versus emosjonelle/symbolske*.

Disse teoriene, som egentlig startet på miljøpsykologifeltet med studier av naturområder, tar utgangspunkt i kvalitative distinksjoner i menneskers stedsbruk og hvordan mennesker orienterer seg mot ulike type steder og knytter bånd til steder ut fra bruk og behov (Williams 2014). Funksjonelle eller instrumentelle orienteringer er i hovedsak praktiske rettet inn mot for eksempel hvor det er greiest og mest hensiktsmessig å handle matvarer eller byggevarer. Man kan utføre slike ærender mange steder og stedene er derfor utbyttbare. Det stiller seg annerledes med emosjonelle behov og tilknytninger til sted; de baseres på bruk av stedet over lang tid og er i større grad forbundet med individets egen identitet, hvem man er, og på følelser for stedet. Barndommens bosted eller feriested er ikke så utbyttbart fordi det er knyttet mange minner og opplevelser til stedene basert på alt fra sosiale og familiemessige minner til sansemessige erfaringer i bygde miljøer eller natur. Når

lærdølingene omtaler Gamleøyri er det tydelig at her er det sterke emosjonelle bånd som har utviklet seg over mange år og at det er vesentlige symbolske elementer knyttet til bygningene og historien i dette spesielle området.

Men disse teoretiske distinksjonene er i praksis ikke alltid adskillelige. For eksempel er behovet for bolig noe som er funksjonelt/instrumentelt og et behov som kan dekkes mange steder, men det betyr ikke det samme som at man føler seg hjemme der boligen er. Hjemme kan være et sted du har flyttet fra. Kulturopplevelser kan man få mange steder, men skjer det på steder du har følelsesmessige bånd til sammen med mennesker du er knyttet til er dette noe som kan være retningsgivende for valg av sted. Folk som reiser hjem til småstedets årlige festival, og gjerne deltar i frivillig dugnadsarbeid der, de begrunner det med følelsesmessige bånd til stedet og samhørigheten med mennesker der (Vestby 2012).

Ser vi på stedsbruken som er beskrevet i «Levende lokaler»-prosjektene på de tre stedene Tromsø, Lærdal og Arendal så har veldig mange av dem en sosial dimensjon, innslag av stedsidentitet og stedstilhørighet og emosjonelle eller symbolske elementer forbundet med aktiviteter eller virksomheter i de ledige lokalene i de strøkene av byen eller bygdebyen som engang var hjertet i byen. Å se for seg disse aktivitetene eller virksomhetene på et kjøpesenter er i de fleste tilfellene umulig eller i det minste litt rart. Vi kan med dette skimte hva som kan utgjøre et konkurransefortrinn i fremtiden når netthandel bidrar til at kjøpesentre utenfor bykjerner får problemer med å fylle opp lokalene sine.

«Hotellet» midt i Skien sentrum er et butikklignende lokale i et bygg oppført i 1889, først som Hotel l'Europe og seinere som Hotell Augustin. Siden har det huset kino og vinmonopol, men er mest kjent som lokale for byens store fotograf Nyblin. Nå er det etablert et såkalt kontorhotell der alle som vil kan leie seg inn på halv- eller fulltid. I tillegg er det utleie av drop-in-plasser inkludert wifi og kaffe, møterom og pop-up-lokale. Portrom og bakgård skal brukes som felles areal og til små arrangement. Hotellet passer for de som driver for seg selv, men som savner et miljø. Alle plassene er i dag utleid og bakeriet vil få utvidet tilbud. Resepsjonen fungerer som et felles areal med kafé- atmosfære og hver torsdag er en lokal baker på plass for å selge kortreiste bakervarer. Dessuten er det pr. i dag salgsutstilling på veggene.

8.4 Stedsinteresser i «Levende lokaler»

8.4.1 Om stedsinteresser som analytisk kategori

I sosiokulturelle stedsanalyser ses stedsinteresser som den andre analytiske kategorien. Steder kan analyseres som arenaer der likhet og ulikhet i interesser, allianser og maktrelasjoner utspiller seg, både i konkrete stedsutviklinger og i politisk-økonomiske prosesser. Aktuelle problemstillinger vil være hvilke interesser som er knyttet til ulike utviklingsretninger for stedet (her: sentrumsområdet) og hvilke muligheter og potensial som bør søkes realisert. Intensjonen

I by- og stedsutvikling vil det alltid eksistere en lang rekke interesser og det er vesentlig om de er sammenfallende og kan danne allianser, om de er sprikende eller divergerende og ikke bygger opp om felles innsatser, eller om de er motsetningsfylte og kanskje i konflikt.

kan og være å identifisere interesser knyttet til fysisk utforming, transport, estetikk, kulturliv, handelsvirksomhet og rekreasjon. Eller finne ut om og hvordan det er konflikter mellom interesser for bevaring og endring i bygningsmiljøer eller strøk i byen. Dessuten vil det være aktuelt å se på om det er aktører som er i mer innflytelsesrike posisjoner enn andre for å fremme sine interesser.

Lokale politikere vil ofte stå i den krevende situasjonen å måtte *avveie ulike interesser* opp mot hverandre. Stedsinteresser er virksomme og vesentlige selv om de ikke kommer eksplisitt til uttrykk i offentlige ordskifter. Det dreier seg om meningsfellesskap og motsetninger. Aktører som ellers er ulike kan finne sammen i allianser fordi de har noe å tjene på at målet om «levende bysentrum» nås. Da dreier det seg om sammenfallende interesser. Sprikende interesser finner vi når lokale aktører har særinteresser som ikke forenes eller lar seg forene, noe som fører til at kraften går ut av prosesser som skulle føre til fornying. Det er for få som «drar i samme retning». Det mangler ellers ikke på eksempler på motsetningsfylte interesser som fører til konflikt og blir bremsklosser i prosesser. I stedsanalyser vil ofte drivere og barrierer være knyttet til stedsinteresser. (Ruud m.fl. 2008, Røe og Vestby 2013).

I LL-prosjektet kommer likhet og ulikhet mellom interesser til syne på to plan, det ene knyttet til lokaler og bygninger og det andre knyttet til byrom og sentrumsområdet som helhet. *Er de sammenfallende, sprikende eller i motsetning til hverandre? Hva går de ulike interessene ut på? Hvem/hvilke aktører er knyttet til hvilke interesser?*

Stedsinteresser	Lokaler og bygninger	Byrom og strøk i sentrum
Sammenfallende		
Sprikende		
Motsetning/konflikt		

8.4.2 Stedsinteresser i lokaler og bygninger

Det er ulike interesser knyttet til bruk av (tomme)lokaler og hvilke aktiviteter eller virksomheter de skal romme. Her er det særlig de fire aktørkategoriene sentrumsforeninger, gårdeiere, kommune og driftere som er interessant.

Sentrumsforeninger er opptatt av sine medlemmers inntjening og av butikkmix fordi dette tiltrekker seg ulike/flere grupper av kunder. De bistår gårdeiere i jakten på gode leietakere og har slik sett en innflytelse på hva ledige lokaler fylles med. I LL-prosjektet ser vi eksempler på både sprikende og sammenfallende interesser. Sentrumsforeninger er opptatt av så vel publikumstilstrømning som det å få gårdeiere til å spille mer sammen og ha et godt samarbeid med kommunen. Noen steder, som i Arendal, bidrar sentrumsforeningen Arendal BY konkret inn i LL-prosjekter med sin erfaring, kompetanse og nettverksressurser. Dessuten virker den som brobygger mellom de nye LL-aktivitetene i Torvgata og de etablerte butikkdrivere og kommuniserer hvordan man «bør heie på hverandre» fordi det vil tjene alles interesser.

Gårdeiere. Gårdeiere er som tidligere nevnt en svært mangslungen kategori og bygningene likeså. Her finner vi alt fra enkelthus med ett butikklokale til store kontorbygninger eller mindre kjøpesentre som sliter med å få leietakere. De aller fleste har selvsagt en grunnleggende interesse av å leie ut lokalene til markedspris og helst langsiktig. Der stopper likheten. Mens noen mest er opptatt

av de økonomiske aspektene og ikke spesielt av hvilke leietakere det er såfremt de er solide, så viser det seg at andre har et videre interesseperspektiv som rommer hva virksomheten vil si for strøket, livet i gata eller bydelen. Noen kommuner i nettverket sier det er vanskelig å få gårdeiere til å ta sjansen på kortsiktige leiekontrakter, andre sier at «Gårdeiere har vært positive til å gi leietakere tilgang i "mellomperioder" mens de venter på nye leietakere som de har avtale med» (Fredrikstad). Gråpapir i vinduene er alltid et dårlig signal og gårdeiere vi har intervjuet sier at lokalene vil virke mer attraktive i leiemarkedet dersom det foregår noe der, også av midlertidig karakter som i en del LL-prosjekter. Det tjener deres interesse på sikt.

Noen gårdeiere har sansen for en litt annerledes bruk av lokalene og tilbyr gratis eller rimelig leie i en periode eller for visse type leietakere. De to butikklokalene i Storgata i Tromsø, som kommunen fikk disponere gratis og som førte til en hel flora av kreative aktiviteter, er ett eksempel. I Lærdal har de som eier Oddebui bidratt til at det er mulig for det unge kunstnerparet å etablere produksjonslokaler, atelier, butikk og mini-arrangementssted gjennom rimelig leie og ved at de selv legger ned en gode del arbeid i istandsetting. Dette er i begge parter interesse. I Arendal har eieren av Bankgården gjort det mulig for mange enkeltaktører innen kunst og kultur å få kontorplass til en rimelig leie og mulighet til å bruke bakgården til publikumsrettede arrangementer. Men når han nå skal gjøre om en del av bygget til et hotel med sparekonsept går dette på tvers av interessene til noen av de nåværende leietakerne, selv om de ikke kastes ut. Caféer og restauranter i nabolaget derimot kan se frem til økt omsetning av hotellgjester som må ut i byen for sine måltider, altså en klart sammenfallende interesse. Eierne av det tomme posthuset i sentrum av Arendal vil leie ut til butikker på gateplan og til den kommunale kulturskolen oppover i etasjene, noe som jo vil gi liv og aktivitet på ettermiddag og kveldstid. En skal heller ikke se bort fra at gårdeiere som slik bidrar til nytt liv i gamle lokaler og til byliv får en gevinst gjennom en viss goodwill som følger av dette.

Boligeiere er en spesiell kategori i de aktuelle områdene. I Gamleøyri i Lærdal er for eksempel mange av husene feriehus som bare er bebodd i perioder og i liten grad om vinteren. Mange av eierne er utflyttede lærdølinger eller etterkommere etter folk fra bygda og har røtter og relasjoner til stedet. De ivaretar husene og

gjør slik en viktig jobb som også gavner dette historiske bygningsmiljøet som helhet. Men det er klart det egentlig ikke er i fellesskapets interesse at mange hus står tomme store deler av året. Det blir i mindre grad del av hverdagslivet i sentrum.

Drifere av aktiviteter og virksomheter. Også de som fyller ledige lokaler med ny virksomhet er svært ulike; her finnes alt fra driftere av byverksted og kulturarrangører til profesjonelle kunstnere og gründere i oppstartsbedrifter. Men det er noen interesser de har felles som skiller de fleste av dem fra tradisjonelle handels- og næringsdrivende. De vi har intervjuet trekker særlig frem muligheten de får til å prøve seg, teste ut et konsept eller idé, eller få et visnings- eller arrangørsted de ellers ikke ville fått. Gratis eller rimelig leie i oppstarten stimulerer til ny aktivitet. De har alle interesser knyttet til det å få rimelig leie ved et differensiert spleiselag, dele på tekniske og andre fasiliteter, få del i hverandres kunnskap og nettverk og få et sosialt miljø. På sett og vis kan en si de fungerer litt som mini-næringshage, men er mer byorienterte og åpner i større grad for publikum; Torvgata 7 rommer også café og vintage-butikk og Bankgården har utstillinger eller kulturarrangementer. Begge disse co-working-lokalene brukes dessuten til foredrag og kursvirksomhet av andre aktører enn de som holder til der til daglig. Et annet eksempel er Bazar, som i en periode er en gjenbruksbutikk med flyktninger og innvandrere som får arbeidspraksis, språktrening og sosial trening. Voksenopplæringen i Arendal sin interesse er knyttet til at disse «elevene» får en treningsarena der de selv sørger for kvaliteten og der den er utovervendt mot kunder og besøkende, som på sin side har interesse av å gjøre et antikvitetskupp eller en god gjenbrukshandel. Når virksomhetene slik er mer byorientert trekker de folk til sentrum, noe som er i alles interesse.

For noen aktører er midlertidigheten en klar fordel. Noen lokaler er organisert slik at leietakere kan få tilgang til lokale en kort periode, fra en kveld til noen måneder, eller de kan få bruke lokalet «annenhver torsdag» eller til å arrangere lørdagsforedrag en gang i måneden.

Veita-senteret, et lite kjøpesenter i Storgata, har åpnet for midlertidig bruk. De opplevde å få tomme butikklokaler og har nå gjort om hele tredje-etasje til en markeds plass med 14 store «bokser» der ulike aktører kan leie seg inn for en rimelig penge i kortere perioder fra 1-2 dager til 6 måneder. Her har det vært etablerte kommersielle aktører, kunstnere, håndverkere, nettbutikker, gründere og ideelle organisasjoner som selger varer, har lanseringskampanjer eller tester nye produkter og konsepter. Eierne ønsker at utvalget av leietakere baseres på en profil med kvalitetsprodukter, etisk og miljømessig kvalitet, kortreiste eller hjemmeproduserte produkter, inkludert redesign og gjenbruk. Det er og en café med en lav sceneplattning der det særlig på lørdager er små og mer uformelle opptredener av både profesjonelle og amatører, samt et 200 m2 lekeland. Senterledelsen får mer liv i de tomme lokalene og en del aktører får en arena på midlertidig basis for salg, visninger og opptredener. En vinn-vinn-situasjon der begge parters interesser ivaretas.

Veitasenteret i Tromsø: sammenfallende interesser mellom sentereier og leietakere.

8.4.3 Stedsinteresser i byrom og sentrumsområde

I by- og stedsutviklingsprosjekter finnes det allianser med sammenfallende interesser mellom noen type aktører som er i motsetning/konflikt med andre type interesser.

I utgangspunktet er LL kommet i stand fordi tidligere tiders pulserende sentrum er tappet for liv og har resultert i mange tomme butikklokaler, produksjonslokaler eller kontorer. Som tidligere omtalt er årsakene sammensatte, men et klart fellestrekk som går igjen i mange byer er en kombinasjon av etablering av kjøpesenter utenfor bysentrum og/eller at tyngdepunktet internt i bysentrum har forskjøvet seg, ikke sjelden forsterket av bybasert kjøpesenter, som i Arendal og Tromsø. Noen har hatt sterke interesser knyttet til dette; som eiendomsutviklere og kjøpesenterinteresser. De har nødvendigvis sammenfallende interesser med kommunale politikeres ønske om næringsetablering og arbeidsplasser innenfor kommunens grenser, selv om dette kan tappe sentrumsområdet for liv. Om de lokaliseres utenfor eller i randsonen av sentrum har da blitt tillagt underordnet betydning.

I Lærdal finner vi en beslektet lokaliseringssak der de nå skal etablere et nytt næringsareal på Håbakken, noen kilometer ovenfor sentrum. På dette arealet er det også planer for en type mathall for jordbruksprodukter som bygda er så kjent for. Parallelt med dette skal en også utvikle tettstedet Lærdalsøyri, der «Levende lokaler»-prosjektet inngår som en sentral del. Både på Håbakken og i gamle Lærdalsøyri jobber ulike aktører nå med planer for bakeri. De som satser på Håbakken har klare interesser og rasjonelle argumenter for et bakeri som del av en mathall der, ved en av stamveiene mellom Øst- og Vestlandet. Men det er like klart at etablering av et bakeri nede i gamle Lærdalsøyri vil tjene utvikling av sentrumsområdet og bygge godt opp under tettstedsutviklingen, samt styrke de satsingene som allerede er gjennomført der. Her ser vi hvordan dilemmaer kan oppstå, og at det som i utgangspunktet er gode og viktige initiativ kan ende med interessekonflikter. Begge initiativtakere har fått støtte fra det lokale virkemiddelapparatet til utredninger av sine prosjekt. Evne til å tenke samhandling og langsiktig verdi for fellesskapets beste, vil være avgjørende for en god løsning. Dette er et eksempel på sprikende interesser næringsaktører imellom. Kommunale aktører har både interesser i utvikling av Gamleøyri og i Håbakken. Det kan være en fin balanse i å få dette til, slik at satsingene ikke drar i hver sin retning og motvirker hverandre.

Alle de tre pilotkommunene i LL har opplevd at tyngdepunktet i sentrum har forskjøvet seg. Alle har planer eller prosesser på gang med sentrumsutvikling, som områdeplaner, sentrumsplaner,

kommunedelplaner, gatebruksplan, samt strategier for boligutvikling og økt bosetting i bysentrum. At flere i fremtiden skal/bør bo sentrumsnært er viktig av miljømessige hensyn og for å skape mer liv i byen også på ettermiddag og kveldstid. Slike bærekraftinteresser som lokale og nasjonale myndigheter har sterke interesser i ser vi er sammenfallende med eiendomsbransjens økonomiske interesser for å bygge tett og høyt i sentrumsområder.

Samlet sett vil det være mange aktører som vil ha interesser knyttet til å skape levende sentrum, enten det er gårdeiere, eiendomsutviklere, handels- og næringsdrivende med publikumsrettede aktiviteter, og innbyggere selv. Slik kan dette defineres som den store fellesinteressen. Men i små og mellomstore byer og tettsteder er det ofte kort vei mellom levende og døde områder; ett kvartal bortenfor Storgata kan bli en bakevje. Dette betyr at det vil være ulike og motstridende interesser knyttet til lokaliseringer og etableringer internt i sentrum. Hvor ligger busstasjonen? Hvor blir det gatetun og bilfrie rekreasjonsområder? Hvor gis det tillatelse til parkering? Hvor reguleres det til og gis byggetillatelse til nye kontorbygg, kjøpesentre, skoler, bibliotek eller kulturhus? Hvor får Vinmonopolet etablere seg?

Kommunen som planmyndighet og forvaltningsmyndighet ivaretar mange og ulike interesser gjennom sine beslutninger og har et ansvar for helheten, noe særinteresser ikke må. Noen ganger er det sprik og ikke sammenfall, dvs. at hensyn til noen interesser trumfer hensyn til andre. Fylkeskommunale og statlige aktører kan for eksempel fatte vedtak om lokalisering av institusjoner basert mer på sektorinteresser enn byfelleskapets fellesinteresser; som når ny videregående skole, post, sykehus eller politi etableres i randsonen eller utenfor sentrum. For eksempel forsvant politistasjonen i Arendal ut av sentrumskjernen da det ble bygd ny stasjon utenfor byen. De kommunale myndighetene har imidlertid planansvaret her. På den andre siden vil slike viktige funksjoner ha mye å tilføre byen dersom de blir sentrumsnære, både fordi det er mange som vil ha som arbeidsplass der, mange vil være brukere eller besøkende, og en del yrkesrelaterte besøk og leveranser følger med.

Handelsforeninger/ sentrumsforeninger. Denne type aktører er medlemsforeninger som skal ivareta interessene til handels- og næringsdrivere i byen, noen steder også gårdeierinteresser. De har

dels sammenfallende interesser med det vi kan betegne som LL-interesser, nemlig at publikumsrettede aktiviteter og tilbud trekker til seg innbyggere og besøkende og at det er mange nok til at de er økonomisk levedyktige. I Tromsø Sentrum (forening) sin strategiplan står det for eksempel at det overordnede målet er «å være en pådriver for å bygge kunnskap om hvilke faktorer som er med på å skape en god by med et attraktivt sentrum. Selskapet skal bidra til at Tromsø sentrum er tilgjengelig, trygt, rent og vedlikeholdt område for næring, handel og fritid». Dette er formuleringer som like gjerne kunne stått i kommunens sentrumsplan, dvs. at det er sammenfallende interesser. Det samme gjelder for deres strategiske delmål om å være en sterk stemme for flere boliger og arbeidsplasser i sentrum eller at de skal «drive prosesser for å utvikle nye kulturarrangement samt kunst som byutvikling i sentrum» (notat fra Tromsø sentrum).

Når det arrangeres markedsdager eller byfester er dette også *sammenfallende* interesser for så vel handels- og næringsdrivende som kommunen. I noen tilfeller brukes ledige lokaler i slike sammenhenger eller strøket er arena for arrangementer, som under Bynatt i Arendal, Arendalsuka, Lærdalsmarknaden i Gamleøyri i Lærdal eller Byromsfestival og Barnas dager i Tromsø. Men det finnes også eksempler på litt sprikende interesser, som at sentrumsforeninger har volum på omsetning som en selvsagt hovedinteresse også ved kulturarrangementer i byen. Da gis kultur en instrumentell funksjon mer enn en egenverdi, eller: i valg mellom smale og brede kulturarrangementer vil de brede stort sett alltid vinne.

En informant i en av byene uttrykker at sentrumsforeningene sine overordnede interesse er «handel-handel-handel og parkering-parkering-parkering». Nettopp parkering i lys av handelsomsetning er et hett tema i mange byer. Litt forenklet er dette bildet: På den ene siden finner vi kommunens forpliktelser og interesser knyttet til miljøvennlig utvikling med grønne lunger, gode bilfrie byrom, aktivitetsarenaer og møteplasser, noe som deles av som ser dette som attraktivt. På den andre siden finner vi handels- og næringsdrivende som har behov for og/eller ønsker om bilparkering rett utenfor sin bedrift. Dette sammenfaller med de innbyggerne som vil parkere hvor som helst i sentrum og som ser dette som en betingelse for at de skal bruke sentrum.

Innbyggerinteresser. Innbyggere som bybrukere er ikke aktive i beslutningsprosesser, men de har klare interesser knyttet til hva slags funksjoner og tilbud sentrum har og hvilke behov de kan få dekket der. Dersom fremtidens bysentrum i større grad vil være arena for sosiale og kulturelle opplevelser, samvær, deltakelse i idéverksteder og foredrag, aktivitesarenaer for lek og trimaktiviteter, folkeverksted etc., da vil det være interesser knyttet til kultur- og fritidsbehov som vil styre bybruken. Innbyggerne kollektivt har en stor forbrukermakt som bybrukere; hvordan de velger å bruke tilbudene som sentrum byr på, i hvilken grad og hvor ofte, får stor betydning for hvor økonomisk bærekraftige tilbudene blir. I byer som er klare turistmål oppstår det ofte interessekonflikter mellom innbyggere og turistnæringer, og vi ser tegn til dette i alle våre tre pilotkommuner, og særlig Tromsø med den formidable økningen i vinterturisme har fått erfare dette. Men det er langt fra så alvorlig som det en del søreuropeiske turistbyer nå opplever og derfor tar strategiske grep for å ivareta innbyggerinteressene og deres hverdagsliv og bosituasjon.

Bike kitchen i Tromsø. Sykkelverksted med selvbetjening, sosial møteplass og kurssted

8.5 Stedsbilder i «Levende lokaler»

8.5.1 Stedsbilder som analytisk kategori i LL

I sosiokulturelle stedsanalyser spør vi om hvilke særtrekk og kjennetegn, og så vel kvaliteter som negative sider som stedsbildene rommer. Ikke minst kan vi i LL-prosjektet rette søkelyset på hvilke oppfatninger som eksisterer om

sentrumsområdenes muligheter og begrensinger for fremtidig utvikling (Ruud m.fl.2007, Vestby 2010).

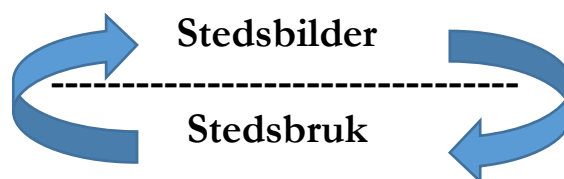
Stedsbilder i dette prosjektet rommer opplevelsen av by/bygdesentrum og det befester seg som ulike *forestillinger og oppfatninger* om stedet slik det engang var i en fjern eller nær fortid, hvordan det er i dag og hvordan det kan eller bør bli i morgen. Forestillinger om stedet er avhengig av øynene som ser og selv faktiske forhold kan oppleves forskjellig fra individ til individ. Det noen synes er trivelig og trygt kan andre synes er kjedelig og begivenhetsløst, avhengig for eksempel av alder. Eller det noen synes er interessant og kreativt oppfatter ikke alle poenget med, avhengig for eksempel av bakgrunn og livsform. Samtidig er det slik at mange av forestillingene er intersubjektive; de deles av flere og blir kollektive stedsbilder som derved blir mer innflytelsesrike eller dominerende. Dette får betydning for så vel bruken av sentrumsområdene (hvor mange bruker sentrum til hva og når) som viktige beslutninger og planlegging i offentlig eller privat sektor.

Forestillinger om sted kan være uttalte og bevisste eller mer ubevisste. De kan romme så vel positive som negative stedsbilder, og de vokser frem uansett og dels uavhengig av spesifikke planer og stedsutviklingsprosjekter i kommunen.

Begrepet *stedsrepresentasjoner* er viktig i denne sammenheng, det henspiller på fortellinger om stedet som for eksempel produseres av lokale og sosiale media, reiselivsnæringen eller kommunal planlegging. Det kan være skrevne ord, i alt fra prosa til kommuneplaner, og det kan være objekter, lyder og lukter, estetiske uttrykk, arkitektur, sosiale begivenheter etc. som forbindes med stedets karakter. Stedsrepresentasjoner inneholder og kommuniserer meningsfyllden ved stedet. De kan fremstå som intensjonelle når reiselivet fremmer bestemte bilder om hvordan stedet *er* og hvorfor det er attraktivt for besøk, eller stedsbilder rett og slett vokser frem som sosialt og kulturelt konstruerte forestillinger som oppstår og kommuniseres mellom mennesker. Slik konstrueres kollektive stedsbilder (Røe m.fl. 2004, Relph 1976, Vestby 2010).

Praksis, eller forskjellige former for aktiviteter, virksomheter eller opplevelser, er nært knyttet til de mentale bildene som dannes og omdannes, som sirkulerer mellom mennesker og som stadig er

utsatt for dynamiske «forhandlinger» (negotiations). Samfunnsgeografer er opptatt av hvordan ulike former for sosial praksis, altså stedsbruk, bidrar til ikke bare å skape tilhørighet og omtanke for stedet, men også kontinuerlig til å skape og gjenskape stedet (her: bysentrum) (Tuan 1977, Pred 1984, Cresswell 2004). Alle de alternative og nye formene for aktiviteter og virksomheter som foregår i (tidligere) tomme lokaler i Lærdal, Arendal og Tromsø bidrar til å omskape eller endre forestillingen om sentrumsområdet spesielt og byen mer generelt. Dette inspirerer til nyskapende aktiviteter og virksomheter, altså ny stedsbruk, som igjen påvirker forestillingene, altså stedsbildene, av byens sentrum.

8.5.2 Stedsbilder av sentrumsområdene

LL-prosjektet aktualiserer de grunnleggende spørsmålene: Hva er sentrum i dag og hva har det mulighet til å bli, eller: bør det bli?

Hva er sentrum i dag? All de tre pilotstedene har fokus på områder i byen som tidligere var pulserende og levende men som etterhvert ble tømt for tidligere funksjoner, virksomheter og mennesker. Stedsbildene av disse områdene er altså kjennetegnet av at det er dødt og stille, litt kjedelig, falmede forestillinger om liv og røre, og ofte: en oppfatning om at det ikke nytter å få til noe her og kjempe mot «utviklingen» som går sin gang med sterke motkrefter. Dette er dominerende stedsbilder i mange norske byer i dag. De siste par årene har bildene fått et nytt og kraftig innslag: trusselen fra netthandel oppfattes som større enn den fra kjøpesentre. Dette ses som et faresignal som høyner usikkerheten, ikke bare når det gjelder hva denne utviklingen vil føre med seg, men rådvillhet for hva som kan være løsningen eller relevante mottrekk.

For mange innbyggere, spesielt voksne og eldre, er stedsbildene preget av personlige minner og erfaringslagre fra en annen tid, før datateknologi og nettet som møteplass, før kjøpesentre utenfor byene, ofte også før kjedebutikker og kjedeserveringssteder som har bidratt til å gjøre byene mer like og viske ut deres særpreg.

Mange uttrykker gode følelser for disse stedene, enten det gjelder butikker som var der, som Liland lekebutikken i Torvgata i Arendal, eller gater og plasser, som Gamleøyri i Lærdal.

Hva skal sentrum bli?

Sosiokulturelle stedsanalyser spør også: Hvilke forestillinger eksisterer om fremtidens bysentrum; hvilken retning vil utviklingen ta? Hva *bør* vektlegges av ulike elementer og hva vil det være viktig – eller riktig – å bygge opp

under og prioritere? Ulike aktører i byen vil ha ulike meninger om dette. Stedsbildene preger hva politikere beslutter og hva eiendomsbesittere foretar seg med tanke på fremtiden. Men også andre næringsdrivende, innbyggere, kulturaktører eller kommunalsjefer, på sett og vis alle som bor i byen, bruker den eller har sin virksomhet der, er «bybyggere».

Nedenfor vier vi spesiell oppmerksomhet til hvordan fremtidens stedsbilder ser ut fordi dette er hva hele LL-prosjektet har kommet til å være innrettet mot: ikke bare gi nytt liv til tomme lokaler og sentrumsområder her og nå, men å representere en omdreining mot nye måter å skape levende bysentrum.

8.5.3 Fremtidens bysentrum

Stedsbildene som tegner seg ut av svarene vi fikk må ses som en kombinasjon av hva folk tror kommer til å skje, hvilke muligheter som eksisterer og hva som positivt kan dra utviklingen i en ønsket retning.

Det fremkommer noen *tydelige tendenser* i dette svarmaterialet fra informanter i de tre pilotkommunene og fra en rekke kommuner som følger prosjektet gjennom et eget nettverk.

Her er utdrag fra svarene fra tre av kommunene i LL-nettverket:

Grønne lunger, sykkelveier, bilparkering rett i utkanten av byen, med hyppig kollektivtransport inn til byen. Variert og godt kafe- og restauranttilbud. Teknologi i bruk i butikkene, det blir mer show room der varene ligger på felles lager og sendt hjem til kunden. (Gjøvik)

Har tro på at aktiviteten og attraktiviteten til bysentrum vil øke i årene framover. Kombinasjonen av kommunens satsing på byrom og offentlige arealer med gårdeiere som ønsker å satse vil styrke og øke handelen. I tillegg vil kommunale og statlige virksomheter lokaliseres til sentrum. Til sammen gir dette økt byliv og attraksjon.(Skien)

Mer mangfoldig og variert. Flere boliger og mer kunnskapsbasert næring. Handelen vil endre karakter - mer vekt på opplevelser og kombinerte forretningskonsepter. Vakrere - større grad til arkitektur og estetikk. Lett tilgjengelig, men mindre biltrafikk. (Moss)

Det flerfunksjonelle bysentrum

«Jeg tror byen vil ha mange flere funksjoner – i tillegg til tradisjonell handel og service», sier nærings sjefen i Tromsø. Mange har lignende forestillinger om fremtidens bysentrum, men usikkerheten om handelen er dominerende. Det tegnes bilder av et bysentrum med andre typer (i) arbeidsplasser med større vekt på nye tjenester, miljø, kunst og kultur, (ii) at folk i fritiden vil bruke byen til en lang rekke ulike formål med opplevelser, sosiale sammenkomster og fellesskap, (iii) at det blir mer mangfoldige tilbud om aktiviteter og gjøremål; fra medvirkning, foredrag, seminarer og gründercafeer til byverksteder, ungdomsprosjekter og rekreasjon, og (iv) at delingsøkonomi, gjenbruk og sambruk vil prege en del virksomheter. Mange som er involvert i LL-prosjektene har fått øynene opp for hvor mangfoldig og variert et bysentrum kan være når nye aktiviteter, driftere og brukere dukker opp. Et mer flerfunksjonelt bysentrum vil dessuten være mer attraktivt å bo i for folk i ulik alder eller livssituasjon.

Bysentrum som bosted

Mange ser for seg at det vil komme til å bo flere sentrumsnært i byene, både fordi det er en trend og fordi kommuner i dag

planlegger ut fra miljømessige perspektiver på å bygge tettere, høyere og nær sentrum og sentrale kollektivtransportårer for å begrense bilbruken. Interessen for urbane boligformer er økende. Dersom bysentrum rommer en langt bredere *bylivsmiks* av aktiviteter, virksomheter og tilbud som også gir liv etter stengetid så vil det være mer spennende som bosted. Muligheter for fysisk aktivitet, turområder, trim og grønne lunger for rekreasjon vil og appellere til flere for bosetting sentralt. En del av de intervjuede tror det blir flere single husholdninger og alternative boformer. Men de er litt usikre på om dette blir preferansene til flere enn 55+-generasjonen og kan ikke helt danne seg et bilde av barnefamiliene som byboere i små og mellomstore byer. Dette er en utfordring for bylivsattraktiviteten. Uansett ser de for seg at eksisterende bysentrum kan bli trivelige utendørs oppholdsarenaer for både sentrumsbosatte og besøkende fra andre steder i byen og omlandet, eller for turister. Informantene registrerer en økt interesse for hvordan byen ser ut og at småbyene har et fortrinn: «at det er koselig å gå i smågatene... når vi er på besøk i utlandet trekkes vi mot de autentiske bymiljøene, det særpregede, det historiske, det rare, det annerledes. Vi går ikke først og fremst på kjøpesenter der. Så: hvor går vi som besøkende? Er spørsmålet. Hvilken identitet kan vi bygge opp under her i byen?» (informant i Arendal). Hvor trives vi som beboere? «Ta vare på det historiske sentrum, det er viktig når mange flytter til sentrum», sier en annen fra Arendal. «Utendørs i sentrum, som parker, gode rom og steder man kan *være og være sammen*». Bostedskvaliteter og besøkskvaliteter er i mange tilfelle de samme.

Bysentrum som arbeidssted

LL har bidratt til at det har dannet seg et litt annerledes bilde av bysentrum som arbeidssted i fremtiden. Bildet er positivt og det inneholder to litt ulike kategorier. Det ene er at eksisterende offentlige virksomheter i sterkere grad lokaliseres i bysentrum og i lokaler på gateplan med lav terskel og/eller det er virksomheter som tilfører bylivet noe; som skoler og utdanningsinstitusjoner, offentlig kursvirksomhet mot gründere eller innvandrere, kulturskoler, eller BYlab/informasjons- og møtested for byutvikling. Det andre er at nye og annerledes arbeidsplasser utvikler seg og som ulike former for fellesskap; som co-working, time-sharing, periodevis samlokalisering, deling av lokaler ulike dager og perioder. Slike arbeidsplasser ser mange for seg vil være

etterspurt blant kreative personer, gründere, folk som skaper egne arbeidsplasser med småskalakonseppter, fellesproduksjoner og delingskonseppter. Dette er en trend i mange europeiske byer og slike arbeidsplasser etableres gjerne i ledige lokaler i bysentrum, dels fordi de gjerne er rimeligere og dels fordi de har en bynær beliggenhet.

Noen aktører innen næringslivet ser for seg fremtiden med mer tradisjonelle briller og en mer usikker horisont der det blir enda hardere konkurranse i handels- og servicenæringen, der mange nisjebutikker eller frittstående næringsdrivende bukker under for kjeder og netthandel, og der redningen vil være motorer fra nettopp kjeder, som klesbutikken Zara, som man ser trekker til seg mange og derfor vil kunne generere trafikk også for andre næringsdrivende i sentrum. Dette vil i så fall bety at byen som arbeidssted blir mindre mangfoldig og gir færre arbeidsplasser, slik de ser det. Noen av dem mener at LL-prosjekter ikke er liv laga og bare kan være «pynten på kaka».

I alle de tre pilotkommunene er reiseliv og turisme viktig i perioder av året og skaper arbeidsplasser i sentrum. Det betyr at stedsbildene i Lærdal, Arendal og Tromsø rommer en kombinasjon av bysentrum for besøkende og bysentrum for innbyggerne i regionen som har sin daglige arbeidsplass knyttet til næringer som direkte og indirekte er knyttet til reiselivet. Her skiller disse byene seg fra en del andre byer som ikke er like sterke turiststeder. Flere peker på at arbeidsplasser knyttet til turisme eller opplevelse for besøkende vil øke i fremtiden.

Bysentrum som opplevelses- og fellesskapsarena

Mange ser for seg det fremtidige bysentrum som litt annerledes enn i dag; et sentrum som i mindre grad besøkes for shopping men i større grad for å oppleve ting og være sammen med andre, enten det er kulturopplevelser, arrangementer, markedsdager, byfester, forestillinger, tevlinger og konkurranser, debatter og foredrag. «Møteplasser som er hyggelige, der du kan kombinere læring, kurs og kultur», sier en. «Leke- og aktivitetsområder for barn i ulike aldre, som også trekker foreldre og besteforeldre», sier en annen. Byers satsinger på leke- og aktivitetsplasser i bysentrum, som skøytebaner, klatrevegger, tufteparker, skateanlegg eller trimmøbleringer drar i denne retning (Skogheim og Ruud 2017). «Jeg tror – eller håper - at byen blir en arena der vi opplever noe

sammen, de gode *felles* opplevelsene, at vi *velger* å dra til byen for å møte hverandre, oppleve noe sammen, henge sammen. At dette bygger opp under trivselfaktoren», sier en tredje. I dagens samfunn hvor ting blir mer digitalisert og funksjonelle behov blir mer effektivt dekket så kanskje byen blir et viktigere sted for mer emosjonelle behov som sosialt samvær, samhørighet og tilhørighet?

Det er en påfallende stor andel som tegner fremtidsbilder som på en eller annen måte har med *felleskap* å gjøre. Stikkord hentet fra disse stedsbildene om bysentrum er: flere bofellesskap, fellesfunksjoner, samvirkelag, grendehus, vannhullet, skape byliv sammen, medvirkning, bysamtaler, debatt- og temamøter, brobyggende aktiviteter som forebygger ensomhet, generasjonene vil møtes og særlig vil det ligge en styrke i at unge møter eldre, fellesskapsløsninger for vask, verktøy, bil, og en delingskultur av utstyr man bruker bare av og til.

Når fremtidig bysentrum beskrives som sosiale møteplasser er det med «litt mer gjøre-ting» og ikke bare gå på café. I veldig mange av LL-aktivitetene er dette fremtredende. Folk kurses i fluebinding som kan bli smykker i Lærdal, får reparert ting sammen i folkeverksted i Arendal, og lager fellesmiddag av overskuddsmat i Tromsø. De deltar på lørdagsuniversitet med foredrag i Arendal, i designprosesser med profesjonelle kunstnere i Lærdal, eller reparerer sykkelen på Bike Kitchen i Tromsø. Folk deltar på seminar om stedsidentitet i Arendal med inspirasjons fra prosjektet «Typisk Lærdal», møtes for å lage mat fra andre kulturer på «Flyvende teppe»-kafé i Tromsø, og redesigner gammel bunadssøm til nye produkter i Lærdal. Lista er mye lengre.

Når folk blir spurt om forestillinger om fremtidens bysentrum er det flere som sier de tror det blir «mindre fokus på penger og det kommersielle» og at de tror det vil vokse frem ting som er en motvekt mot det kommersielle. «Folk vil gjøre noe man elsker, ikke bare gjøre ting for å tjene penger», sier en informant i Arendal. En annen fra samme by sier «Sentrum må være noe annet enn kjøpesenter». De fleste har fått med seg at kjøpesentre i USA begynner å slite med tomme lokaler pga. konkurransen med netthandelen og at flere da vrir virksomheten over i retning opplevelser, events og arrangementer. Men da tror de det tradisjonelle bysentrum stiller sterkere og kan tilby bedre og

triveligere lokaler og omgivelser og sånn sett vil være mer attraktivt. Konkurransen med kjøpesentre kan da snu.

8.6 Bærekraftdimensjoner ved LL-prosjektet

LL-prosjektet har på ulike måter bidratt til en konstruksjon av stedsbilder av bysentrum som vi kan se har klare bærekraftdimensjoner. De kom til syne etter hvert. Dette kan inspirere til tenkning og strategier rundt bærekraftig byutvikling i små og mellomstore byer og gi noen alternative inntak til dette. I den forbindelse vil vi vise til at det med basis i Nordisk ministerråd nå (2017-19) pågår et nordisk samarbeid i et nettverk av byer av denne størrelse. Det ledes av Kommunal- og moderniseringsdepartementet i samarbeid med Helse- og omsorgsdepartementet og Klima- og miljødepartementet. Hvordan lykkes med bærekraftig byutvikling i slike byer? I utlysningen var formålet med dette arbeidet beskrevet slik:

«Utarbeide en felles nordisk strategi for hvordan byene og deres omland kan utvikle sin attraktivitet ved å sikre et godt og inkluderende bymiljø som er **økonomisk, miljømessig og sosialt bærekraftig**. Viktige elementer er klima- og miljøvennlige løsninger, sosial balanse og like muligheter for alle, gode velferds- og kulturtilbud, tilrettelegging for folkehelse, levende sentrum, historiske miljøer og kulturminner, gode blågrønne strukturer byrom og arkitektur, samordnede areal- og transportløsninger og attraktive arbeidsplasser. I utarbeidelsen av en slik felles nordisk strategi ønsker vi å involvere særlig små- og mellomstore nordiske byer» (KMD 07.04.2017. Vår uthevelse)

Som vi ser er det flere tema her som inngår i LL-prosjektene.

Miljømessig bærekraftig bysentrum: LL rommer mange små og større eksempler på miljømessig bærekraft, enten i prosjekter eller i bysentrum. Å ta i bruk eksisterende lokaler som står tomme og sette dem i stand er i seg selv en form for gjenbruk. *Stikkord* for prosjekter og aktiviteter med en miljøprofil er: unwrapped matutsalg der emballasjen spares (zero-waste), dyrking av sukkertare, bygartneri og grønn forkultivering, salg av lokal kortreist mat, idéverksted om grønne løsninger med forretningspotensial, kurs i solenergi, folkeverksted for reparasjoner og gjenbruk, firmaer for vindkraft, strandrydding og redesign av plast, bruk av mat som kastes, vintage- og

bruktbutikker, second-hand-festivaler, Green Friday- med fikse- og byttearrangement.

Sosialt bærekraftig bysentrum: LL-prosjekter og aktiviteter har en del elementer som kan forbindes med sosial bærekraft. Nå er ikke dette et begrep som er enkelt å definere, og indikatorer på dette feltet har vært gjenstand for et stort antall utredninger og definisjoner, spennende fra det å unngå fattigdom og sikre grupper utdanning og gode levekår til medvirkning i lokalsamfunnsutvikling, sosiale møteplasser og trygghet. En studie av sosial bærekraft i norske kommuneplaner sier at «sosial bærekraft handler om å vite hva folk trenger fra de stedene de bor, jobber og lever. Alle i samfunnet skal ha lik tilgang til sysselsetting, kultur, et anstendig hjem og egnet bomiljø, utdanning, sikkerhet og deltakelse i samfunnet. Dette betyr at den fysiske byen/tettstedet er med på å sette rammer for det sosiale livet i byen/tettstedet, og at det bygde miljøet er viktig for å kunne skape et godt bysamfunn for folket» (Bakkan 2015).

Stikkord knyttet til LL- aktiviteter og prosjekter er: nye arbeidsplasser med sosialt miljø og fellesskap, aktivitetsbaserte møteplasser der folk gjør noe sammen, nye sosiale relasjoner er etablert gjennom nye virksomheter, arbeidsplasser og arrangementer, møter på tvers av kulturer og trosretninger, lavterskel tiltak og arrangementer for barn og ungdom, åpen barnehage for barn sammen med foresatte, språk- og arbeidstrening for flyktninger og innvandrere, gateentreprenører/Kirkens bymisjon med praksisopplegg for unge og voksne som ønsker seg tilbake til skole og arbeidsliv, galleri med praksisplass for unge som sliter psykisk, lavterskel deltakelse i byutviklingsprosesser. I sum er det riktig å si at LL rommer svært mange forskjellige sosiale dimensjoner som både er brobyggende og inkluderende. Det var ikke planlagt slik men er blitt slik.

Økonomisk bærekraftig bysentrum: Økonomisk bærekraft er kanskje den dimensjonen som har fått minst oppmerksomhet i planlegging og politikkutforming, men som er vesentlig for at man skal lykkes med de miljømessig og sosial bærekraft. Svak økonomisk bærekraft for deler av tradisjonell handel og service er jo nettopp en av hovedårsakene til de tomme lokalene og halvdøde sentrumsområdene. Dessuten har temaet økonomisk bærekraft vært sentralt i drøftinger rundt mange enkeltprosjekter og drifting

av lokaler; selv om leietakere i en periode kan få gratis eller rimelig husleie så bærer det seg ikke på sikt. Offentlige myndigheter kan i en viss grad bidra gjennom ordinære eller nye tilskudds- og støtteordninger til næringsetablering, kunst- og kulturaktiviteter, arrangementer, arbeidstrening eller tiltak for barn og unge o.a.. Dette er selvsagt et kritisk punkt. Samtidig har LL avdekket nye mulighetsrom og tenkemåter rundt dette. *Stikkord er:* etablering av nye næringer, arbeidsplasser og salgsvirksomheter, gründerseminarer og idéverksted for grønn vekst, delingsøkonomi, sambruk av lokaler som arbeidsfellesskap eller skiftende virksomheter over tid, kostnadseffektive kontorplasser, gjenbruksøkonomi, verdiskaping med kunst, kultur og design, kreative koblinger og spleiselag mellom offentlige og private aktører.

9 Veien videre

Etter bare to års eksperimentering og utprøving har det skjedd veldig mye i Tromsø, Lærdal og Arendal. Alle de tomme lokalene i er fylt med aktiviteter, midlertidige så vel som mer permanente. Et bredt spekter av aktiviteter og virksomheter er realisert og det er gjort mange erfaringer med arbeidsmåter og med hva som fremmer eller er hindringer for å skape nytt liv i sentrum

Hva vil skje nå som det pilotprosjektet er ved veis ende? Hva er konkrete planer i de tre kommunene? Hvilke behov, ønsker og idéer er kommet frem blant sentrale aktører som er invitert til å gi innspill om dette? Hva ser vi som særlige kunnskapsbehov på veien videre?

9.1 Konkrete planer i de tre pilotkommunene

Her gir vi stemme til de lokale prosjektlederne selv for å få et bilde av veien videre etter tre forskjellige versjoner av pilotprosjekt LL.

Tromsø. «Det viktigste for veien videre er at vi tar med oss helt nye erfaringer og videreutvikler de nye metodene. Prosjektet har vært med på å skape nye byrom midt i sentrum, som vi før ikke har sett. Det å gi rom for å prøve ut noe i praksis, gir oss rett og slett ei erfaring av hva som er mulig. LL har vært med på å gi rom for innbyggerne, hvor de har fått mulighet til å være med på å skape innhold i byen. Toleranse er en fellesnevner for prosjektet, og byen, hvor vi har fokusert på grupper som ikke har en plass i sentrum i dag, er lite synlige og/eller sårbare i bybildet. LL har bidratt til en lavere terskel for hvem som kan bidra og gå inn i rollen som vertskap; det er lett å koble seg på, rommet er fritt og kostnadene små. Vår erfaring fra Open Call-perioden i lokalene i Storgata har vist oss at byen er full av folk med ideer, som trenger et sted å få slippe til. Det er kanskje ikke et mål for oss at

prosjektene skal gå over til å bli faste, eller permanente – heller at rommet for midlertidighet er et mål i seg selv.

Kanskje det viktigste for oss som har arbeidet med prosjektet er lærdommen fra å se muligheten i midlertidighet, uttesting og eksperimentering, og innbyggermedvirkning. Overordnet for hele prosjektperioden for LL Tromsø er en søken etter, og uttesting av, hvordan vi får en god by? I Tromsø er det kort vei mellom kommune, gårdeiere, næringsliv og beslutningstakere. Ting kan skje, og skjer, fort. Og vi samarbeider. Den korte perioden prosjektet har pågått har også gitt oss i kommunen et helt nytt og større nettverk, som har ført oss mye nærmere hvem byen består av. Alt dette tar vi med oss videre. Vi i kommunen vil nå se på hvordan kommunalt eide lokaler også kan brukes mer etter LL-metoden. Vi vil fortsette å arbeide for at bykioskene, som nå har fått nytt innhold, skal være åpne for midlertidig bruk. I kommunen har vi jobbet tverrfaglig med LL, noe som gjør at metoden kan tas videre som et byutviklingsgrep både hos kultur, næring og byutvikling. Vi er allerede i gang med nye prosjekter hvor vi viderefører midlertidighet som metode».

Lærdal. «I Lærdal har vi hatt stort fokus på å etablere samarbeid på tvers av lokale interessegrupper for å sikre et lokalt eierskap og en langsiktig bærekraft. Det er den lokale kunnskapen, interessen og kapasiteten som bestemmer hvor veien går videre. Vi har jobbet med mange prosesser parallelt for å sikre at lokale initiativ kan plukkes opp og jobbes med. Det er menneskene i Lærdal som skaper grunnmuren og som kan sikre den. For å skape et levende sentrum i Lærdal må folket som bor her ha en rolle, og føle at de har noe i sentrum å gjøre.

Det å jobbe systematisk med satsing på kulturnæringsutvikling har dannet grunnlag for nye butikkonsept i Gamle Lærdalsøyri, og har generert nye virksomheter. Profesjonelle designere, fotografer og kunstnere med ulik bakgrunn har funnet hverandre og dannet et fellesskap som øker potensiale for vekst og nye virksomheter. Lokaler blir tatt i bruk og har fått nye funksjoner. Ulike næringer har fått øynene opp for hverandre og tester nå ut samarbeidsprosjekt som kan bli nye økonomiske nedslagsfelt for deres eksisterende virksomheter. Vi jobber også nå med å binde sammen det profesjonelle kulturlivet med det frivillige, der f.eks. et kunstlag i Lærdal kan legge til rette for strukturer der den sosiale, kulturelle-

og økonomiske verdiskapingen kan gå hånd i hånd. Vi vil også ha spesielt fokus på unge nyetablerte og hjelpe dem på plass i lokalsamfunnet. Her er mange ulike tiltak satt i verk.

Kommunen har bygg som må programmeres og få en tydeligere rolle og drift. I løpet av prosjektet er det blitt utviklet ideer sammen med lokale aktører og det er blitt testet ut ulike aktiviteter. Vi må være trygg på at uttesting og midlertidig bruk generer de gode ideene og tiltrekker seg folk og kompetanse som kommunen og stedet kan bygge videre på. Det lokale eierskapet og engasjementet er avgjørende for videreføringen. I dette bildet må også Lærdal kommune og næringssselskapet fylle sin rolle som tilrettelegger og inkubator, slik at de menneskene som skal utgjøre den skapende kraften får gode rammebetingelser for å ha fokus på sine kjerneaktiviteter».

Arendal. «Det samarbeidet som har forsterket seg og videreutviklet seg i Levende Lokaler- Arendal videreføres mellom næring, etablerersenteret og byggesak, i samarbeid med andre mobiliserende krefter. Vi skal utarbeide en veiviser med informasjon om regelverk og kontaktpersoner for etablerere i Arendal, både i nyere og eldre lokaler. Det skal etableres en ny koordinerende og uformell «Samsnakk»-møteplass, hvor aktører som kommer til byen for å etablere seg, kan få møte både næringsavdeling, etablerersenteret, plan og byggesak for en prat om hva som planlegges og etterspørres. Vi jobber dessuten med å få på plass en digital App for ledige lokaler: for å imøtekomme behovet for oversikt over hvor de finnes og for kobling mellom enkeltinnbyggere, gårdeiere, etablerere og nærings- og kulturnettverk. Tanken er at kontaktkobling både kan digitalt og gjennom kontakt mot næringsavdelingen. I tillegg til dette vil Partnergruppen som står bak prosjektet LL her i byen også formidle aktører som vil etablere seg videre til Næringsavdelingen. Det betyr fortsatt satsing på Samskaping for Verdiskaping i Arendal!»

9.2 I kjølvannet av pilotprosjektet

Når dette skrives står vi foran avslutningen av pilotprosjektet. Det lages nå en veileder og en utstilling basert på denne rapportens innhold og pilotkommunenes erfaringer (Arkitektfirmaet Fragment v/ Arild Eriksen (tidligere Eriksen og Skajaa i samarbeid med

illustratør Esben Titland). Utstillingen «Fra sentrumsdød til sentrumsglød» inngår i avslutningskonferansen i slutten av mai og vil være en vandrestilling som alle kommuner kan bestille. Samtidig vil en annen utstilling «Reprogramming the city» åpnes der, den tar for seg kreative og eksperimenterende tilnæringer til byutvikling.

Vi har underveis i prosjektet opplevd stor interesse for denne tematikken og regner med at den vil bli debattert i ulike sammenhenger fremover. Noe av det første som skjer i kjølvannet av avslutningen, er en debatt om «Hva er handelens rolle i framtidens sentrum?» under Arendalsuka 2018 sammen med Virke og LO.

Denne våren arrangerte DOGA en workshop med pilotkommunene, kommuner og andre aktører som har vært med i nettverket rundt LL og andre sentrale aktører. Tanker og innspill om videre utviklingsarbeid som presenteres nedenfor er blant annet basert på det som ble diskutert og forslag fremmet der.

9.3 Videre utviklingsarbeid

Gjennom dette prosjektet er det avdekket at det er ulike måter å arbeide med aktivering av tomme lokaler og med å skape nytt liv i halvdøde sentrumsområder i byene. Dels gir størrelsen på byen eller tettstedet at det blir ulike fremgangsmåter og forskjellig innhold fordi befolkningsmengden og tilgangen på ressurspersoner og bybrukere (deltakere, publikum, næringsetablere) vil variere. Dels vil sentrum ha ulike funksjoner i en større by enn på et mindre tettsted og det vil være ulike tradisjoner for hvordan og hvor mye sentrum brukes. Flerfunksjonelle bykjerner vil være noe annet i en større by enn et bygdesentrum. Vi har i dette prosjektet løftet frem fellestrekk og kjennetegn på tvers av sentrumsstørrelse og kommunestørrelse. Dette har vært viktig i denne første fasen for å synliggjøre hvordan LL-metoden kan være et innovativt grep. Men vi ser at det fremover vil være behov for å teste LL-modellen med sikte på å utvikle spesifikke råd og inspirasjonsstoff for sentrumsutvikling i *bygdesentrum*, *småbyer* og *større byer*. Utfordringene er ikke de samme og virkemidlene og metodene vil derfor ikke kunne være helt de samme.

To år er kort tid for en helt ny måte å arbeide for levende sentrumsområder på. I en større workshop med både lokale og sentrale deltakere ble det tydelig kommunisert at det ville være veldig bra nå om det kunne etableres et *nytt program* som videreutvikler og forankrer de nye arbeidsmetodikkene. Det ble fremhevet at det er behov for å finne modeller for mer varig drift etter LL- metoden, der en inkluderer utprøving av såkalt sammensatt forretningsutvikling for et flerfunksjonelt bysentrum (slik f.eks. Trøbbelskyter, Urban Jungle og Kreutz & co jobber). Ikke minst: en videre utprøving av kommunens fasilitatorrolle.

LL har vist at ved å starte med aktivering av tomme lokaler gir det impulser til byutvikling i videre forstand og dette åpner for innovative prosesser og innholdsutvikling for hva sentrum kan romme av aktiviteter og virksomheter. Mer helhetlig programmering til det vi kaller *bylivsmiks* vil være en vei å gå.

I workshop'en ble det pekt på behovet for en større innsats for nytenkning i kommunene for hva bysentrum kan være. Et større program med økonomiske ressurser til deltakere (som det ikke har vært i piloten) kan få et større nedslagsfelt. Det trengs stimuleringsmidler til å drive innovasjonsarbeid på denne viktige tematikken, kanskje som et spleiselag mellom flere departementer fordi dette berører flere politikkområder. Det ville også være en idé med midler til følgeforskning i form av mini-byforsk-prosjekter; at noen løpende kunne sanke og analysere kunnskap om ulike utprøvningsmodeller og konkrete arbeidsmetodikker i bysentrum med ulik størrelse og forskjellige rammebetingelser.

Et program bør ha en lengre varighet enn to år, Det bør ifølge workshop-deltakerne inkludere en nasjonal fasilitator, et ressurscenter som kan forvalte kunnskapen videre og spre den, og sørge for møteplasser i form av nettverk for erfaringsdeling, kunnskapsbygging og inspirasjon. DOGA er naturlig å vurdere som et slikt ressurscenter.

Rådet et derfor at det etableres et eget program for videre utviklingsarbeid basert på LL-metoden og at funksjonen som et nasjonalt ressurscenter ivaretas.

9.4 Nye kunnskapsbehov

Helt til slutt vil vi kort nevne kunnskapsbehov som er avdekket i forbindelse med LL-prosjektet. Det har vært et relativt kortvarig prosjekt. Som pilotprosjekt er dette kort tid for å prøve ut og samle erfaringer. Likevel har det skjedd utrolig mye i Tromsø, Lærdal og Arendal og den korte tidsrammen har kanskje bidratt til at det har vært stort trykk på fremdrift og å få til ting. Både kommunene og vi som følgeforskningsmiljø har lært veldig mye. Men det er særlig to tema vi ser det er knyttet kunnskapsbehov til:

Økonomiske modeller for en mer flerfunksjonell bykjerne i små og mellomstore byer

Det er behov for å finne frem til og mer spesifikt teste ut ulike modeller for type LL - aktiviteter og virksomheter der den økonomiske bærekraften studeres. Dette må romme kostnader og inntjening knyttet til så vel innhold i aktivitetene som bruk av ledige lokalet, midlertidig eller mer permanent. For å ha flere ben å stå på vil en såkalt sammensatt forretningsutvikling være noe som bør undersøkes nærmere. I en del tilfelle vil det være interessant å kartlegge tilskudds- og subsidierings-modeller, inkludert ulike etableringsordninger, mens det mer generelt bør være mulig å se på hvordan vi i Norge kan bruke fond-modeller på dette feltet, slik man kan i andre land. Ny kunnskap bør favne både ulike driftere og gårdeiere sin situasjon. Bysentrum, kanskje særlig i små og mellomstore byer, bør være studiens geografiske kontekst. Med det vide perspektivet vi har hatt i følgeforskningen i LL-prosjektet, og den korte tiden det har vart, har det ikke vært mulig å gå dypere inn i dette.

Kunnskap om innbyggeres faktiske bruk av sentrum, behov og preferanser

Underveis i LL-prosjektet er det blitt tydelig at vi egentlig ikke vet mye om ulike grupper av bybrukere, deres valg og bortvalg av sentrum som sted for handel, kulturliv og fritidsliv. Bare noe kan telles eller måles. Vi mangler mer nyansert kunnskap om innbyggeres faktiske bruk av sentrum, deres behov og preferanser, og derfor er grunnlaget for planlegging, strategiske valg i byutvikling, eller næringsutvikling i sentrumsområder mangelfullt. Dessuten vet vi lite om hvordan dette varierer med ulike grupper i befolkningen. Dersom byenes sentrum, særlig i små og

mellomstore byer, skal bli levende og pulserende «hjerne i byen» så bør de oppleves som attraktive (også) på grunn av sosiale, emosjonelle og trivselsmessige grunner. Symbolske betydninger knyttet til stedsidentitet og tilhørighet er diffuse, men like fullt viktig for mange. Hvordan denne type kunnskap skal fremskaffes kan vi komme tilbake til, det kan være en kombinasjon av digitale registreringer av bybruk og kvalitative datainnsamlinger om behov og preferanser. Men det bør ikke bare være en form for generert allmenngyldig kunnskap, det bør også være lokalt basert kunnskap om den spesifikke byen som kan brukes i så vel planlegging og politikktutforming som i samskapende prosesser med innbyggere, foreningsliv og næringsliv. Da er det nødvendig med ny metodeutprøving.

Litteratur

- Arendal Næringsforening (2018 januar):
www.arendalnaeringsforening.no/aktuelt/levende-lokaler
- Bakkan, S.L. (2015): *Sosial bærekraft - et godt begrep i norsk planlegging? En undersøkelse av kommuneplanens samfunnsdel i Asker, Skedsmo og Ski*. Masteroppgave. NMBU
- Baklien, B. (2004): *Følgforskning*. Sosiologi i dag, 4/2004
- Baklien, B. (1987): *Evaluering i praksis*. www.forebygging.no/
tidligere publisert i Norsk Pedagogisk tidskrift 5/87
- Borch, O.J. og Førde, A. (2010): *Innovative bydemiljøer. Ildsjerer og nyskappingsarbeid*. Fagbokforlaget
- Cresswell, T. (2004): *Place. A short introduction*. Blackwell, Oxford
- Cruickshank J., Vasstrøm, M. og Sand, R. m. fl. (2014):
Samfunnsutviklingskapasitet i småkommuner. Trøndelag
Forskning og Utvikling og Agderforskning
- Distriktssenteret (2016): «*Attraktive og berekraftige bumiljø i småbyar*».
Oppsummering frå workshop 2015. Distriktssenteret 2016.
www.kdu.no
- Eriksen og Skajaa arkitekter/DOGA (2016): «*Levende lokaler*».
Kunnskapsrapport ved oppstart av pilotprosjektet
- Henningsen, E. og Vestby, G.M. (2012): «Identitet og tilhørighet. Mennesker og steder». I Sandkjær Hansen, G. Klausen, E. og Langeland, O. (red.), *Det regionale Norge*. Oslo: Abstrakt Forlag

- Kobro, L.U., Vareide, K. og Hatling, M. (2012): *Suksessrike distriktskommuner. En studie av kjennetegn ved 15 norske distriktskommuner*. TF-rapport nr. 303. Telemarksforskning 2012
- Lundvall, B.-ä. og Johnson, B. (1994): "The Learning Economy". *Journal of Industry Studies*, 1(2): 23-42
- Stenvik, B. (2011) *Hvor kommer de gode ideene fra?* Dagbladet 17/3-2011. Om boken «Where Good Ideas Come From» av Steven Johnson
- Meyer, S. (2004): *Norge – et nyskapende land?* Artikkel i Aftenposten 2.mai 2004.
- Onsager, K., m.fl. (2012): *Livskraftige kystsamfunn. Steds- og næringsutvikling i Skjervøy kommune..* NIBR-rapport 2012:23. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning
- Pred, A. (1984). *Place as historically contingent process: structuration and the time-geography of becoming places*. *Annals of the Association of American Geographers*. Vol. 74, nr. 2, s. 279-297
- Putnam, R. D. (1993): The Prosperous Community. Social Capital and Public Life. *The American Prospect* 4(13)
- Relph, E. (1976): *Place and placelessness*. Lonfon:Pion
- Ringholm, T., m.fl. (2011): *Innovasjonsprosesser i norske kommuner. Åpninger, pådrivere og mellomromskompetanse*. Tromsø: Norut. (Norut-rapport 2011:2)
- Ruud, M. E. og Skogheim R. (2018): *Vitalisering av Sentrum. Eksempler fra byene Bodø, Drammen Fredrikstad og Tromsø*. NIBR-rapport 2018:1. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Ruud, M. E. m.fl.(2008): *Sosiokulturelle stedsanalyser – en veileder*. NIBR, Akershus fylkeskommune, Husbanken, Kommunal og regionaldepartementet, Miljøverndepartementet.

- Røe, P.G og Vestby, G.M. (2013): «Sosiokulturelle stedsanalyser: teorigrunnlag og metodologi». I: A. Førde, B. Kramvig, N. Gunnerud og B. Dale (red.): *Å finne sted. Metodologiske perspektiver i stedsanalyser*. Akademika forlag
- Seegard, S.B og Wollebæk, D. (red.) (2011): *Sosial kapital i Norge*. Oslo: Cappelen Damm
- Torfing, J. (2017): *Co-creation, Innovation and Leadership of the Green Shift*. Roskilde University and Nord University. CIENS Conference, 6. December 2017
- Tuan, Y.F (1977): *Space and Place: the Perspective of Experience*. London: Edward Arnold
- Vestby, G. M. og Skogheim, R. (2010): *Florø i fokus. Sosiokulturell stedsanalyse for byutvikling og profilering*. NIBR-rapport 2010:6. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Vestby, G.M., Samuelsen, R. og Skogheim, R. (2012): *Festivalkommuner. Samhandling mellom kommuner og festivaler*. NIBR-rapport 2012:7. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning
- Vestby, G.M. (2013): *Fylkeskommunens rolle i kulturpolitikken*. Bakgrunnsnotat til Kulturutredningen 2014. NIBR-notat 2013:101. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning
- Vestby, G.M., Gundersen, F. og Skogheim R. (2014): *Ildsjeler og lokalt utviklingsarbeid. Gløden, rollen og arbeidsvilkårene*. NIBR-rapport 2014:2. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Vestby, G. M. (2015): "Stedsutviklingens råstoff og resultat: Funksjonelle og emosjonelle relasjoner mellom mennesker og sted". I: M. Aure, N. Gunnerud Berg, J. Cruickshank og B. Dale (red.): *Med sans for sted. Nyere teorier*. Fagbokforlaget. Bergen 2015
- Vestby, G.M. m. fl. (2016): *Byene i Nordland som innovasjonssentra. Kunnskapsgrunnlag for bypolitikk*. NIBR-rapport 2016:2. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning

Vestby, G.M. (2017): *“Levende lokaler”*. *Midtveisevaluering av et pilotprosjekt for revitalisering av bysentrum*. NIBR-rapport 2017:6. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning

– Williams, D.R. (2014). «Beyond the commodity metaphor revisited: Some methodological reflections on place attachment research. I: L.C. Manzo & P. Devine-Wright, *Place Attachment. Advances in Theory, Methods and Applications*. London: Routledge.

Åmås, K.O. (2011): *Intervju med Zigmund Bauman*. Aftenposten